DAMAGE BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY

ARITHMETIC

IN

URDU

PART I.

(For the use of Class .)

Compiled strictly in accordance with the New Curriculum for 1915-1916,

BY

JADAV CHANDRA CHAKRAVARTI, M. A.,

Professor of Mathematics, Mohammadan Anglo-Oriental College, Aligarh.

علم الحساب

حصہ اول

۱۹۱۵-۱۹۱۶ کے نئے کریکیولم کے مطابق

جسکو

جادو چندر چکرورتی ایم-اے-پروفیسر محمڈن کالیج علیگڈہ

نے

دفعہ اول کے لئے بنایا

P. C. DWADASH SHRENI & Co.,

ALIGARH.

Printed and Lithographed by Narain Das Gupta at the Dwadash Shreni Press, Aligarh.

Price per Copy 2 Annas 6 Pies. } 1917. { قیمت فیجلد ۲ آنہ ۶ پائی

علم الحساب

حصّہ اوّل

تعریفات

مقدار ایک شے ہی جس کی نسبت یہ خیال کیا جا سکے کہ وہ اپنے ایسے حصوں سے بنی ہی جو کہ کل کے مشابہ ہوں۔

مثلاً تعداد روپیہ۔ لمبائی چھڑی۔ وزن بوری چاول تعداد آدمی مقدار ہیں۔

ایک مقدار **واحد یا اکائی** اسوقت کہلائی جاتی ہی جبکہ اُس سے دیگر مقدار قسم ہذا کا مقابلہ کیا جاوے۔ مثلاً جبکہ ہم تین روپیہ کہیں تو اُس میں روپیہ واحد یا اکائی ہی اور جب ہم یہ کہیں کہ کسی اسکول کے ایک درجہ کے پندرہ لڑکے تو اس جملہ میں لڑکا واحد ہی۔

عدد وہ ہی جس سے کسی مقدار کا اندازہ بلحاظ اس کی اکائی ظاہر ہو۔ مثلاً تین روپیہ میں تین کے عدد سے اُس مقدار کا اندازہ اُس کی اکائی یعنی ایک روپیہ کے مقابلہ سے ظاہر ہوتا ہے۔

کسی مقدار کی **قیمت عددی یا شماری** وہ عدد ہی جس سے یہ ظاہر ہوتا ہی کہ کتنی مرتبہ اکائی اُس مقدار میں شامل ہی۔ مثلاً ہم اگر ایک گز کو بطور واحد لمبائی تصور کریں تو پانچ گز لمبائی میں عدد پانچ قیمت عددی یا شماری ہی۔

نوٹ ۔ کسی مقدار کی قیمت عددی سے مقدار متعلق کا اظہار ہوتا ہے اور مقدار قطعی قیمت شماری اور واحد سے باہم ظاہر ہوتی ہے ۔

جب کسی خاص شے کی اکائی سے تعلق نہو اُس وقت میں عدد کو **عدد مجرد** کہتے ہیں ۔ مثلاً چار ۔ پانچ ۔ سات ۔

جو عدد کسی خاص شے کی اکائی سے تعلق رکھتا ہو وہ عدد **مقرون** کہلاتا ہے مثلاً چار گھوڑے ۔ پانچ آدمی ۔ سات گز ۔

حساب وہ جزو علم ہے جس میں اعداد کے استعمال کرنے کا تذکرہ ہے ۔

طریقہ اظہار اعداد بذریعہ ہندسہ

علم حساب میں اعداد بذریعہ دس اشکال یا ہندسہ یعنی ۱ - ۲ - ۳ - ۴ - ۵ - ۶ - ۷ - ۸ - ۹ - ۰ ظاہر کیے جاتے ہیں ۔ اوّل کے ۹ اشکال بامعنی کہلاتے ہیں اور آخری شکل صفر کہلاتی ہے جس کے معنی مہمل یا خالی کے ہیں ۔

اعداد ایک سے لیکر نو تک بترتیب ذیل بذریعہ نو ہندسہ ظاہر کیے جاتے ہیں ۔

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
ایک	دو	تین	چار	پانچ	چھ	سات	آٹھ	نو

تمام بڑے اعداد کے ظاہر کرنے کیواسطے دو یا زیادہ ہندسوں کی ضرورت ہوتی ہے ۔ طریقہ حسب ذیل اختیار کیا گیا ہے ۔ یہ امر قرار پایا ہے کہ اگر ایک قطار ہندسوں کی لکھی جائے تو دائیں طرف کا پہلا ہندسہ اپنی قیمت ذاتی رکھتا ہے[+] اور اُتنی ہی اکائی ظاہر کرتا ہے اور

+ جب ہندسوں مذکورۂ بالا میں کوئی ہندسہ بلا شرکت غیرے لکھا جائے یعنی اس کے ساتھ کوئی دوسرا ہندسہ نہووے تو اُس سے اُسکی اصلی یا ذاتی قیمت مراد ہوتی ہے ۔ اور جب کسی ہندسہ کی قیمت بلحاظ مقام یعنی جگہ ہوتی ہے تو ہندسہ کی ایسی قیمت کو مقامی قیمت کہتے ہیں ۔

جو ہندسہ کہ دوسری جگہ پر دائیں طرف ہوتا ہی دس گنی قیمت ذاتی کا اظہار کرتا ہی اور تیسرے
درجہ کا ہندسہ دس گنی قیمت اپنی قیمت سے جو کہ درجہ دوم پر اگر رکھا جاتا ہوتی ظاہر کرتا
ہی اور سوگنی قیمت ذاتی درجۂ اول سے مثلاً ہندسہ ٤٣٥ سوگنی چار اکائیاں مع دس
گنی تین اکائیاں علاوہ پانچ اکائیوں کے ہیں ظاہر کرتا ہی یا دوسری طرح سے یوں بھی کہہ سکتے
ہیں کہ ہندسہ مذکور اظہار چار سو مع تین دہائیاں اور پانچ اکائیاں ہیں قیمت ہندسہ دس گنی
ہر جگہ پر جوں جوں بائیں طرف ہٹا دیا جائے زیادہ ہوتی جاتی ہی۔

نقشہ عددی جس کو **سلسلۂ مراتب** بھی کہتے ہیں حسب ذیل تحریر کیا جاتا ہی جس سے
علیحدہ علیحدہ نام ہندسوں کے درجوں کے ظاہر ہونگے۔

[illegible]
١ ٢ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧ ٨ ٩ ١ ٢ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧ ٨ ٩ ١

نشان صفر کی بذات خود کوئی قیمت نہیں ہوتی اور نہ اُس سے کوئی عدد ظاہر ہوتا ہے
جبکہ صفر دیگر ہندسوں کے ساتھ آئے اور اوّل درجہ پر دائیں طرف رکھا جائے تو اکائی کا نہونا
ظاہر ہوتا ہی اور اگر درجہ دوم پر رکھا جاوے تو دہائی کا نہونا اور اسی طرح اگر درجہ سوم پر رکھا جائے
تو سیکڑہ کا نہونا ظاہر ہوتا ہی۔ علیٰ ہذا مثلاً

٣٠ سے ٣ دہائیوں کا ہونا اور اکائیوں کا نہونا ظاہر ہی۔
٤٠٠ سے چار سیکڑے کا ہونا اور دہائیوں اور اکائیوں کا نہونا ظاہر ہی۔
٣٠٩ سے تین سیکڑے ہونا اور دہائی کا نہونا اور نو اکائیوں پر دلالت کرتا ہی۔

اب یہ ظاہر ہوتا ہی کہ اعداد ایک سے لیکر ٩ تک ایک ہندسہ سے ظاہر ہوتے ہیں
اور اعداد دس سے لیکر ننانوے تک دو ہندسوں سے اور اعداد سو سے لیکر نوسو ننانوے
تک چار ہندسوں سے ظاہر ہوتے ہیں۔ علیٰ ہذا
طریقۂ متذکرۂ بالا یعنی ترقیم اعداد جس کی رو سے اظہار اعداد ہندسہ اور اس کے میل

سے ہوتی ہے۔ اہل ہند نے ایجاد کیا تھا۔ لیکن اہل یورپ طریقۂ مذکور کو اہل عرب کی ہندسہ نویسی کا طریقہ کہتے ہیں۔ اس کی وجہ یہ ہے کہ اول اہل عرب نے ہندوؤں سے اس قاعدہ کو سیکھا اور پھر یورپ میں جاری کیا۔

شمار یعنی گنتی

ہندسوں سے ظاہر کیے ہوئے عددوں کے پڑھنے کے طریقہ کو گنتی کہتے ہیں۔ اعداد مذکورۂ بالا سے طالب علم صرف ایک ہندسہ لکھے ہوئے اعداد پڑھ سکتا ہے۔ نقشۂ ذیل سے دو ہندسوں میں لکھے ہوئے اعداد پڑھنے کا طریقہ معلوم ہوگا۔

۱۰	دس	۲۳	تئیس	۳۶	چھتیس	۴۹	انچاس	۶۲	باسٹھ
۱۱	گیارہ	۲۴	چوبیس	۳۷	سینتیس	۵۰	پچاس	۶۳	ترسٹھ
۱۲	بارہ	۲۵	پچیس	۳۸	اڑتیس	۵۱	اکیاون	۶۴	چونسٹھ
۱۳	تیرہ	۲۶	چھبیس	۳۹	اُنتالیس	۵۲	باون	۶۵	پینسٹھ
۱۴	چودہ	۲۷	ستائیس	۴۰	چالیس	۵۳	ترپن	۶۶	چھیاسٹھ
۱۵	پندرہ	۲۸	اٹھائیس	۴۱	اکتالیس	۵۴	چوّن	۶۷	سرسٹھ
۱۶	سولہ	۲۹	اُنتیس	۴۲	بیالیس	۵۵	پچپن	۶۸	اڑسٹھ
۱۷	سترہ	۳۰	تیس	۴۳	تینتالیس	۵۶	چھپّن	۶۹	اُنہتر
۱۸	اٹھارہ	۳۱	اکتیس	۴۴	چوالیس	۵۷	ستاون	۷۰	ستّر
۱۹	اُنیس	۳۲	بتیس	۴۵	پینتالیس	۵۸	اٹھاون	۷۱	اکہتر
۲۰	بیس	۳۳	تینتیس	۴۶	چھیالیس	۵۹	اُنسٹھ	۷۲	بہتر
۲۱	اکیس	۳۴	چونتیس	۴۷	سینتالیس	۶۰	ساٹھ	۷۳	تہتر
۲۲	بائیس	۳۵	پینتیس	۴۸	اڑتالیس	۶۱	اکسٹھ	۷۴	چوہتر

طریقۂ اظہار اعداد بذریعہ ہندسہ

۷۵	پچھتر	۸۰	اسی	۸۵	پچاسی	۹۰	نوے	۹۵	پچانوے
۷۶	چھتر	۸۱	اکیاسی	۸۶	چھیاسی	۹۱	اکیانوے	۹۶	چھیانوے
۷۷	ستھتر	۸۲	بیاسی	۸۷	ستاسی	۹۲	بانوے	۹۷	ستانوے
۷۸	اٹھتر	۸۳	تراسی	۸۸	اٹھاسی	۹۳	ترانوے	۹۸	اٹھانوے
۷۹	اناسی	۸۴	چوراسی	۸۹	نواسی	۹۴	چورانوے	۹۹	ننانوے

جبکہ ایک تعداد تین ہندسوں سے ظاہر کی جاتی ہے تو تیسرا ہندسہ دائیں طرف سے اُسی قدر سیکڑہ بتلاتا ہے جیسا کہ عدد ہوتا ہے اور باقی دو اعداد حسب قاعدۂ بالا باہم پڑھتے جاتے ہیں۔ مثلاً ایک تعداد ہندسہ جو ۱۰۰ سے ظاہر کی جاتی ہے ایک سو پڑھی جاتی ہے اور تعداد جو کہ ہندسہ ۳۴۰ سے ظاہر کی جاتی ہے وہ تین سو چالیس پڑھی جاتی ہے۔ اور تعداد جو ہندسہ ۴۵۲ سے ظاہر کی جاتی ہے وہ چار سو باون پڑھی جاتی ہے۔ اسی طرح تعداد جو کہ ہندسہ ۶۰۷ سے ظاہر کی جاتی ہے وہ چھ سو سات پڑھی جاتی ہے۔

اگر کوئی عدد تین ہندسوں سے زیادہ کا ہو تو داہنی طرف سے اوّل تیسرے عدد پر ایک نشان (،) اُلٹے واو کی قسم کا لگاؤ اور آئندہ ہر دوسرے عدد پر نشان لگاتے جاؤ اور پہلے نشان کے عددوں کو حسب قاعدۂ بالا پڑھو اور دوسرے نشان کے اعداد سے اُتنے ہی ہزار خیال کرو۔ تیسرے سے اُتنے ہی لاکھ چوتھے سے اُتنے ہی کروڑ پانچویں سے اُتنے ہی ارب اور چھٹے سے اُتنے ہی کھرب علیٰ ہذا۔ اور ان نشانوں کے اعداد بالترتیب بائیں طرف سے داہنی طرف کو پڑھنے چاہییں۔

مثلاً ہندسہ ۲،۴۳۵ کو دو ہزار چار سو پینتیس پڑھو اور ہندسہ ۲۳،۲۰۴ کو تیئیس ہزار دو سو چار پڑھو اور ہندسہ ۲،۳۴،۰۲۱ کو دو لاکھ چونتیس ہزار اکیس پڑھو اور ہندسہ ۳۲،۴۱،۰۳،۲۰۰ کو بتیس کروڑ اکتالیس لاکھ تین ہزار دو سو پڑھیں گے اور ہندسہ ۳،۶۲،۰۴،۳۴،۰۴،۳۲،۰۰۴ کو تین نیل باسٹھ کھرب چار ارب چونتیس کروڑ چار لاکھ

بتیس ہزار چار پڑھو۔

۱۰۰۰ سے ایک ہزار ظاہر ہوتے ہیں اور ۱۰۰۰۰۰ سے ایک لاکھ ظاہر ہوتے ہیں۔
اور ۱۰۰۰۰۰۰۰ سے ایک کروڑ ظاہر ہوتے ہیں۔

مشق ۱

(اوّلاً زبانی پھر سلیٹ پر لکھکر بتاؤ)

اعداد ذیل کو الفاظ میں لکھو۔

(۱) ۱۰ و ۱۶ و ۴۸ و ۹۹ و ۷۶ و ۴۳ و ۵۰ و ۳۱ و ۶۲

(۲) ۱۰۰ و ۱۱۱ و ۹۰۲ و ۶۲۰ و ۳۰۰ و ۱۰۳ و ۲۳۴ و ۱۳۰

(۳) ۹۲۱۶ و ۵۴۰۹ و ۵۰۰۴ و ۱۰۱۱ و ۱۲۱۰ و ۹۰۰۰ و ۹۹۹۹

(۴) ۱۲۳۴۵ و ۲۰۱۰۳ و ۴۰۰۴۰ و ۵۰۰۰۱ و ۹۰۶۰۰ و ۸۹۳۴۶

(۵) ۵۰۰۰۰۰ و ۷۰۸۹۰۰ و ۱۰۲۰۳۰ و ۳۰۹۸۰۹ و ۳۷۹۵۸۶

(۶) ۷۲۳۴۶۵۱ و ۷۰۹۰۷۰۹ و ۹۰۰۰۰۰۰ و ۷۸۰۰۰۴۰ و ۳۵۶۷۸۹۱

(۷) ۳۲۵۶۷۸۹۲ و ۳۴۰۸۳۰۹۲ و ۹۰۰۰۹۰۰۰ و ۵۵۵۰۰۰۵۵

(۸) ۷۸۹۳۴۵۶۲۱ و ۳۹۰۰۸۵۰۰۰ و ۲۲۲۰۰۰۰۰۰

(۹) ۷۰۰۹۰۵۶۷۰۰ و ۳۲۵۹۲۸۷۸۹۱ و ۸۰۷۰۰۸۸۲۰۰

(۱۰) ۳۲۵۰۰۰۹۴۰۰۱ و ۳۰۸۵۰۶۰۰۸۲۳۰ و ۱۳۵۷۹۸۶۴۲۸۱۲۳

مشق ۲

ذیل کے عددوں میں سے ہر ایک ہندسہ کی مقامی قیمت بتاؤ۔

(۱) ۶۷۲ و ۳۵۹ و ۴۲۰۳ و ۷۰۸۰۹۰ و ۱۳۰۰۴۵۰۷۸۹ و ۳۰۷۹۰۰۴۰۷۸۰۲۳

اعداد ذیل میں ہر صفر سے کیا ظاہر ہوتا ہے؟

(۲) ۲۰۱۰۳ و ۳۰۷۰۰۵۰۶۰ و ۳۰۰۵۰۸۲۳۰۵۰۹

(۳) سب سے چھوٹے عدد کو جو پانچ ہندسوں سے بنے اور سب سے بڑے عدد کو جو چار ہندسوں سے بنے الفاظ میں ظاہر کرو۔

کتابت اعداد

کسی عدد کو جو الفاظ میں لکھا گیا ہے ہندسوں میں ظاہر کرنے کی ترکیب کو ترقیم یا کتابت اعداد کہتے ہیں جس کا طریقہ حسب ذیل ہے۔

بائیں ہاتھ کی طرف سے لکھنا شروع کرو اور مطلوبہ ہندسوں کو بغرض اظہار عدد اُن کی مناسب جگہ پر موجب نقشہ قرأت ہندسہ لکھو اگر کوئی جگہ خالی رہجاوے تو بذریعہ (۰) پوری کرو مثلاً پچاس لاکھ اٹھائیس ہزار تین سو چار کو ہندسوں میں ظاہر کرنا ہے تو پانچ کو دس لاکھ کے درجہ پر یعنی داہنے ہاتھ سے ساتویں جگہ پر اور دو کو دس ہزار کے درجہ یعنی پانچویں جگہ پر اور آٹھ کو ہزار کے درجہ یعنی چوتھی جگہ پر اور تین کو سیکڑہ کے درجہ یعنی تیسری جگہ پر اور چار کو اکائی کے درجہ یعنی اوّل جگہ پر لکھو اور پھر چھٹی اور دوسری جگہ پر صفر لگاؤ اور عدد جو بذریعہ ہندسوں کے ظاہر ہوگا وہ یہ ہے ۵۰۲۸۳۰۴

مشق ۳

ذیل کے عددوں کو ہندسوں میں لکھو

(۱) تیرہ و سترہ و اُنیس و بارہ و گیارہ

(۲) تیئس و چونتیس و چالیس و ستائیس۔

(۳) ستھتر و نوے و چوراسی و تریسٹھ

(۴) تین سو بیالیس و چار سو چھیاسی و پانسو چار و نو سو

(۵) دو سو تین و چار سو تیس و پانسو پچپن و چار سو

(۶) آٹھ سو بانوے و سات سو چار و چھ سو چالیس و پانسو بارہ

(۷) سات ہزار آٹھ سو بتیس و نو ہزار اٹھائیس و چھ ہزار نو و چار ہزار و چھ ہزار پچاسی

(۸) پانچہزار نوسو بانوے و آٹھ ہزار چوہتّر و دو ہزار تین و چار ہزار چالیس و تین ہزار چار سو تین
(۹) بارہ سو و اسّی ہزار آٹھ و اٹھارہ ہزار چار سو چوّن و چھتیس ہزار بارہ و نوّے ہزار
(۱۰) بیس ہزار ستّر و تیس ہزار آٹھ و چوّن ہزار چار سو و سولہ ہزار چار

مشق ۴

ذیل کے عددوں کو ہندسوں میں لکھو۔

(۱) چار لاکھ پانچہزار و آٹھ لاکھ چالیس و سات لاکھ دو ہزار چوہتّر۔
(۲) تیس لاکھ نوسو چار و نوّے لاکھ چار سو و ایک کروڑ پچاس لاکھ پچاس و دس کروڑ اسّی لاکھ تین ہزار چار و چالیس لاکھ پانچہزار۔
(۳) پانچ ارب سات لاکھ اٹھائیس و تین کھرب پندرہ ارب چہتّر کروڑ چالیس لاکھ نو ہزار تین۔
(۴) تیس کھرب پچاس و چالیس نیل پچاس کھرب ایک کروڑ بیس ہزار سات و دس کھرب دس لاکھ ایک ہزار و ساٹھ کھرب چھ۔
(۵) اکیاون نیل بائیس کھرب پچپن ارب چہتّر کروڑ ستائیس لاکھ تیرہ ہزار چار سو تہتّر۔
(۶) ایک نیل بیس کھرب بارہ و ستّر نیل سات لاکھ سات سو و تیس کھرب تیس لاکھ تین ہزار تین سو تین۔
(۷) سات پدم تیس نیل پچاس کھرب پچاس کروڑ بیس لاکھ چھ ہزار چوبیس و چار نیل ستّر کھرب چار کروڑ ستّر لاکھ سینتالیس ہزار سینتالیس۔
(۸) سات ہندسوں کا سب سے چھوٹا عدد اور پانچ ہندسوں کا سب سے بڑا عدد ہندسوں میں لکھو۔
(۹) ایک لڑکے نے ۷۰۰۷۰۰۰ اور دوسرے نے ۷۷۷ لکھا جبکہ اُن سے سات ہزار سات سو سات ہندسوں میں لکھنے کو کہا گیا تو اُنھوں نے کیا غلطی کی۔

جمع

اس عدد کے دریافت کرنے کی ترکیب کو جو دو یا زیادہ دیئے ہوئے عدوں کو ملا کر کے حاصل ہو جمع کہتے ہیں دیئے ہوئے عددوں کو **مجموع** اور عددوں کے جمع کرنے سے جو ایک عدد حاصل ہوتا ہی اُس کو **حاصل جمع یا جوڑ یا مجموعہ** کہتے ہیں۔

+ اس علامت سے یہ بات ظاہر ہوتی ہی کہ وہ عدد جن کے درمیان یہ (+) علامت رکھی گئی ہی جمع کیے جانے کو ہیں مثلاً ۷ + ۲ سے یہ ظاہر ہوتا ہی کہ دو سات میں جوڑے جانے کو ہی۔ یہ علامت (+) مثبت یا جمع کہلاتی ہی اور ۷ + ۲ کو سات مثبت دو یا سات جمع دو پڑھتے ہیں۔

= یہ علامت بجائے جملہ (برابر کے) استعمال ہوتی ہی مثلاً ۲ + ۳ = ۵ سے یہ بات ظاہر ہوتی ہی کہ دو اور تین کا حاصل جمع پانچ کے برابر ہی۔

یہ نشانی = مساوات کی کہلاتی ہی اور ۲ + ۳ = ۵ کو اس طرح پڑھتے ہیں کہ دو جمع تین برابر ہی پانچ کے۔

اگر ایک عدد ایک دو تین چار پانچ وغیرہ وغیرہ بترتیب رکھے جاویں اور ایک کو انہیں سے کسی میں جمع کریں تو حاصل جمع اس عدد کے بعد کا عدد ہوگا۔

مثلاً ۱ + ۱ = ۲ و ۲ + ۱ = ۳ و ۳ + ۱ = ۴ وغیرہ وغیرہ

۵ و ۳ کا حاصل جمع حسب قاعدہ ذیل معلوم کیا جاتا ہی۔

۵ + ۳ = ۵ + ۲ + ۱

= ۵ + ۱ + ۱ + ۱

= ۶ + ۱ + ۱

= ۷ + ۱

= ۸

جو نتائج اس طرح حاصل ہوتے ہیں جدول ذیل میں جسکو نقشہ جمع کہتے ہیں درج کیے گئے ہیں طلباء کو چاہیے کہ ان کو بخوبی یاد کریں۔

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
اور ۱	اور ۱	اور ۱	اور ۱	اور ۱	اور ۱	اور ۱	اور ۱	اور ۱
ہوتے ہیں ۲	ہوتے ہیں ۳	ہوتے ہیں ۴	ہوتے ہیں ۵	ہوتے ہیں ۶	ہوتے ہیں ۷	ہوتے ہیں ۸	ہوتے ہیں ۹	ہوتے ہیں ۱۰
۲ ″ ۳	۲ ″ ۴	۲ ″ ۵	۲ ″ ۶	۲ ″ ۷	۲ ″ ۸	۲ ″ ۹	۲ ″ ۱۰	۲ ″ ۱۱
۳ ″ ۴	۳ ″ ۵	۳ ″ ۶	۳ ″ ۷	۳ ″ ۸	۳ ″ ۹	۳ ″ ۱۰	۳ ″ ۱۱	۳ ″ ۱۲
۴ ″ ۵	۴ ″ ۶	۴ ″ ۷	۴ ″ ۸	۴ ″ ۹	۴ ″ ۱۰	۴ ″ ۱۱	۴ ″ ۱۲	۴ ″ ۱۳
۵ ″ ۶	۵ ″ ۷	۵ ″ ۸	۵ ″ ۹	۵ ″ ۱۰	۵ ″ ۱۱	۵ ″ ۱۲	۵ ″ ۱۳	۵ ″ ۱۴
۶ ″ ۷	۶ ″ ۸	۶ ″ ۹	۶ ″ ۱۰	۶ ″ ۱۱	۶ ″ ۱۲	۶ ″ ۱۳	۶ ″ ۱۴	۶ ″ ۱۵
۷ ″ ۸	۷ ″ ۹	۷ ″ ۱۰	۷ ″ ۱۱	۷ ″ ۱۲	۷ ″ ۱۳	۷ ″ ۱۴	۷ ″ ۱۵	۷ ″ ۱۶
۸ ″ ۹	۸ ″ ۱۰	۸ ″ ۱۱	۸ ″ ۱۲	۸ ″ ۱۳	۸ ″ ۱۴	۸ ″ ۱۵	۸ ″ ۱۶	۸ ″ ۱۷
۹ ″ ۱۰	۹ ″ ۱۱	۹ ″ ۱۲	۹ ″ ۱۳	۹ ″ ۱۴	۹ ″ ۱۵	۹ ″ ۱۶	۹ ″ ۱۷	۹ ″ ۱۸

مثال ۔ جمع کرو ۷ + ۸ + ۹ + ۸

عمل ۷ + ۸ = ۱۵ و ۱۵ + ۹ = ۲۴ اور ۲۴ + ۸ = ۳۲ جواب

نوٹ ۔ چونکہ زبانی جمع پر علم حساب کی تمام آئندہ آسانی اور سہولت کی بنیاد منحصر ہے لہذا طالب علم کو چاہیے کہ بہت سی مشقیں زبانی جمع کی حل کرے قبل اسکے کہ آئندہ سیکھے اُنگلیوں پر گننے کی قطعی ممانعت ہونی چاہیے۔

مشق زبانی جمع

چونکہ مندرجہ ذیل سوالات کافی نہیں ہیں بلکہ بطور نمونہ کے لکھے گئے ہیں لہذا اُستاد کو

چاہیے کہ اسی قسم کے دیگر سوالات اپنی رائے کے موافق حل کرائیں۔

(۱) اعداد ذیل کا حاصل جمع دریافت کرو۔

(الف) ۲ و۹ - ۳ و۴ - ۸ و۷ - ۷ و۵ - ۹ و۹ - ۹ و۷ - ۳ و۷ - ۸ و۵ - ۹ و۶ - ۶ و۸ - ۸ و۹ - ۷ و۳ -

(ب) ۱۰ و۷ - ۲۰ و۸ - ۳۰ و۶ - ۵۰ و۹ - ۷۰ و۵

(س) ۱۱ و۶ - ۱۲ و۷ - ۲۶ و۴ - ۳۶ و۳ - ۷۲ و۷

(د) ۱۵ و۷ - ۱۶ و۸ - ۲۲ و۹ - ۳۷ و۶ - ۸۵ و۹ - ۴۳ و۸ - ۴۹ و۹ - ۲۸ و۷ - ۶۸ و۷ - ۹۸ و۷ - ۹۹ و۹

(۲) جمع کرو

(الف) ۵ کو ۷ میں ۱۷ میں ۲۷ میں ۳۷ میں وغیرہ وغیرہ

(ب) ۷ کو ۹ میں ۱۹ میں ۲۹ میں ۳۹ میں وغیرہ وغیرہ

(س) ۸ کو ۸ میں ۱۸ میں ۲۸ میں ۳۸ میں وغیرہ وغیرہ

(۳) کتنے ہوتے ہیں۔

(الف) ۱ اور ۲ و ۳ اور ۲ و ۵ اور ۲ وغیرہ وغیرہ

(ب) ۲ اور ۳ و ۵ اور ۳ و ۸ اور ۳ وغیرہ وغیرہ

(س) ۳ اور ۵ و ۸ اور ۵ و ۱۳ اور ۵ وغیرہ

نوٹ۔ جب طالب علم کسی قدر مہارت حاصل کرلے تو سوالات مذکورۂ بالا بتدریج بموجب طریقۂ ذیل بدلے جاتے ہیں۔

---

* طریقۂ مندرجۂ ذیل زبانی جمع کرنے میں مبتدی کیواسطے مفید ہے۔

۱۵+۷ = ۱۵ + ۵ + ۲ = ۲۰ + ۲ = ۲۲ جواب مطلوب

مگر یہ طریقہ ترک کردینا چاہیے جبکہ زبانی جمع میں مبتدی کو مشق ہوجائے۔

(۴) ۴ کے بعد ایسے اعداد بتاؤ کہ جن میں چھ چھ کا فرق ہو۔
جواب ۴ و ۱۰ و ۱۶ و ۲۲ و ۲۸ و ۳۴ وغیرہ

(۵) میرے ایک ہات میں ۱۰ اور دوسرے میں ۷ گولیاں ہیں تو بتاؤ کہ میرے پاس کُل کتنی گولیاں ہیں۔

(۶) ایک درجن میں ۱۲ چیزیں ہوتی ہیں تو ۲ درجنوں میں کتنی چیزیں ہونگی؟

(۷) رام کے پاس ۱۹ گولیاں ہیں اور ۸ اُس نے اور جیت لیں تو بتاؤ کہ اب اُس کے پاس کتنی گولیاں ہیں۔

(۸) میں نے ۱۶ روپیہ کو ایک میز اور ۷ روپیہ کو ایک کُرسی خریدی تو بتاؤ کہ میں نے کُل روپیہ کس قدر صرف کیا۔

(۹) اگر فی روپیہ ۱۳ آم بکتے ہیں تو بتاؤ دو روپیہ کے کتنے آم آدینگے؟

(۱۰) ہری نے ۲۵ آم اور ۹ نارنگیاں خریدیں تو بتاؤ کہ کُل پھل اُسنے کسقدر خریدے۔

(۱۱) تمہاری عمر ۱۲ سال کی ہے اور تمہارا بھائی تم سے ۷ برس بڑا ہے تو بتاؤ کہ تمہارے بھائی کی عمر کیا ہے۔

(۱۲) اگر میں تم کو ۲۰ روپیہ دیدوں تو میرے پاس پانچ روپیہ باقی رہتے ہیں تو بتاؤ کہ میرے پاس کُل کتنے رُپئے ہیں۔

(۱۳) اگر ایک لڑکے کی ۸ گولیاں کم ہوگئیں اور ۲۰ اُسکے پاس باقی ہیں تو بتاؤ کہ اُس کے پاس پیشتر کتنی گولیاں تھیں۔

(۱۴) تمہاری جیب میں ۲۳ گولیاں ہیں اور میں تم کو ۱۹ گولیاں اور دیتا ہوں تو بتاؤ تمہارے پاس کُل کتنی گولیاں ہوجاوینگی۔

(۱۵) ایک آدمی نے ایک روز ۵۳ من اور دوسرے روز ۹ من چاول خریدے تو بتاؤ اُس نے کُل چاول کتنے خریدے۔

(۱۶) ایک آدمی کی عمر ۲۸ سال کی ہے تو بتاؤ اب سے ۷ سال بعد اُس کی کیا عمر ہوگی۔
(۱۷) اگر تم ۶۵ آم خریدو اور تمہارا بھائی تم سے ۸ آم زیادہ تو بتاؤ تمہارے بھائی کے آموں کی تعداد کیا ہوگی۔
(۱۸) وہ عدد معلوم کرو جس میں سے اگر ۸ لیے جاویں تو ۶۰ باقی رہیں
(۱۹) ایک آدمی نے ایک میز ۸ روپئے کو خریدی اور اُس کو فروخت کر کے ۵ روپئے نفع اُٹھایا تو بتاؤ اُس نے میز مذکور کتنے روپئے کو فروخت کی۔
(۲۰) ایک آدمی نے ۹ روپئے اپنی بیوی کو اور ۷ روپئے اپنے لڑکے کو اور ۳ روپئے اپنی لڑکی کو دیئے تو بتاؤ اُس نے کُل روپیہ کسقدر تقسیم کیا۔
(۲۱) اُن ۵ سڑکوں کی لمبائی کا مجموعہ بتاؤ جو ۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ میل جُداگانہ لمبی ہیں۔
(۲۲) میں نے ۶ آنہ کو ایک کتاب اور اُس سے ۴ آنہ زیادہ کو ایک بوتل روشنائی خریدی تو بتاؤ کہ میں نے کیا صرف کیا۔
(۲۳) زید کے ہاتھ ایک آدمی نے ۹ نارنگیاں اور عمرو کے ہاتھ زید سے ۷ زیادہ فروخت کیں تو بتاؤ اُس نے کُل کتنی نارنگیاں فروخت کیں۔
(۲۴) رام نے ۴ آنہ فی آم کے حساب سے ۲ آم اور ایک آنہ فی عدد کے حساب سے ۸ نارنگیاں فروخت کیں تو بتاؤ اُس نے میوہ فروش کو کیا دیا۔
(۲۵) ایک رسّی میں سے اوّل ۲۷ گز اور پھر ۸ گز کے ٹکڑے کاٹے گئے اور ۷ گز رسّی باقی رہی تو بتاؤ کہ رسّی کی لمبائی کیا تھی۔
بڑے اعداد کے جمع کرنے کا طریقہ مندرجہ ذیل ہے۔

مثال ۸۰۷ و ۳۰۹ و ۴۰۹ اور ۵۶۷ کو جمع کرو۔

اعداد مذکورہ بالا کو ایک دوسرے کے نیچے اس طرح سے لکھو کہ اکائی کے نیچے اکائی اور دہائی کے نیچے دہائی اور سیکڑہ کے نیچے سیکڑہ وغیرہ وغیرہ ہوں اور پھر سب سے

آخری ہندسوں کی سطر کے نیچے ایک خط کھینچو اور اس خط کے نیچے حاصل جمع یا جوڑ جو کہ طریقہ مندرجہ ذیل سے معلوم کیا جاتا ہے لکھو۔

سیکڑہ	دہائی	اکائی
۳	۷	۸
۴	۰	۹
	۵	۶
۸	۴	۳

اول سب اکائیاں جمع کرو مثلاً (۸ + ۹ + ۶) اکائیاں = ۲۳ اکائیاں جو ۲ دہائی اور ۳ اکائیوں کے برابر ہیں لہٰذا ۳ کو اکائی کے درجہ پر لکھو اور ۲ دہائیوں کو دہائیوں کے ساتھ جمع کرنے کی غرض سے علیٰحدہ رکھو اور پھر سب دہائیاں جمع کرو مثلاً (۲ دہائی حاصل ہوئی) (۷ + ۰ + ۵) دہائیاں = ۱۴ دہائیوں کے = ایک سیکڑہ اور ۴ دہائیوں کے لہٰذا ۴ کو دہائی کے درجہ پر لکھو اور ایک سیکڑہ کو جو حاصل ہوا سیکڑہ میں جمع کرنے کی غرض سے علیٰحدہ رکھو اور پھر اسی طرح سیکڑوں کو جوڑو مثلاً ۱ سیکڑہ حاصل ہوا (۱+۳+۴) سیکڑہ = ۸ سیکڑوں کے لہٰذا ۸ سیکڑوں کو سیکڑہ کے درجہ پر لکھو۔

۳ ۷ ۸
۴ ۰ ۹
۵ ۶
―――――
۸ ۴ ۳

جمع کرنے کا زبانی طریقہ

۸ + ۹ = ۱۷ اور ۱۷ + ۶ = ۲۳ ؛

۲ + ۷ = ۹ اور ۹ + ۵ = ۱۴ ؛ حاصل ہوئے

۱ + ۳ = ۴ اور ۴ + ۴ = ۸ ۔ حاصل ہوا

اگر مثال متذکرہ بالا میں ہر ایک ہندسہ کی مقامی قیمت لکھی جائے تو حسب ذیل عمل ہوگا

۳۷۸ = ۳۰۰ + ۷۰ + ۸
۴۰۹ = ۴۰۰ + ۰ + ۹
۵۶ = ۵۰ + ۶
―――――――――

ان کھڑے خطوط کے جمع کرنے سے مجموعہ } = ۷۰۰ + ۱۲۰ + ۲۳
حاصل شدہ } = ۷۰۰ + ۱۰۰ + ۲۰ + ۲۰ + ۳

کیونکہ ۱۲۰ = ۱۰۰ + ۲۰ اور ۲۳ = ۲۰ + ۳

= ۷۰۰ + ۱۰۰ + ۴۰ + ۳

= ۸۰۰ + ۴۰ + ۳

= ۸۴۰ + ۳ = ۸۴۳

مشق ۵

نوٹ۔ اعداد ذیل کو لکھوانا چاہیے اور طلبا سے جوابات الفاظ میں کہلوانا چاہیے اُستاد کو چاہیے کہ ایک ہی سوال کے اعداد کی ترتیب بدلکر کئی مرتبہ دریافت کرے۔

جمع کرو

(۱)
۳۷۵
۲۰۸
۷۴۰

(۲)
۸۷۹
۸۲
۱۹۰

(۳)
۷۹
۴۰
۶۷۳

(۴)
۹۸۶
۷۴۲
۹۹۹

(۵)
۹۸۴
۷۶
۹۴۰

(۶)
۷۶۴۳
۲۴۸
۵۰۰۴
۱۲۳۴

(۷)
۴۲۹
۷
۸۴
۹۴۷۶

(۸)
۳۰۹۸
۲۰۷
۴۰
۳۲۹

(۹)
۴۸۰۷
۳۰۹
۴
۵۰۰

(۱۰)
۲۸
۴۰۰۷
۳۵۰
۹
۳۰۲

(۱۱)
۵۸۰۷۳
۹۷۰۵
۳۶۸
۷۸۰۰۰
۲۹

(۱۲)
۸۳۹
۲۰۵۸
۴۷۶
۸۲۰۵
۳۷۲۶۰

(۱۳)
۳۸۷۵۶
۵۰۹۵۲
۷۸۰۹۵
۳۴۵۶۰
۳۲۳۰۸

(۱۴)
۸۹۷۶۳
۲۵۹۶۴
۷۳۸۹۶
۵۸۹۲۶
۳۲۱۵۷
۹۸۷۵۶

(۱۵)
۳۸۷۶۰
۵۸۰۷
۳۰۴
۱۹
۷
۳۷۴

(۱۶)

۴۶۷۸۹۵
۵۸۰۰۹
۵۵۵۵
۷۹۵۰۷۳
۵۶۷۹۸۲
۳۶۸۰۰۰

(۱۷)

۷۹
۳۰۲۵
۳۲۹
۸۷۶۵۰۲
۳۹۸۷۹
۳۰۰

(۱۸)

۹۰۳۸
۳۰۰۵۴
۵۰۲۸
۷۶
۹
۹۳۸۰۵۰

(۱۹)

۷
۷۰۰۰۰۰۷
۳۴۰۰۳
۴۰۴۰۴۰
۳۶۰۰۰
۳۸

(۲۰)

۳۵۷۸۹۲۴
۵۸۹۳۶۷۹
۸۲۷۹۵۶۳
۹۵۲۸۷۸۹
۳۴۷۴۹۲۳
۸۹۲۳۴۶۳

(۲۱)

۹۳۵۷۳۵۰
۲۹۸۴۷۲۱
۸۳۰۵۹۰۲
۷۶۵۰۷۲۹
۸۴۷۲۰۳۸
۵۶۷۹۸۲۴

(۲۲)

۱۲۳۴۵
۶۷۸۹۱
۱۱۱۲
۱۳۱۴۱
۵۱۶۱۷

(۲۳)

۵۴۳۲۱
۱۹۸۷۶
۲۱۱۱۰
۱۳۱۳۱
۷۱۶۱۵

(۲۴)

۱۹۷۵۳
۲۴۶۸۳
۵۹۹۸
۱۵۱۶۱
۹۲۹۳۹

(۲۵)

۹۸۷۶۵
۴۳۲۱۰
۵۰۰۶۹
۹۵۳۴۱۲
۵۷۹۳۶

(۲۶)

۱۲۳۴۵۶
۷۸۹۱۰۱
۱۱۲۱۳۱
۴۱۵۱۶۱
۷۱۸۱۹۲

(۲۷)

۹۸۷۶۵۴
۳۲۱۱۰۱
۲۱۳۱۵۲
۸۳۰۰۹
۱۵۶۷۸۹

(۲۸)

۱۲۰۱۳۱۵
۹۰۸۰۷۰
۱۲۳۴۵
۱۶۱۷۱۸۱
۹۲۰۲۵۵

(۲۹)

۹۸۷۶۵۴
۱۲۳۴۵۶
۱۰۲۰۳۰
۱۰۰۹۰۵
۱۶۱۸۲۹

(۳۰)

۹۸۷۶۵۴
۳۲۱۱۲
۳۴۵۶
۷۸۹
۱۰

جمع

(۳۱)

۱۳۵۷۹
۲۴۶۸
۱۳۵
۴۶
۹

(۳۲)

۳۰۰۰۰۰۱
۵۶۷۹۰۰
۲۵۷۸۱۳
۳۴۵۶۷
۹۸۷۵

(۳۳)

۵۶۷۸۹۱۲
۳۰۴۰۵۰
۶۰۷۰۸۹۰
۵۷۱۲۳۴
۶۳۹۱۲

(۳۴)

۱۲۳۴۵۶
۶۵۴۳۲۱
۹۸۷۶۵۴
۴۵۶۷۸۹
۱۹۲۵۴
۴۵۲۹۱

(۳۵)

۹۱۰۲۳۴۵
۵۶۷۸۹۱
۲۳۴۶۰
۵۵۵۶۷۱
۲۴۵۱
۳۹۸۷۶

(۳۶)

۱۲۳۴۵۶
۷۸۹۱۰
۲۳۵۶۷
۱۲۳۴
۵۹۷۸۹
۹۸۷۵

(۳۷)

۵۶۷۱۹۰
۲۳۳۳۱
۴۹۵۴۹۴
۴۵۴۵۴
۳۲۵۲۷۲
۹۲۱۱۲

(۳۸)

۱۲۳۴۵۶۷
۸۹۱۰۱۱۱
۲۱۲۱۴۱۵
۱۶۱۷۱۸۹

(۳۹)

۱۰۱۱۱۲۱
۳۱۴۱۵۱۶
۱۷۱۸۱۹۲
۲۱۲۲۲۳

(۴۰)

۲۴۲۵۲۶۲
۷۲۸۲۹۳۰
۳۱۳۲۳۳۳
۴۳۵۳۶۳۷

(۴۱)

۳۸۳۹۴۰۴
۱۴۲۴۳۴۴
۴۵۴۶۴۷۴
۸۴۹۵۰۵۱

(۴۲)

۱۵۲۰۲۵۱
۴۶۱۲۱۸۲
۳۰۳۶۴۴۲
۸۵۴۶۶۶۰
۱۲۳۴۵۶۷

(۴۳)

۵۱۰۱۵۲۰
۶۱۲۱۸۲۴
۷۱۴۲۱۲۸
۸۱۶۲۴۳۲
۹۱۸۲۷۳۶

(۴۴)

۱۱۲۲۳۳۴
۱۲۲۴۳۶۴
۱۳۲۶۳۹۵
۱۴۲۸۴۲۵
۱۵۳۰۴۵۶

(۴۵)

۲۳۷۴۵۶
۹۸۷۶۵۴
۸۷۶۵۴۳
۹۷۸۵۶۴
۳۲۱۴۵۶

(۴۶)

۱۲۳۴۶۵
۹۸۷۶۵۴
۱۲۳۹۸۷
۴۵۶۷۸۹
۲۳۴۶۹

(۴۷)

۲۳۶۴۵۳
۱۲۳۴۵۶
۷۸۹۱۰۱
۱۱۲۱۳۱
۴۱۵۱۶۲

(۴۸)

۱۳۵۷۹۲۱
۵۶۱۲۳۴
۵۶۹۸۷
۳۴۱۲۳۴
۵۶۷۸۹

(۴۹)

۱۵۳۰۴۵۶۰
۱۶۳۲۴۸۶۴
۱۷۳۴۵۱۶۸
۱۸۳۶۵۴۷۲
۱۹۳۸۵۷۷۶

(۵۰)

۱۳۴۶۷۹
۱۰۱۲۱۳
۱۵۱۶۱۸
۱۹۲۱۲۲
۲۴۲۵۲۷

(۵۱)

۱۱۲۲۳۳۴
۴۳۳۲۲۱۱
۱۲۲۴۳۶۴
۴۶۲۴۲۲۱
۱۴۲۸۴۲۵

(۵۲)

۵۰۶۰۷۰۸۰
۹۲۷۶۵۴۳
۳۰۰۲۷۵۰۰
۴۲۹۰۰۰۴
۳۲۱۹۸۷

(۵۳)

۱۲۳۴۵۶۷
۷۶۵۴۳۲۱
۹۸۷۶۵۴۳
۳۴۵۶۷۸۹
۱۳۵۲۴۶۹

(۵۴)

۳۲۱۴۵۶۷
۲۲۴۴۶۶۰
۲۳۴۶۶۹۹
۲۱۱۵۱۳۸
۱۶۱۱۸۴۲

(۵۵)

۱۵۶۷۸۹۱
۲۳۴۵۶۷
۳۹۸۷۶
۵۴۳۲۱۰
۵۶۷۸۹

(۵۶)

۳۴۱۵۲۱۶
۱۲۳۴۵۶۷
۸۹۱۰۱۱۲
۳۲۵۲۷۲۹
۲۱۳۵۳۷۴

(۵۷)

۱۰۱۱۰۲۱۰۳
۱۳۵۷۹۱۱۱۳
۵۶۷۱۷۱۲۴۳
۵۸۹۷۹۵۷۵۹
۳۷۳۶۹۲۵۸۱

(۵۸)

۱۳۵۷۹۱۱
۵۶۷۸۹۱۰
۳۰۰۴۰۰۹
۵۶۷۸۹۱
۳۸۹۴۶۵

(۵۹)

۱۲۳۴۵۶۷
۱۰۲۳۴۰۸
۱۲۳۰۴۵۰
۳۲۱۰۵۴۰
۵۴۳۹۸۷۶

(۶۰)

۳۴۴۵۶۶۷
۲۱۳۵۹۸۵
۳۵۱۲۵۱۹
۵۲۱۷۸۱۲
۳۶۵۲۷۱۳

جمع

(۶۱)
۵۶۷۸۹۱۰
۳۲۴۵۶۱۲
۵۴۱۶۲۷۵
۳۲۱۱۸۹۷
۵۶۴۳۶۳۸

(۶۲)
۵۶۷۱۲۳
۳۶۴۰۰۹
۵۲۱۶۸۷
۳۶۰۰۵
۳۶۱۲۴۷

(۶۳)
۵۶۷۸۹۱۰۱
۳۴۶۸۹۰۵
۳۶۱۹۴۱
۵۶۷۹۷۱۸
۵۲۱۹۶۷۵

(۶۴)
۹۸۷۶۵۴۰
۳۴۵۱۲۰۱
۳۴۱۵۰۶۱
۴۴۶۰۵۷۲
۵۶۰۷۲۹۵

(۶۵)
۹۰۸۷۶۵۴۳
۲۱۰۵۴۳۵۵
۳۴۴۰۱۲۳۴
۵۳۲۱۰۵۶۶
۶۴۳۱۰۰۵۸

(۶۶)
۱۲۳۴۵۶۷
۳۰۳۰۳۰۳
۴۴۰۴۵۰۵
۹۷۰۹۷۹۰
۱۵۵۵۰۱۵
۳۲۱۰۹۶۷

(۶۷)
۳۴۵۶۷۸۹
۹۹۹۹۹۹۹
۷۸۷۸۷۸۹
۸۷۵۶۷۰۵
۸۸۸۸۸۸۸
۷۶۵۷۶۵۷

(۶۸)
۳۲۱۴۶۵۲
۳۴۵۵۹۷۱
۲۰۳۴۰۵۵
۶۰۷۸۰۹۰
۱۰۱۱۱۱۱
۲۱۳۱۴۱۵

(۶۹)
۱۳۵۷۹۲۳۴
۱۵۳۰۴۵۶۰
۷۵۹۰۱۰۵۱
۲۰۱۳۵۱۵۰
۱۶۳۲۴۸۶۴
۸۰۹۶۰۱۱۲۱

(۷۰)
۱۲۲۴۳۶۴
۸۶۰۷۲۸۴
۹۶۱۰۸۱۲
۱۳۲۶۳۹
۵۲۶۵۷۸۹

(۷۱)
۱۱۰۴۱۱۷
۱۳۰۱۴۲۸
۴۲۵۶۷۰۸
۴۹۸۱۱۲۱
۲۶۱۴۰۱۵

(۷۲)
۳۰۴۵۶۰۷
۵۹۰۱۰۵۱
۲۰۱۳۵۱۵
۱۶۳۲۴۸
۶۴۸۰۹۶۱

(۷۳)
۱۲۱۲۸۱۹
۴۴۱۶۰۱۷
۳۴۵۱۶۸۸
۵۱۰۶۱۱۹
۱۳۶۱۵۳۱

(۷۴)
۷۰۱۸۳۶۵
۴۷۲۹۰۱۰
۸۱۲۶۱۴۴
۱۶۲۱۸۰۱
۹۳۸۵۷۷۶

(۷۵)
۹۵۱۱۴۱۳۳
۱۵۲۱۷۱۱۹
۲۰۴۰۶۰۸
۱۰۰۱۲۰۱
۴۰۱۶۰۱۸

(۷۶)
۹۹۹۹۹۹
۸۷۷۷۷۷
۷۶۶۶۶۶
۵۶۶۶۶۶
۴۳۵۲۲۹

اعداد ذیل کی حاصل جمع دریافت کرو

(۷۷) ۸۰۴، ۹۷۰۵۶، ۸۴، ۳۹۷۸۳۴، ۹۰۹

(۷۸) ۷۳۵۲۸، ۹۳۴۰، ۸۶۵۴، ۷۶، ۷۰۳، ۹۸

(۷۹) ۷۴، ۱۰۹۰۴۸، ۳۰۹، ۸۰۰۰۰۳۸۶، ۴۳، ۳۰۰۲

(۸۰) ۳۰۰، ۷۸۵، ۸۹۷۶۳۴، ۱۲۳۴۵، ۲۰۷، ۲۰۷۰۸

اعداد ذیل کی قیمت معلوم کرو

(۸۱) ۴۳۲۳۹۸ + ۷۸۶۷ + ۸۳۹۸۹ + ۷۰۳۰

(۸۲) ۷۰ + ۸۲۰۰ + ۷۳۹۶ + ۵۶۷۸۹۲۰ + ۹۷ + ۲

(۸۳) ۳ + ۳۰۹ + ۲۹ + ۳۰۷۸۹۵ + ۳۲۵۳ + ۵۰۰

(۸۴) ۸۷ + ۹۸۰۰۰۰۰ + ۸۰۲۳۴ + ۱۰۲۰۱ + ۳۴۵۶۷ + ۹

(۸۵) ۳۴۵۶ + ۴۵۶ + ۵۶ + ۶ + ۷۶۰۰۰ + ۹۸۴۵۳۰۷۸۹

(۸۶) اناسی و تین ہزار چار سو پچاس و چھیاسٹھ ہزار چھ سو چورانوے و چار ہزار چار و اسّی کو جمع کرو۔

(۸۷) مجموعہ بتاؤ ۔ چھ سو بانوے و چار لاکھ پینتالیس ہزار سات و اٹھانوے لاکھ سات سو و پینتالیس و سات کا۔

(۸۸) چوہتر کروڑ ساٹھ لاکھ چوہتر ہزار نو سو باسٹھ و چھیاسی ہزار پانچسو چار و ایک کروڑ بیس لاکھ سات ہزار تین و اکیانوے و ستر لاکھ سات کا مجموعہ معلوم کرو۔

(۸۹) انیس و سات لاکھ سات ہزار سات و تین ارب چار کروڑ چوہتر لاکھ انتیس و آٹھ کروڑ آٹھ لاکھ آٹھ ہزار آٹھ و سات ہزار سات سو بیالیس و چھ و تین لاکھ چار سو سات کا مجموعہ کتنے کے برابر ہے۔

(۹۰) حاصل جمع بتاؤ ۷۶، ۳۷۸۰۴۶، ۳۰۵۶۷، ۸، ۹۲۴۵، ۳۰۰۰۹، و

و ۳۷۰۸ و ۳۰۹ و ۳۷۸۰۵۸۹۲ و ۲۸ و ۷۹۲۲۳۰۰۰ و ۳۴۲ کا

(۹۱) وہ کونسا عدد ہی جس میں سے اگر ۳۴۵۷ نکال لیے جاویں تو ۴۷۹ باقی بچیں ؟

(۹۲) اُس آدمی کی عمر ۳۴ سال کی کس سنہ میں ہوگی جو سنہ ۱۸۵۶ء میں پیدا ہوا ہی ؟

(۹۳) ماہ جنوری میں ۳۱ دن فروری میں ۲۸ دن مارچ میں ۳۱ دن اپریل میں ۳۰ دن مئی میں ۳۱ دن جون میں ۳۰ دن جولائی میں ۳۱ دن اگست میں ۳۱ دن ستمبر میں ۳۰ دن اکتوبر میں ۳۱ دن نومبر میں ۳۰ دن دسمبر میں ۳۱ دن ہوتے ہیں تو بتاؤ کہ سال کے کل کتنے دن ہوئے۔

(۹۴) بتاؤ کہ اس اسکول میں طلبار کی تعداد کیا ہوگی جس کے درجۂ اوّل میں ۲۵ و درجہ دوم میں ۸۷ و درجۂ سوم میں ۹۶ و درجۂ چہارم میں ۱۰۷ و درجۂ پنجم میں ۷۰ و دیگر دفعات میں ۲۵۶ طلبار ہیں۔

(۹۵) ایک باغ میں ۷۲۳ آم کے و ۷۰۴ ناریل کے و ۴۵۶ کھجور کے و ۵۸۲ نارنگیوں کے اور صرف ۲۵ املی کے درخت ہیں تو بتاؤ کُل درختوں کی تعداد کیا ہی۔

(۹۶) کسی قصبہ میں ۸۷۹۰۳ ہندو اور ۴۸۰۹۳ مسلمان ۷۲۲۳ فرنگی و ۱۳۰۹ عیسائی و ۱۵۹ دیگر اقوام کے آدمی آباد ہیں تو بتاؤ قصبۂ مذکور کی کُل آبادی کیا ہی۔

(۹۷) ایک شخص نے ۳ قطعات آراضی ایک قصبہ میں ۹۷۰۰ روپیہ کو خریدی اور اُس نے ایک قطعہ پر ایک عمارت ۷۸۲۵ روپیہ دوسرے میں ۲۱۷۵۰ روپیہ تیسرے میں ۲۷۲۹ روپیہ صرف کر کے طیّار کرائی تو بتاؤ اُسنے کُل روپیہ کسقدر صرف کیا۔

(۹۸) ہم نے ماہ جنوری سنہ ۱۸۸۵ء میں ۵۳۸۹۰۸۲ من و ماہ فروری میں ۷۰۹۲۸۰ من و ماہ مارچ میں ۱۰۹۴۸۰۳ من نمک باہر سے منگوایا تو بتاؤ کُل نمک کسقدر منگوایا۔

(۹۹) میں نے آم کے چار ٹوکرے خریدے جن میں سے ایک میں ۲۶ اور دوسرے میں ۳۱۹ و تیسرے میں دوسرے سے ۱۹ زیادہ اور چوتھے میں اول اور دوسرے کے

مجموعہ کے برابر آم ہیں تو بتاؤ میں نے کُل کسقدر آم خریدے۔

(۱۰۰) وہ کونسا عدد ہی جس میں سے اگر پہلے ۷۰۸۳۵ اور پھر ۸۵۶۷۹ منہا کیے جاویں تو ۷۰۴۰ باقی بچیں؟

تفریق

بڑے عدد میں سے چھوٹے عدد کے گھٹانے کے بعد جو عدد باقی رہے اُس کے دریافت کرنے کی ترکیب کو تفریق کہتے ہیں۔

دیئے ہوئے اعداد میں سے بڑے عدد کو مفروق منہ اور چھوٹے عدد کو مفروق کہتے ہیں اور جو عدد بچ رہے اُس کو باقی یا فرق کہتے ہیں۔

جب یہ (–) علامت دو اعداد کے درمیان رکھی جاوے تو اُس سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ دوسرا عدد پہلے عدد میں سے گھٹانا چاہیے مثلاً ۷–۴ سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ ۴ کو ۷ میں سے گھٹانا چاہیے اور اس علامت کو (–) علامت نفی کہتے ہیں اور ۷–۴ کو ۷ منفی ۴ پڑھنا چاہیے۔

تفریق کی تعریف سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ تفریق اُس عدد کے دریافت کرنے کی ترکیب کو کہتے ہیں جسے اگر چھوٹے عدد معلومہ میں جمع کریں تو بڑے عدد معلومہ کے برابر عدد بن جاوے لہذا تفریق کو بعض اوقات **جمع متمم** بھی کہتے ہیں۔

ایک چھوٹے عدد کو دوسرے چھوٹے عدد میں سے بذریعۂ نتائج معلومہ جمع تفریق کر سکتے ہیں۔

مثال ۷–۴ = ۳ اس لیے کہ ۴ + ۳ = ۷

مشق (تفریق زبانی)

گھٹاؤ

(۱) ۳ کو ۸ میں سے ۴ کو ۹ میں سے ۵ کو ۷ میں سے ۶ کو ۹ میں سے ۵ کو ۸ میں سے

(۲) ۴ و ۲ اور ۱۲ و ۸ اور ۱۶ و ۹ اور ۱۳ و ۷ اور ۱۱ و ۶ اور ۱۶ و ۸ اور ۱۸ و ۹ اور ۱۵ و ۷ اور ۱۷ و ۸ میں کیا فرق ہے؟

(۳) بتاؤ کہ اگر ۲۸ میں سے ۷، و ۷۲ میں سے ۵ و ۵۶ میں سے ۶ و ۹۹ میں سے ۷ و ۷۵ میں سے ۳ و ۸۸ میں سے ۸ و ۹۴ میں سے ۶ و ۳۶ میں سے ۴ منہا کریں تو کیا باقی بچے گا؟

(۴) تفریق کرو ۲۲ میں سے ۹ و ۳۵ میں سے ۸ و ۴۲ میں سے ۷ و ۱۵ میں سے ۶ و ۴۰ میں سے ۵ و ۳۷ میں سے ۴ و ۶۸ میں سے ۸ و ۲۹ میں سے ۹ و ۱۸ میں سے ۵ کو

(۵) (الف) تفریق کرو ۳۰ میں سے ۶ و ۲۴ میں سے ۶ و ۱۸ میں سے ۶ و ۱۲ میں سے ۶

(ب) تفریق کرو ۱۰۰ میں سے ۷ و ۹۳ میں سے ۷ و ۸۶ میں سے ۷ وغیرہ وغیرہ

(ج) ۱۰۰ میں سے نیچے کی جانب اس طرح شمار کرو کہ ہر مرتبہ ۶ کم ہوتے جائیں۔

جواب ۱۰۰ و ۹۴ و ۸۸ وغیرہ وغیرہ

(۶) تفریق کرو ۷ کو ۵ و ۶ کے مجموعہ میں سے و ۹ کو ۶ و ۸ کے مجموعہ میں سے و ۶ کو ۵ و ۴ کے مجموعہ میں سے و ۸ کو ۷ و ۶ کے مجموعہ میں سے۔

(۷) ایک لڑکے کے پاس ۱۵ گولیاں تھیں جن میں سے ۸ گم ہوگئیں تو بتاؤ اُس کے پاس کتنی گولیاں باقی ہیں۔

(۸) میرے پاس ۱۷ رُپیے ہیں اگر میں تم کو ۹ رُپیے دیدوں تو میرے پاس کتنے رُپیے رہیں گے۔

(۹) تمہارا بھائی ۱۴ برس کا ہے اور تم اُس سے ۵ برس چھوٹے ہو تو بتاؤ تمہاری عمر کیا ہے۔

(۱۰) ایک درجہ میں ۱۹ طلبا رہیں منجملہ اُن کے ایک روز ۶ طلبا غیر حاضر رہے تو بتاؤ کہ حاضر طلبا کی تعداد کیا تھی۔

(۱۱) ایک شخص کے پاس ۱۶ رُپیے ہیں منجملہ اُنکے اُسنے ۷ رُپیے اپنی بیوی کو اور باقی اپنے لڑکے کو دیدیئے تو بتاؤ کہ لڑکے کو اُسنے کتنے رُپیے دیئے۔

(۱۲) ایک شخص نے ایک میز ۱۹ رُپئے کو خریدی اور ۲۵ رُپئے کو فروخت کی تو بتاؤ کہ اُس کو کیا نفع ہوا۔

(۱۳) ایک درخت میں ۳۷ آم ہیں اگر اُن میں سے ۸ آم توڑ لیے جاویں تو کتنے آم باقی رہیں گے۔

(۱۴) رام کے پاس ۴۸ گولیاں ہیں اور گوپال کی گولیوں کی تعداد اتنی ہے کہ اگر اسمیں ۹ اور جمع کی جاویں تو رام کی گولیوں کی تعداد کے برابر ہو جاویں تو بتاؤ کہ گوپال کے پاس کتنی گولیاں ہیں۔

(۱۵) میرے پاس ۱۶ گولیاں ہیں اور زید کے پاس ۲۸ ہیں تو بتاؤ زید کے پاس مجھ سے کتنی گولیاں زیادہ ہیں۔

بڑے اعداد کی تفریق کا طریقہ مندرجۂ ذیل ہے۔

مثال ۱ ۸۶ میں سے ۳۴ کو تفریق کرو

چھوٹے عدد کو بڑے عدد کے نیچے اس طرح لکھو

$$\begin{array}{r} 86 \\ -34 \\ \hline 52 \end{array}$$

جس طرح جمع کرنے کی غرض سے لکھتے ہیں اوّل ۶ اکائیوں میں سے ۴ اکائیاں گھٹاؤ اور باقی کو جو ۲ اکائیاں ہیں اکائی کے درجہ پر لکھو پھر ۳ دہائیوں کو ۸ دہائیوں میں سے تفریق کرو حاصل تفریق کو جو ۵ دہائیاں ہیں دہائی کے درجہ پر لکھو لہٰذا ۵۲ باقی بچے۔

مثال ۲ ۹۵۲ میں سے ۳۶۸ کو تفریق کرو۔

اس مثال میں اگر مثال مذکورۂ بالا کی طرح عمل کیا جائے تو یہ دقت پیش آئے گی کہ بڑے عدد کو چھوٹے عدد میں سے تفریق کرنا پڑیگا۔ اس دقت کے رفع کرنے کی غرض سے قاعدۂ مندرجۂ ذیل جس کو عموماً دوسرے عدد میں سے لے لینا کہتے ہیں عمل میں لایا جاوے وہ قاعدہ یہ ہے کہ اگر مفروق منہ اور مفروق میں ایک ہی عدد جمع کیا جاوے تو اُن کے حاصل تفریق میں کچھ فرق نہیں آتا جسکا طریقہ عمل یہ ہے۔

چونکہ ۲ اکائیوں میں سے ۸ اکائیاں نہیں گھٹائی جا سکتیں اس لیے ہم نے ۱۰ اکائیاں ۲ اکائیوں میں سے جمع کریں جس سے اُن کی تعداد ۱۲ ہو گئی اور اب ان ۱۲ اکائیوں میں سے ۸ اکائیاں تفریق کرنے کے بعد ۴ اکائیاں جو باقی رہیں اُن کو اکائی کے درجہ پر لکھدیا۔ چونکہ مفروق منہ میں ۱۰ اکائیاں جمع کی گئی ہیں لہذا اُس کے بدلے میں ایک دہائی نیچے کے عدد یعنی مفروق میں جمع کی گئی ہے جس سے ۶ دہائیوں کی ۷ دہائیاں ہو گئیں۔ اور چونکہ اب ۵ دہائیوں میں ۷ دہائیاں تفریق کرنی ہیں اور ناممکن ہے۔ لہذا ۵ دہائیوں میں ۱۰ دہائیاں اور جمع کیں جس سے دہائیوں کی تعداد ۱۵ ہو گئی۔ اب ان ۱۵ دہائیوں میں سے ۷ دہائیاں تفریق کیں تو ۸ دہائیاں باقی رہیں جن کو دہائی کے درجہ پر لکھدیا۔ چونکہ مفروق منہ میں ۱۰ دہائیاں جمع کر چکے ہیں۔ اس لیے اس کے بدل میں مفروق میں بھی ایک سیکڑہ بڑھایا جس سے تین سیکڑوں کے چار سیکڑے ہو گئے اور ان چار سیکڑوں کو ۹ سیکڑوں میں سے تفریق کیا تو ۵ سیکڑے باقی بچے جن کو سیکڑہ کے درجہ پر لکھدیا۔

اگر مذکورۂ بالا مثالوں میں ہر ایک ہندسہ کی مقامی قیمت لکھی جاوے تو مندرجۂ ذیل عمل ہوگا۔

مثال ا

	اکائی	دہائی
مفروق منہ	۶	۸
مفروق	۴	۳
حاصل تفریق	۲	۵

۸۶ = ۸۰ + ۶

۳۴ = ۳۰ + ۴

حاصل تفریق ۵۲ = ۵۰ + ۲

∴ ۴ اکائیوں کو ۶ اکائیوں میں سے تفریق کیا باقی بچیں ۲ اکائیاں

〃 ۳۰ 〃 ۸۰ 〃 〃 〃 〃 ۵۰ 〃

∴ حاصل تفریق مطلوبہ = ۵۰ + ۲ = ۵۲

مثال ۲ — ۹۵۲ = ۹۰۰ + ۵۰ + ۲

سیکڑہ	دہائی	اکائی
۹	۵	۲
۳	۶	۸
۵	۸	۴

حاصل تفریق

= ۸۰۰ + ۱۰۰ + ۴۰ + ۱۰ + ۲

= ۸۰۰ + ۱۴۰ + ۱۲

اور ۳۶۸ = ۳۰۰ + ۶۰ + ۸

حاصل تفریق = ۵۰۰ + ۸۰ + ۴ = ۵۸۴

باقی کے صحیح و غلط ہونے کی جانچ۔ حاصل تفریق کے اعداد اور اُس عدد (مفروق) کو جو تفریق کیا گیا ہے جمع کرو۔ اگر حاصل جمع بڑے عدد (مفروق منہ) کے برابر ہو تو سمجھ لو کہ باقی صحیح ہے۔

نوٹ۔ بجائے طریقہ مذکورالصدر کے یہ بات معلوم کرنے میں زیادہ آسانی ہوگی کہ مفروق میں کیا جمع کریں کہ مفروق منہ کے برابر ہو جائے۔

مثال ۸۲۹ میں سے ۵۷۶ کو تفریق کرو۔

مذکورۂ بالا مثال میں ہم کو وہ عدد معلوم کرنا ہے جو اگر ۵۷۶ میں جمع کیا جائے تو عدد مذکور ۸۲۹ ہو جاوے۔

چھوٹے عدد کو بڑے عدد کے نیچے جیسا کہ جمع کرنے میں لکھتے ہیں لکھو اب یہ بات ظاہر ہے کہ ۶ اکائیاں + ۳ اکائیاں = ۹ اکائیوں کے ہیں لہذا ۳ اکائیوں کو اکائی کے درجہ پر رکھا۔

$$\begin{array}{r} ۸۲۹ \\ ۵۷۶ \\ \hline ۲۵۳ \end{array}$$

پھر چونکہ ۷ دہائیاں + ۵ دہائیاں = ۱۲ دہائیوں کے لہذا ۵ دہائیوں کو دہائی کے درجہ پر رکھا اور ایک سیکڑہ حاصل ہوا۔

چونکہ ایک سیکڑہ حاصل شدہ + ۵ + ۲ سیکڑہ = ۸ سیکڑوں کے اسلیے ۲ کو سیکڑہ کے درجہ پر رکھا۔

طریقہ عمل زبانی

۶ اور ۳ = ۹

۷ اور ۵ = ۱۲ حاصل ہوا ایک

حاصل شدہ اور ۵ = ۶ اور ۲ = ۸

تفریق

مشق ۶

تفریق کرو

(۳)	(۲)	(۱)
۸۴۳۲۱	۵۴۰۹۰	۵۳۸۰
۵۳۷۸۹	۷۰۷۳	۷۳۹

(۶)	(۵)	(۴)
۲۰۰۰۴	۵۴۳۲۱	۸۵۸۵۸
۱۷۳۲۵	۱۲۳۴۵	۵۸۵۸۵

(۹)	(۸)	(۷)
۸۰۵۴۰۰	۷۰۸۰۹۳	۷۸۹۳۵۶
۷۰۰۵۳	۲۰۵۰۳	۹۹۹۹۹

(۱۱)	(۱۰)
۸۲۴۳۹	۷۰۰۰۲۰۳
۷۶۸۹۳	۵۰۰۹۵۶

(۱۲) ۹۳۴۰۶ − ۷۹۹۰   (۱۳) ۷۹۰۲۵۶ − ۸۲۷۸۹

(۱۴) ۸۰۰۰۰۰ − ۷۶۴۳۸   (۱۵) ۱۰۰۰۰۰۰ − ۹۹۹۹۹۹

(۱۶) ۷۷۷۷۷۰ − ۸۸۸۸۹   (۱۷) ۷۸۰۰۰۴ − ۳۸۹۲۱۰

(۱۸) ۱۰۰۹۵۶ − ۳۹۸۹۷   (۱۹) ۹۸۷۶۵۴ − ۹۶۹۸۷۶

(۲۰) ۴۵۶۷۸۹ − ۲۸۹۵۰۱   (۲۱) ۵۶۷۸۹۰ − ۲۴۱۰۰۱

(۲۲) ۵۷۵۰۰۳ − ۱۲۵۹۸۷   (۲۳) ۱۶۸۴۱۷ − ۸۹۳۴۵

(۲۴) ۱۵۱۶۱۷ − ۱۰۱۱۱۲   (۲۵) ۹۸۹۹۱۰ − ۸۹۸۹۱۵

(۲۶) ۳۴۱۳۴۲ − ۲۵۱۲۹۸   (۲۷) ۵۶۱۴۸۴ − ۴۶۱۵۹۰

(۲۸) ۲۳۴۵۶۷۸ − ۱۴۱۵۶۱۲   (۲۹) ۳۴۵۶۷ − ۳۲۱۹۸

(۳۰) ۹۹۸۸۷۷ − ۶۶۰۰۳۹   (۳۱) ۹۰۸۰۶۰۵ − ۳۴۰۸۰۰

(۳۲) ۳۴۱۳۸۴ − ۲۱۱۵۰۹   (۳۳) ۳۵۵۹۰۰ − ۳۵۵۸۹۹

(۳۴) ۱۰۰۰۰۰ - ۸۹۹۹
(۳۵) ۱۱۱۱۱۱ - ۹۹۰۰۹
(۳۶) ۳۶۴۱۵۶۲ - ۲۲۱۹۰۰۹
(۳۷) ۹۸۷۶۳۰ - ۹۷۶۵۲۱
(۳۸) ۱۲۳۴۵۶ - ۹۹۶۹
(۳۹) ۵۵۳۶۸۴ - ۵۵۱۷۹۹
(۴۰) ۹۰۸۰۵۰۴ - ۳۰۰۴۹۹۸
(۴۱) ۳۴۱۵۶۱۸ - ۹۰۹۶۹۰
(۴۲) ۵۶۷۸۹۱ - ۹۸۷۶۵
(۴۳) ۵۰۴۰۱۰۰ - ۳۰۳۹۸۶
(۴۴) ۵۶۷۱۲۳ - ۱۲۳۵۶۷
(۴۵) ۱۲۳۹۸۷ - ۱۰۱۷۸۹
(۴۶) ۹۸۷۱۲۳ - ۱۲۳۹۸۷
(۴۷) ۵۶۷۳۸۴ - ۳۶۱۸۹۰
(۴۸) ۹۹۹۹۹۸ - ۱۰۰۰۰۵
(۴۹) ۹۸۷۶۵۴ - ۱۰۰۳۵۰
(۵۰) ۹۰۰۰۰۹ - ۱۹۰۰۱۰
(۵۱) ۳۴۱۵۰۴ - ۳۰۰۹۰۰
(۵۲) ۳۵۲۰۰۱ - ۲۵۲۰۹۰
(۵۳) ۳۴۱۵۶۷ - ۳۰۰۳۰۴
(۵۴) ۳۰۰۸۰۵ - ۲۰۹۸۹۹
(۵۵) ۵۶۷۱۲۳ - ۱۰۰۲۳۵
(۵۶) ۹۸۷۶۵۴ - ۱۲۳۴۵۶
(۵۷) ۹۹۹۹۹۹ - ۸۹۹۱۰۹
(۵۸) ۱۲۳۴۵۶ - ۹۹۹۹۰
(۵۹) ۵۶۷۸۹۱ - ۹۰۹۶۰
(۶۰) ۳۲۱۴۴۵ - ۵۶۱۹۰
(۶۱) ۱۰۰۰۰۰۰ - ۹۹۹۹۰
(۶۲) ۱۰۰۲۰۰ - ۹۰۸۰۰

(۶۳) اعداد ذیل میں سے ہر ایک میں کیا جمع کریں کہ حاصل جمع دس لاکھ ہوجاوے

۱۹ و ۳۰۵ و ۹۴۷۵ و ۹۹۴۴۶ و ۴۳۵۰۰

(۶۴) ۹۳۸۶۷ میں سے کیا منہا کریں ۹۰۳ باقی بچیں ؟

(۶۵) اُنیتس سے ایک لاکھ کتنے زیادہ ہیں ؟

(۶۶) ایک ہزار ایک سے ایک کروڑ کسقدر زیادہ ہیں ؟

(۶۷) دس ہزار سے اُناسی کسقدر کم ہیں ؟

(۶۸) ڈیوک آف ویلنگٹن ۱۷۶۹ء میں پیدا ہوئے اور ۱۸۵۲ء میں وفات پائی تو بتاؤ کہ وفات کے وقت اُن کی عمر کیا تھی۔

(۶۹) نیوٹن صاحب ۱۷۲۷ء میں ۸۵ برس کے ہوکر فوت ہوئے تو بتاؤ وہ کس سنہ میں پیدا ہوئے تھے۔

(۷۰) کوہ ایورسٹ ۲۹۱۰۰ فیٹ اور کنچن جنگا ۲۸۱۷۷ فیٹ اونچا ہے تو بتاؤ کہ کوہ ایورسٹ کوہ کنچن جنگا سے کسقدر اونچا ہے۔

(۷۱) اگر کسی ریلوے کمپنی کی آمدنی ۵۰۴۸۹۸۳ رُپئے اور خرچ ۲۸۰۷۶۹ رُپئے ہے تو بتاؤ اُس کمپنی کی کتنی بچت ہے۔

(۷۲) ایک سوداگر نے کچھ اسباب ۳۰۰۰ روپیہ کو خریدا اور ۳۳۲۵ کو فروخت کیا تو بتاؤ اُس کو کیا نفع ہوا۔

(۷۳) اگر میرے پاس ۵۰۴۰ رُپئے علاوہ اُن روپیوں کے جو میرے پاس ہیں اور ہوتے تو میں اپنا ۰۰۰۰ا رُپئے کا قرضہ ادا کردیتا بتاؤ کہ میرے پاس کسقدر روپیہ ہے۔

(۷۴) دو عددوں کا حاصل جمع ۹۳۸۷۵ ہے اور اُن میں کا بڑا عدد ۹۳۵۹۷ ہے تو بتاؤ کہ چھوٹا عدد کیا ہے۔

(۷۵) دو عددوں میں سے چھوٹا عدد ۳۷۹۹ ہے اور اُن کا حاصل جمع ۷۸۰۹۰۰ ہے تو بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔

(۷۶) ۷۳۸۹ میں سے کیا منہا کریں کہ ۹۹۹ باقی بچیں؟

(۷۷) دس لاکھ اور ایک ہزار کے حاصل جمع اور حاصل تفریق میں کیا فرق ہوگا؟

(۷۸) موہن کے پاس ۳۹۸۷۶ رُپئے اور سوہن کے پاس موہن کے روپیوں سے ۸۵۷۳ رُپیے کم اور روہن کے پاس سوہن سے ۶۷۰۸ رُپئے کم ہیں تو بتاؤ روہن کے پاس کتنے رُپئے ہیں۔

مشق پہاڑہ (زبانی)

(۱) ۶ ستّے کتنے ہوتے ہیں ۸ نم کتنے ہوتے ہیں ۱۲ بارہ کتنے ہوتے ہیں وغیرہ

(۲) ۱۲ کو ۸ سے و ۹ کو ۷ سے و ۱۶ کو ۹ سے ضرب دو وغیرہ

(۳) ۹ و ۹ کا حاصل ضرب کیا ہوتا ہی اور ۱۶ و ۶ کا وغیرہ

(۴) اگر ۶ کو ۹ مرتبہ جمع کریں تو حاصل جمع کیا ہوگا و ۱۵ کو ۸ مرتبہ جمع کریں تو حاصل جمع کیا ہوگا وغیرہ۔

(۵) گیارہ کا دس گنا کیا ہوتا ہی ۹ کا ست گنا کتنا ہوتا ہی۔ وغیرہ

(۶) اگر ۹ لڑکوں میں سے ہر ایک کے پاس چھ گولیاں ہیں تو بتاؤ اُن سب کے پاس کتنی گولیاں ہیں۔

(۷) ایسے ۱۱ صندوقوں میں کتنے رُپئے ہونگے جن میں سے ہر ایک میں ۱۱ رُپئے ہیں؟

(۸) ایک روپیہ میں ۱۶ آنے ہوتے ہیں تو بتاؤ ۵ رُپئے میں کتنے آنے ہونگے۔

(۹) ایک بینچ پر ۱۵ لڑکے بیٹھے ہیں اور اسکول میں ۵ بینچ ہیں تو بتاؤ اس اسکول میں لڑکوں کی تعداد کیا ہی؟

(۱۰) اگر مضروب ۱۱ و مضروب فیہ ۱۳ ہی تو بتاؤ اُن کا حاصل ضرب کیا ہی۔

(۱۱) کسی حاصل ضرب کے اجزا ضربی ۹ و ۱۹ ہیں تو بتاؤ وہ حاصل ضرب کیا ہی۔

(۱۲) اگر ایک رُپئے کے ۲۰ آم آتے ہیں تو ۸ رُپئے کے کتنے آوینگے؟

(۱۳) ایک ہفتہ میں ۷ دن ہوتے ہیں تو ۸ ہفتوں میں کتنے دن ہونگے؟

(۱۴) اگر ایک چومنزلہ مکان میں ہر منزل پر ۱۵ کمرے ہیں تو اُس مکان میں کتنے کمرے ہیں؟

(۱۵) اگر ایک گائے کی قیمت ۵۰ رُپئے ہی تو ۹ گایوں کی کیا قیمت ہوگی؟

(۱۶) کسی کتاب کے ایک صفحہ پر ۱۷ سطر ہیں اور ہر سطر میں ۱۹ حروف ہیں تو بتاؤ کہ ایک صفحہ میں کتنے حروف ہیں۔

(۱۷) بتاؤ کہ گیارہ کا ۷ گنا نوّے سے کسقدر کم ہے۔

(۱۸) بتاؤ کہ ۱۶ تیا ۳۵ سے کسقدر زیادہ ہیں۔

(۱۹) وہ کونسا عدد ہے جو ۹ نم سے بقدر ۱۹ کے بڑا ہے؟

(۲۰) ۷ گھوڑوں اور ۳ گایوں کی کتنی ٹانگیں ہوتی ہیں؟

ذیل میں بڑے بڑے اعداد کے ضرب دینے کا قاعدہ درج کیا جاتا ہے۔

مثال ۲۰۹۵ کو ۳ سے ضرب دو۔

اعداد مذکورہ بالا کو بموجب نمونہ ذیل لکھو۔

$$\begin{array}{r} ۲۰۹۵ \\ ۳ \\ \hline ۶۲۸۵ \end{array}$$ حاصل ضرب

حاصل ضرب بموجب قاعدۂ ذیل معلوم کیا جاتا ہے

چونکہ ۳ پنجے اکائیاں ۱۵ اکائیاں ہوئیں لہذا ۵ اکائی کو اکائی کے درجہ پر لکھو اور ایک دہائی کو جو حاصل ہوئی دہائیوں میں جمع کرنے کی غرض سے علحدہ رکھو چونکہ ۳ نم دہائیاں ۲۷ دہائیاں ہوئیں اور ایک دہائی حاصل شدہ جمع کرنے کے بعد ۲۸ دہائیاں ہوئیں لہذا ۸ کو دہائی کے درجہ پر لکھو اور ۲ حاصل شدہ کو سیکڑے میں جمع کرنے کی غرض سے علحدہ رکھو کیونکہ ۳ مضروب برابر ۰ کے (۳×۰ = ۰ کیونکہ ۰×۰×۰ = ۰) لہذا وہ حاصل شدہ کو سیکڑے کے درجہ پر رکھو چونکہ ۳ دونی (ہزار) ۶ ہزار ہوئے لہذا ۶ کو ہزار کے درجہ پر رکھو اس طرح حاصل ضرب ۶۲۸۵ ہوا۔

زبانی عمل

۳ پنجے ۱۵ اکے ۵ حاصل ہوا ایک

۳ نم ۲۷ اور ایک ۲۸ کے ۸ حاصل ہوئے ۲ دو کے دو ہی ۲

۳ دوانی ۶ کے چھ ہی ۶

$$\begin{array}{r} ۲۰۹۵ \\ ۲۰۹۵ \\ ۲۰۹۵ \\ \hline ۶۲۸۵ \end{array}$$

مبتدی کو معلوم ہوگا کہ مذکورۂ بالا طریقہ اوپر کے طریقہ جمع کا اختصار ہے۔

مشق ۸

ضرب کرو

(۱) ۲۳ کو ۲ سے　(۲) ۳۲ کو ۳ سے　(۳) ۲۱ کو ۴ سے

(۴) ۳۹ کو ۵ سے　(۵) ۴۷ کو ۶ سے　(۶) ۵۸ کو ۹ سے

(۷) ۹۸ کو ۸ سے　(۸) ۷۶ کو ۹ سے　(۹) ۸۵ کو ۹ سے

(۱۰) ۳۲۹ کو ۳ سے　(۱۱) ۴۰۵ کو ۷ سے　(۱۲) ۸۷۹ کو ۹ سے

(۱۳) ۳۲۴۵ کو ۶ سے　(۱۴) ۷۰۸۹ کو ۵ سے　(۱۵) ۹۲۰۶ کو ۸ سے

(۱۶) ۷۸۹۵۶ کو ۴ سے　(۱۷) ۸۹۰۳۵ کو ۷ سے　(۱۸) ۸۵۵۰۳ کو ۹ سے

(۱۹) ۳۴۰۷۹ کو علٰحدہ علٰحدہ ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶ و ۷ و ۸ و ۹ سے

(۲۰) ۷۲۵ + ۷۲۵ + ۷۲۵ + ۷۲۵ + ۷۲۵ کس عدد کے برابر ہے؟

اگر کسی عدد کے داہنی طرف ایک صفر بڑھا دیا جائے تو اُس کی قیمت ۱۰ گنی زیادہ ہو جاتی ہے لہٰذا اگر کسی عدد کو ۱۰ سے ضرب دینا منظور ہو تو اُسکا حاصل ضرب عدد مذکور کے داہنی طرف صفر بڑھانے سے معلوم ہو سکتا ہے مثلاً ۲۳ × ۱۰ = ۲۳۰ اسی طرح اگر کسی عدد کو ۱۰۰ یا ۱۰۰۰ وغیرہ سے ضرب دینا منظور ہو تو عدد مذکور پر داہنی طرف ۲ یا ۳ وغیرہ صفر بڑھانے سے اُسکا حاصل ضرب معلوم ہو سکتا ہے۔

نیز اگر کسی عدد کو ۳۰ سے ضرب دینا ہو تو اوّل ۳ سے ضرب دو اور پھر حاصل ضرب میں داہنی طرف ایک صفر بڑھا دو آخر نتیجہ جواب مطلوبہ ہوگا۔ اسی طرح اگر ۳۰۰ سے ضرب دینا ہو تو ۳ سے ضرب دیکر حاصل ضرب کے داہنی طرف ۲ صفر بڑھا لو۔

مثال ۳۲۹ کو ۶۰۰ سے ضرب دو۔

عمل
۳۲۹
۶۰۰
۱۹۷۴۰۰ جواب

مشق ۹

مندرجۂ ذیل عددوں کو ضرب دو۔

(۱) ۳۰و۳۵۹ (۲) ۴۰و۷۰۳۵ (۳) ۵۰و۳۹۰۵

(۴) ۶۰۰و۷۰۳ (۵) ۹۰۰و۳۹ (۶) ۷۰۰و۸۲۲۹

(۷) ۸۰۰۰و۳۰۰۵ (۸) ۹۰۰۰و۹۰۰۴ (۹) ۶۰۰۰و۳۰۵۰۳

(۱۰) ۲۹۵۷کو ۹۰و۸۰۰و۷۰۰۰و۶۰۰۰۰و۵۰۰۰۰۰ سے ضرب دو۔

ضرب کی تعریف سے یہ بات بخوبی ظاہر ہے کہ اگر کسی عدد کو ۵ سے ضرب دینا ہو تو اُس کو جُداگانہ ۲و۳ سے ضرب دے سکتے ہیں اور ہر دو حاصل ضرب کو جمع کرنے سے جواب مطلوبہ معلوم ہو جائے گا اور اگر کسی عدد کو ۲۳ سے ضرب دینا ہو تو اُس کو ۳و۲۰ سے جُداگانہ ضرب دے سکتے ہیں اور ہر دو حاصل ضرب کو جمع کرنے سے جواب مطلوب معلوم ہو جائیگا۔

مثال ا ۷۲۸ کو ۳۲۹ سے ضرب دو۔

عمل (الف)

۷۲۸		
۳۲۹		
۶۵۵۲	=	حاصل ضرب ۹ کے
۱۴۵۶۰	=	〃 ۲۰ 〃 〃
۲۱۸۴۰۰	=	〃 ۳۰۰ 〃 〃
۲۳۹۵۱۲	=	〃 ۳۲۹ 〃 〃

اس مثال میں ۷۲۸، و ۳۲۹ کا حاصل ضرب معلوم کرنے کی غرض سے ہم نے ۷۲۸، کو ۹و۲۰و۳۰۰ سے جُداگانہ ضرب دیا ہے۔ اور ہر سہ حاصل ضرب کو جمع کرلیا۔

(ب)

```
   ۷۲۸
   ۳۲۹
 ------
  ۶۵۵۲
 ۱۴۵۶
۲۱۸۴
 ------
۲۳۹۵۱۲
```

اجزاء کے ذریعہ سے حاصل ضرب دریافت کرنے کا طریقہ مندرجہ بالا امثلہ سے ظاہر ہے ۲۰ و ۳۰۰ کے حاصل ضرب معلوم کرنے میں عملاً صفر نہیں لگائے جاتے ہیں۔ کیونکہ بوقت جمع جو کہ بعد کو کی جاتی ہے اُن کا کچھ اثر نہیں پڑتا بلکہ طریقۂ عمل مثل طریقہ (ب) کے ہوا کرتا ہے۔

یہ بات یاد رکھنی چاہیے کہ مضروب فیہ ہمیشہ مضروب کے نیچے مثل طریقہ جمع رکھنا چاہیے اور یہ بھی یاد رکھنا چاہیے کہ ہر حالت میں ہر ایک حاصل ضرب کے داہنی جانب کا اول ہندسہ اُسی ہندسہ کے ٹھیک نیچے رہے جس کا کہ وہ حاصل ضرب ہو۔

نوٹ ۱۔ ہم بلا خیال ترتیب مضروب فیہ کے کسی ہندسہ سے ضرب دینا شروع کر سکتے ہیں بشرطیکہ قاعدۂ مذکورۂ بالا کا لحاظ رکھیں۔

(الف)

```
    ۷۲۸
    ۳۲۹
  ------
  ۱۴۵۶    ۲ کا حاصل ضرب
 ۲۱۸۴     ۳  "     "
   ۶۵۵۲   ۹  "     "
 ------
۲۳۹۵۱۲  جواب
```

(ب)

```
    ۷۲۸
    ۳۲۹
  ------
۲۱۸۴      ۳ کا حاصل ضرب
 ۱۴۵۶     ۲  "     "
  ۶۵۵۲    ۹  "     "
 ------
۲۳۹۵۱۲  جواب
```

نوٹ ۲۔ اگر مضروب یا مضروب فیہ یا دونوں کے شروع میں صفر ہوں تو اس بات میں آسانی رہتی ہے کہ اول عمل کرتے وقت صفروں کو چھوڑ دیا جائے اور بعد کو حاصل ضرب میں اُتنے ہی صفر بڑھائے جاویں جتنے کہ چھوڑ دیئے گئے ہوں۔

مثال ۲۔ ۳۷۰۰۸ کو ۴۲۰۳ سے و ۴۳۰۹ کو ۲۳۰۰، و ۲۹۰ کو ۲۴۳ سے و ۴۰۳۰۰ کو ۴۳۷۰ سے ضرب دو۔

(الف) ۳۷۰۰۸

۴۲۰۳

۱۱۱۰۲۴

۷۴۰۱۶

۱۴۸۰۳۲

۱۵۵۵۴۴۶۲۴

(ب) ۴۳۰۹

۱۲۳۰۰

۱۲۹۲۷

۸۶۱۸

۴۳۰۹

۵۳۰۰۰۷۰۰

(ج) ۲۹۰

۲۴۳

۸۷

۱۱۶

۵۸

۷۰۴۷۰

(د) ۴۰۳۰۰

۴۳۷۰

۲۸۲۱

۱۲۰۹

۱۶۱۲

۱۷۶۱۱۱۰۰۰

مشق ۱۰

اعداد ذیل کو ضرب کرو۔

(۱) ۳۷۵ × ۵۴ (۲) ۹۰۴ × ۹۸ (۳) ۷۴۰ × ۶۹

(۴) ۴۹۷۲ × ۳۴۵ (۵) ۸۷۶۲ × ۹۰۴ (۶) ۸۰۷۲ × ۹۷۲

(۷) ۷۰۸ × ۷۰۸ (۸) ۸۴۶۳ × ۳۴۰ (۹) ۸۲۳۹ × ۵۰۰۹

(۱۰) ۸۹۰۲۵ × ۸۰۰۷ (۱۱) ۹۰۴۰۷ × ۶۰۵۰

(۱۲) ۱۲۳۴۵۶ × ۷۰۸۰۹ (۱۳) ۸۶۳۴۰۰ × ۷۰۶۰۰

(۱۴) ۸۲۰۰۷۸ × ۹۰۰۷۲ (۱۵) ۴۸۰۳۹۰ × ۸۹۰۷

(۱۶) ۸۵۷۳۰۵۶ × ۹۰۰۰۸۲ (۱۷) ۷۳۹۰۲۵۰ × ۳۰۰۹۰۰۰

(۱۸) ۹۸۷۶۵۰۷ × ۳۹۴۲۱ (۱۹) ۳۷۰۰ × ۸۰۹۰۲۵۰۰۰۰

(۲۰) ۸۹۷۶۵۴۳ × ۹۷۸۶۵۳ (۲۱) ۳۷۰۳۰۴ × ۶۰۷۰۳۷۰

(۲۲) ۳۰۷۶۵۰ × ۹۰۰۶۰ (۲۳) ۷۸۴۶۹۲ × ۸۰۰۷۵

(۲۴) ۸۳۰۰۳۸ × ۷۰۰۲۰۸ (۲۵) ۳۲۵۷۶۵۰ × ۳۲۵۷۶۵۰

(۲۶) ۳۵۷۵۶ × ۶۵۷۰۰۰۲   (۲۷) ۲۰۹۰۳۰ × ۴۰۰۸۰۱۶۰۰

اعداد مندرجۂ ذیل کا حاصل ضرب ایک سطر میں ضرب دیکر معلوم کرو۔

(۲۸) ۴۱۰۲۹ × ۱۱   (۲۹) ۳۸۰۹ × ۱۲   (۳۰) ۷۲۰۴ × ۱۳

(۳۱) ۷۰۸۲ × ۱۴   (۳۲) ۴۸۹۰ × ۱۵   (۳۳) ۸۷۸۹ × ۱۶

(۳۴) ۱۳۵۷۰ × ۱۷   (۳۵) ۲۸۰۷۰ × ۱۸   (۳۶) ۴۳۵۶ × ۱۹

(۳۷) ایک روپیہ میں ۱۹۲ پائیاں ہوتی ہیں تو بتاؤ کہ ۳۷۰۵ روپیوں میں کتنی پائیاں ہونگی؟

(۳۸) ایک کتاب میں ۵۷۹ صفحے ہیں اور ہر صفحہ میں ۳۷۴۹ حروف ہیں تو بتاؤ کہ کُل کتاب میں کتنے حروف ہیں۔

(۳۹) اگر کلکتہ میں ایک گٹھہ آرھنی کی قیمت ۹۷۵ رُپئے ہی تو بتاؤ ۳۲۵ گٹھے آرھنی کی قیمت کیا ہوگی۔

(۴۰) اگر ۲۹۳۹۰ آدمی روزانہ دریائے ہگلی کے پُل پر اُترتے ہیں تو ۳۶۵ روز میں کتنے آدمی اُس پل پر سے اُترینگے؟

(۴۱) چاول کی ۳۹۷ بوریوں کا کیا وزن ہوگا جبکہ ایک بوری کا وزن ۲۸ من ہی؟

(۴۲) اگر ایک ہاتھی کی قیمت ۹۷۴۳ رُپئے اور ایک گھوڑے کی ۷۶۵ رُپئے ہی تو ۶ ہاتھی اور ۱۶ گھوڑوں کی کیا قیمت ہوگی؟

(۴۳) ایک حوض میں ایک سوراخ ہی جس سے ۷۸ تولہ پانی فی گھنٹہ نکلجاتا ہی اگر پورا بھرا ہوا حوض ۴۸ گھنٹوں میں خالی ہوجاتا ہی تو بتاؤ حوض میں کتنے تولہ پانی آتا ہی۔

ضرب دو

(۴۴) ۷۳۴۵۶ × ۴   (۴۵) ۸۱۰۵۹ × ۶   (۴۶) ۳۴۷۰۱۲ × ۸

(۴۷) ۲۱۹۴۳۷ × ۹   (۴۸) ۵۶۳۸۲ × ۱۱   (۴۹) ۴۲۹۳۴۵ × ۱۲

(۵۰) ۹۸۴۴۲ × ۱۵   (۵۱) ۷۱۴۰۸۲ × ۱۴   (۵۲) ۲۹۰۸۱۶ × ۱۶

(۵۳) ۹۷۳۲۱۸ × ۱۸   (۵۴) ۸۴۱۸۷۵ × ۲۰   (۵۵) ۹۷۸۴۱ × ۸۰

(۵۶) ۱۰۷۷۵۲ × ۴۰۰   (۵۷) ۹۵۴۳۲۸ × ۲۱   (۵۸) ۳۵۶۲۱ × ۲۴

(۵۹) ۷۱۸۳۹۵ × ۲۸   (۶۰) ۴۵۶۱۰۳ × ۳۲   (۶۱) ۷۸۴۲۸ × ۳۶

(۶۲) ۹۵۴۳۱۶ × ۴۷   (۶۳) ۲۰۸۶۷۳ × ۵۴   (۶۴) ۷۶۵۴۳۲ × ۶۹

(۶۵) ۳۸۲۰۷۹ × ۷۲   (۶۶) ۹۱۸۷۲۳ × ۸۴   (۶۷) ۴۰۹۲۳۷ × ۹۳

(۶۸) ۹۱۴۲۷۳ × ۹۶   (۶۹) ۴۲۳۵۷۱ × ۹۸   (۷۰) ۸۳۲۱۹۴ × ۱۰۷

(۷۱) ۴۲۵۷۳۴ × ۲۰۶   (۷۲) ۹۰۴۸۶۱ × ۳۰۸   (۷۳) ۴۷۱۸۳۹ × ۴۰۳

(۷۴) ۵۷۴۲۸۳ × ۷۰۹   (۷۵) ۴۴۸۷۹۲ × ۸۰۵   (۷۶) ۹۲۱۳۷۴ × ۹۶۰

(۷۷) ۴۱۹۲۷۳ × ۵۹۰   (۷۸) ۵۲۴۳۷ × ۶۴۰   (۷۹) ۸۰۵۰۹۷ × ۸۳۰

(۸۰) ۳۷۵۶۳ × ۴۵۲   (۸۱) ۹۵۷۳۸ × ۶۷۱   (۸۲) ۸۱۰۳۷ × ۹۴۶

(۸۳) ۲۶۱۰۸ × ۳۵۷   (۸۴) ۷۱۹۲۴ × ۴۵۸   (۸۵) ۶۲۱۶۷ × ۳۶۹

(۸۶) ۴۸۷۳ × ۴۰۵۶   (۸۷) ۳۲۰۸ × ۴۷۰۳   (۸۸) ۲۹۶۴ × ۳۰۹۲

(۸۹) ۲۱۶۷۱ × ۳۸۱۴   (۹۰) ۳۹۶۲۶ × ۴۳۸۲   (۹۱) ۵۹۰۴۸ × ۷۴۲۵

(۹۲) ۹۵۳۸ × ۸۰۰۷   (۹۳) ۹۲۴۴ × ۵۰۰۸   (۹۴) ۸۱۳۲۱ × ۱۳۰۰۶

(۹۵) ۷۵۸۳۲۹ × ۶۴۰۹   (۹۶) ۸۳۹۲۰۶ × ۵۸۰۳۱

(۹۷) ۶۴۸۷۹۰ × ۶۳۷۵۰   (۹۸) ۷۸۰۰۵۹ × ۸۴۲۶۷

(۹۹) ۹۳۵۴۲۳۸ × ۷۹۸۳   (۱۰۰) ۱۷۹۶۲۰۵ × ۱۹۰۵۸

حاصل ضرب متواتر دریافت کرنے کا قاعدہ یہ ہے کہ اوّل دو عددوں کو آپس میں ضرب کرو اور جو کچھ حاصل ضرب ہو اُس کو تیسرے عدد سے ضرب دو اور اسی طرح ضرب دیتے جاؤ آخر میں جو حاصل ضرب ہوگا جواب مطلوب ہوگا۔

مثال ۲۸ و ۸ و ۳ کا حاصل ضرب متواتر بتاؤ
اوّل ۲۸ کو ۸ سے ضرب دیا اور حاصل ضرب کو ۳ سے

۲۸
۸
———
۲۲۴
۳
———
۶۷۲ جواب مطلوب

مشق ۱۱

اعداد ذیل کا حاصل ضرب متواتر معلوم کرو۔

(۱) ۲۷×۸×۲ (۲) ۷۰۳×۸۵×۷۹ (۳) ۸۰۵۰×۷۰×۳۰

(۴) ۵۹×۸۵×۷۶×۵ (۵) ۳۲۰۵×۹×۸×۵ (۶) ۹۹×۸۸×۷۷×۶۶

(۷) تہتّر کے ۹ گنے کا دوگنا کیا ہوگا؟

(۸) ۲۴ گھنٹے کا دن اور ۶۰ منٹ کا ایک گھنٹہ اور ۶۰ سکنڈ کا ایک منٹ ہوتا ہے تو بتاؤ کہ ایک دن میں کتنے سکنڈ ہوتے ہیں۔

(۹) ۵ تولہ کی ایک چھٹانک ۱۶ چھٹانک کا ایک سیر اور ۴۰ سیر کا ایک من ہوتا ہے تو بتاؤ ایک من میں کتنے تولے ہوتے ہیں۔

(۱۰) ایک کتاب میں ۳۲۹ صفحے ہیں اور ہر صفحہ میں ۲۷ سطریں اور ہر سطر میں ۴۵ حروف ہیں تو بتاؤ کل کتاب میں کتنے حروف ہیں۔

(۱۱) ایسے درخت میں کتنے آم ہیں جس میں ۲۹ شاخیں ہیں اور جن کی ہر شاخ میں ۳۲۵ آم ہیں؟

(۱۲) ایک ریل کی قطار میں ۴۶ گاڑیاں ہیں اور ہر گاڑی میں ۶ کمرے ہیں اور ہر کمرہ میں ۸ مسافر سفر کرتے ہیں تو بتاؤ کل گاڑی میں کتنے مسافر سوار ہیں۔

کسی عدد کی دوسری۔ تیسری۔ چوتھی وغیرہ وغیرہ طاقت یا قوت ایسے دو۔ تین چار وغیرہ وغیرہ اجزا ضربی کی حاصل ضرب ہے جن میں سے ہر ایک عدد مذکور کی برابر ہو مثلاً ۲ کی دوسری طاقت = ۲×۲ = ۴ اور تیسری طاقت = ۲×۲×۲ = ۸ کے۔

کسی عدد کی دوسری طاقت اُسکا مربع اور تیسری طاقت مکعب کہلاتی ہے اور عدد بذات خود پہلی طاقت کہلاتا ہے۔

علامت $۴^۲$ سے ۴×۴ نیز $۴^۳$ سے ۴×۴×۴ ظاہر ہوتے ہیں علی ہذا چھوٹے ہندسے ۲ و ۳ وغیرہ جو عدد کے اوپر لکھے جاتے ہیں قوت نما کہلاتے ہیں۔ اور کسی عدد کی طاقت معلوم کرنے کے طریقہ کو صعود کہتے ہیں

مشق ۱۲

اعداد ذیل کا مربع معلوم کرو۔

(۱) ۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ وغیرہ وغیرہ ۱۹ و ۲۰ تک

(۲) ۲۴ (۳) ۵۰ (۴) ۶۸ (۵) ۱۰۰

(۶) ۱۱۲ (۷) ۲۴۸ (۸) ۷۲۹ (۹) ۸۷۴

اعداد مندرجۂ ذیل کا مکعب دریافت کرو۔

(۱۰) ۱ و ۲ و ۳ و ۴ وغیرہ وغیرہ ۱۹ و ۲۰ تک

(۱۱) ۹۳ (۱۲) ۱۰۰ (۱۳) ۸۶۹ (۱۴) ۵۵۵ (۱۵) ۳۰۹

(۱۶) قیمت دریافت کرو $۵^۲ + ۴۰^۳ - ۱۲^۳ + ۲^۴$

تقسیم

تقسیم وہ طریقہ ہے جس کے ذریعہ سے یہ بات معلوم کی جاتی ہے کہ ہم ایک دیئے ہوئے عدد کو جو مقسوم علیہ کہلاتا ہے دوسرے دیئے ہوئے عدد میں سے جو مقسوم کہلاتا ہے کتنی مرتبہ تفریق کر سکتے ہیں کہ باقی پہلے عدد یعنی مقسوم علیہ سے کم بچے جتنی مرتبہ تفریق ہو سکتا ہے اُس عدد کو خارج قسمت کہتے ہیں۔

یہ بات صحیح ہے کہ اگر ۲۰ اکائیوں میں سے ۵ اکائیوں کو تفریق کرنا چاہیں تو چار مرتبہ

تفریق ہو سکے گی اور منجملہ ۳۰ کے ۲ اکائیاں باقی رہیں گی لہذا جب ۳۰ کو ۷ پر تقسیم کیا جائے تو ۳۰ مقسوم ۷ مقسوم علیہ ۴ خارج قسمت اور ۲ باقی ہے۔

تقسیم کی علامت یہ (÷) ہے مثلاً ۳۰ ÷ ۷ سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ ۳۰ کو ۷ پر تقسیم کرنا ہے اور اُس کو ۳۰ تقسیم ۷ پڑھتے ہیں۔

۳۰ ÷ ۷ کو $\frac{۳۰}{۷}$ علامت کے ذریعہ سے بھی ظاہر کرتے ہیں۔

تقسیم کی تعریف سے یہ نتیجہ نکلتا ہے۔

مقسوم علیہ × خارج قسمت + باقی = مقسوم

اگر کچھ باقی نہیں بچتا تو اُس تقسیم کو تام کہتے ہیں ایسی صورت میں تقسیم کو ضرب کا عکس بھی کہہ سکتے ہیں کیونکہ خارج قسمت کو اگر مقسوم علیہ سے ضرب دیں تو حاصل ضرب مقسوم ہوگا۔

تقسیم کے ذریعہ سے ہم مقسوم کے برابر حصے کر لیتے ہیں اگر مقسوم علیہ سے ہر ایک حصہ کی مقدار کا اظہار ہوتا ہے تو خارج قسمت سے تعداد حصوں کی معلوم ہوتی ہے اگر حصوں کی مقسوم علیہ سے تعداد معلوم ہوتی ہے تو خارج قسمت سے اُن حصوں میں سے ایک حصہ کی مقدار معلوم ہوگی۔

مثال ۱ ۳۰ نارنگیاں کچھ لڑکوں میں اس طرح تقسیم کی گئیں کہ فی لڑکے کے حصہ ۷ نارنگیاں آئیں تو بتاؤ لڑکوں کی تعداد کیا تھی۔

جواب ۴ لڑکے اور ۲ نارنگیاں باقی بچیں

مثال ۲ ۳۰ نارنگیاں ۷ لڑکوں میں برابر تقسیم کی گئیں بتاؤ کہ ہر ایک لڑکے کو کتنی نارنگیاں ملیں۔

جواب ۴ نارنگیاں فی لڑکا اور ۲ نارنگیاں باقی بچیں۔

نوٹ۔ اُستاد یہ بات طلبا کو بخوبی سمجھا دیں کہ امثلہ مذکورۂ بالا میں بھی یہی جواب بذریعۂ تفریق

متواتر بھی نکل سکتا ہی۔

۱۰۰ تک کے عدد کی تقسیم ۱۲ تک کے عدد سے بذریعہ پہاڑہ ہو سکتی ہی۔

مثلاً ۳۵ کو ۴ سے تقسیم کرو اس مثال میں یہ بات معلوم کرنی منظور ہی کہ ۳۵ میں سے ۴ کتنی مرتبہ تفریق ہو سکتے ہیں یا یہ کہ ۳۵ میں ۴ کے مرتبہ شامل ہی۔

ہم ۴ کو ۳۵ میں سے بار بار تفریق کرکے ۸ خارج قسمت اور باقی نکال سکتے ہیں مگر ہمارے بار بار تفریق کرنے کی دقت پہاڑوں کے نتائج سے دور ہو جاتی ہی چونکہ ۸ چو کا ۳۲ ہوتے ہیں اس لیے ۳۵ ÷ ۴ سے ۸ خارج قسمت اور ۳ باقی نکلا۔

مشق تقسیم زبانی

(۱) ۳۰ میں ۵ و ۷۲ میں ۸ و ۴۵ میں ۹ و ۱۴۴ میں ۱۲ و ۱۲۸ میں ۱۶ کتنی مرتبہ شامل ہی؟

(۲) ۵۶ میں سے ۷ و ۴۸ میں سے ۶ و ۸۱ میں سے ۹ و ۳۰۶ میں سے ۸ کتنی مرتبہ تفریق ہو سکتے ہیں؟

(۳) ۸۴ کو ۷ و ۱۰۴ کو ۱۳ برابر حصوں میں تقسیم کرو۔

(۴) ۳۶ کا چوتھا حصہ و ۵۴ کا چھٹا و ۱۰۸ کا بارھواں حصہ معلوم کرو۔

(۵) ۴۵ میں ۴ کتنی مرتبہ شامل ہی اور کیا باقی بچیگا اور یہ بھی بتاؤ کہ ۴۵ میں ۵ کتنی مرتبہ جا سکتا ہی اور کیا باقی بچے گا۔

(۶) اگر ۴۶ میں سے ۷ و ۲۴ میں سے ۶ و ۴۸ میں سے ۸ اُتنی مرتبہ تفریق کیے جاویں جتنی مرتبہ کہ ممکن ہو سکتے ہیں تو باقی کیا بچیگا؟

(۷) اگر ۳۴ کو ۶ پر و ۷۰ کو ۸ پر و ۸۵ کو ۹ پر و ۱۹۰ کو ۱۶ پر تقسیم کریں تو خارج قسمت دنی کیا ہو گی؟

(۸) ۷۲ کی چوتھے حصہ میں ۳ اور ۷۰ کے پانچویں حصہ میں ۷ کتنی مرتبہ شامل ہی؟

(۲۲) ۷۲۱۲۴ کو ۹ پر
(۲۳) ۹۰۰۰۱ کو ۹ پر
(۲۴) ۷۸۰۰۰ کو ۹ پر
(۲۵) ۳۸۹۷۲ کو ۱۰ پر
(۲۶) ۲۴۵۶۰ کو ۱۰ پر
(۲۷) ۳۲۰۰۰ کو ۱۰ پر
(۲۸) ۷۷۷۷۷ کو ۱۱ پر
(۲۹) ۳۹۰۴۲ کو ۱۲ پر
(۳۰) ۵۷۰۸۴ کو ۱۹ پر
(۳۱) ۳۸۹۵۶ کو ۲۶ پر
(۳۲) ۷۲۰۴۳ کو ۳۷ پر
(۳۳) ۹۶۱۰۰ کو ۴۸ پر
(۳۴) ۱۰۰۰۰ کو ۵۹ پر
(۳۵) ۷۰۷۰۷۰ کو ۶۲ پر
(۳۶) ۱۰۰۲۰ کو ۷۴ پر
(۳۷) ۳۵۸۹۶ کو ۸۸ پر
(۳۸) ۴۷۵۰۰ کو ۹۱ پر
(۳۹) ۲۸۹۲۳ کو ۳۲۹ پر
(۴۰) ۹۷۸۵۶ کو ۱۴۱ پر
(۴۱) ۱۳۰۱۳ کو ۲۶۹ پر
(۴۲) ۲۶۵۳۴ کو ۵۸۴ پر
(۴۳) ۸۹۰۸۹ کو ۵۵۵ پر
(۴۴) ۳۶۷۸۰ کو ۶۲۸ پر
(۴۵) ۳۰۳۲۱ کو ۶۸۱ پر
(۴۶) ۳۹۸۴۰۶ کو ۸۷۹ پر
(۴۷) ۷۰۰۰۰۰ کو ۹۹۱ پر
(۴۸) ۹۹۹۹۹۹ کو ۸۸۸۸ پر
(۴۹) ۸۰۹۳۴۵ کو ۳۴۵۶ پر
(۵۰) ۳۲۷۰۴۵۷ کو ۱۰۰۲ پر
(۵۱) ۷۷۶۶۳۳۴ کو ۷۶۳۴ پر
(۵۲) ۲۰۸۰۴۰۰ کو ۵۴۵۶ پر
(۵۳) ۹۹۹۷۷۷۰ کو ۳۹۰۶ پر
(۵۴) ۴۷۹۴۶۳۸۷ کو ۷۲۰۷ پر
(۵۵) ۹۸۷۶۵۴۳۲۱ کو ۸۶۴۲ پر
(۵۶) ۱۲۳۴۵۶۷۸۹ کو ۹۸۷۶۵ پر
(۵۷) ۱۸۷۶۵۴۳۲۱ کو ۱۲۳۴۵ پر
(۵۸) ۱۰۸۰۹۲۴۸۹۰ کو ۷۲۰۳۴ پر
(۵۹) ۱۲۰۰۷۳۰۰۹۲ کو ۸۹۷۳۲۴ پر
(۶۰) ۳۸۴۰۷۸۹۰۹۰۱ کو ۹۰۷۳۵ پر
(۶۱) ۲۰۸۹۰۰۵۶۳۰۰۰ کو ۸۷۰۰۵۶ پر
(۶۲) ۲۹۷۵۰۶۸۲۳ کو ۷۰۸۰۷۶ پر
(۶۳) ۵۶۷۸۹۲۳۱۴۶۷۰۰ کو ۸۹۷۶۸۶۷ پر
(۶۴) ۷۸۰۱۸۴۹۲۰۲۷۱۳ کو ۹۲۶ پر
(۶۵) ۹۸۷۶۵۴۰۴۵۶۷۸۹ کو ۹۹۹ پر

(۶۶) دو اعداد کا حاصل ضرب ۳۵۷۴۳۵ ہے اور اُن میں سے ایک ۷۰۵ ہے تو بتاؤ کہ دوسرا عدد کیا ہے۔

(۶۷) ۴۰۶۸ رُپئے میں سے کتنے آدمیوں کو فی آدمی ۱۱۳ رُپئے ملیں گے؟

تقسیم

(۶۸) ۸۱۷ کا کتنا گُنا ۴۳۱۳۷۶ کے برابر ہے؟

(۶۹) کس عدد کو ۴۹۳ سے ضرب دیں کہ حاصل ضرب ۶۴۰۹ ہو؟

(۷۰) ۷۸۰۹۵۳ میں سے اوّل ۳۴۰۵ تفریق کیے گئے اور پھر باقی میں سے ۳۴۰۵ تفریق کیے گئے اور پھر اسی طرح بتاؤ کہ یہی تفریق کتنی مرتبہ ہوسکتی ہے۔

(۷۱) اگر خارج قسمت ۳۰۷ مقسوم علیہ ۹۸ اور باقی ۲۹ ہے تو بتاؤ کہ مقسوم کیا ہے۔

(۷۲) کسی قصبہ کی آبادی ۳۴۵۳۳۰ ہے اور ہر ۴۵ میں سے ایک آدمی سالانہ مرتا ہے تو بتاؤ کہ سالانہ کتنے آدمی مرتے ہیں۔

(۷۳) ایک شخص کی سالانہ آمدنی ۱۹۵۰۰ روپیے ہے تو بتاؤ کہ اُس کو فی ہفتہ کیا صرف کرنا چاہیے کہ اُس کو نہ کچھ قرض لینا پڑے اور نہ کچھ بچے۔

(سال = ۵۲ ہفتے)

(۷۴) اگر ایک جہاز ۱۱۲ میل روزانہ چلتا ہے تو اُس کو ۳۲۰۰۰ میل چلنے کیواسطے کتنا عرصہ درکار ہوگا۔

(۷۵) ۲۷۵۰۰ بوتلیں ایسے صندوقوں میں روانہ کرنی ہیں کہ ہر صندوق میں ۱۲۵ بوتلیں آویں تو بتاؤ کہ کتنے صندوقوں کی ضرورت ہوگی۔

تقسیم کرو

(۷۶) ۸۷۲۳۷۵۰ ÷ ۷۰

(۷۷) ۲۹۴۲۱۶ ÷ ۲۴

(۷۸) ۲۰۱۰۵۰۲۲ ÷ ۲۱

(۷۹) ۱۷۹۳۴۷۵ ÷ ۲۵

(۸۰) ۳۶۵۳۲۴۴ ÷ ۲۸

(۸۱) ۱۲۹۰۱۳۸۳ ÷ ۲۷

(۸۲) ۶۶۵۳۴۳۰ ÷ ۳۵

(۸۳) ۱۴۶۱۴۰۸ ÷ ۳۲

(۸۴) ۱۴۰۷۰۲۴ ÷ ۳۶

(۸۵) ۲۶۴۹۸۱۳۶ ÷ ۴۲

(۸۶) ۳۳۳۰۲۱۶۰ ÷ ۴۵

(۸۷) ۳[illegible]۰۰۲۳۶۶۴ ÷ ۴۸

(۸۸) ۴۳۵۵۹۰۷۶۰ ÷ ۵۵	(۸۹) ۲۶۱۱۹۶۴۹۶ ÷ ۴۴
(۹۰) ۲۷۰۶۳۲۵۵۰ ÷ ۶۶	(۹۱) ۲۸۵۰۹۶۶۰۰ ÷ ۷۲
(۹۲) ۴۰۴۸۲۸۲۸۰ ÷ ۵۴	(۹۳) ۳۷۰۸۵۰۱۹۷۵ ÷ ۸۱
(۹۴) ۳۴۷۸۰۰۸ ÷ ۵۶	(۹۵) ۱۹۳۵۲۷۰۶ ÷ ۳۳
(۹۶) ۹۲۶۴۵۸۴۳۱ ÷ ۷۰	(۹۷) ۲۳۹۷۵۳۲۶۳۱ ÷ ۸۰
(۹۸) ۴۹۸۱۰۰۴۲۵ ÷ ۹۰	(۹۹) ۲۰۵۷۳۹۲۴۵۱ ÷ ۶۴
(۱۰۰) ۱۷۵۸۷۶۹۴۲۹۳ ÷ ۵۴	(۱۰۱) ۶۳۲۱۵۰۰۸۳۱۹ ÷ ۹۶
(۱۰۲) ۱۴۵۲۸۳۴۰۶۳۱ ÷ ۸۴	(۱۰۳) ۹۲۸۳۱۴۶۸۳۷۵ ÷ ۱۰۸
(۱۰۴) ۱۷۲۱۰۳۴۶۵۵ ÷ ۱۴۴	(۱۰۵) ۴۷۱۲۳۴۱۹۳۶۱ ÷ ۱۳۲

تقسیم مختصر

عمل تقسیم بہت مختصر ہوسکتا ہے بشرطیکہ مقسوم علیہ ۱۲ سے زیادہ نہو۔

مثال ۸۲۵۹ کو ۶ پر تقسیم کرو

۶) ۸۲۵۹
۱۳۷۶ ۳ باقی

مقسوم کے نیچے ایک خط کھینچو

اور اُس خط کے نیچے خارج قسمت کے ہندسے سلسلہ وار لکھو اور ضرب اور تفریق وغیرہ زبانی کرو۔

مشق ۱۴

اعداد ذیل کی تقسیم بذریعہ قاعدہ مختصر کرو:

(۱) ۳۴۵۶۱ کو ۲ سے	(۲) ۳۷۸۹۳۰ کو ۳ سے	(۳) ۴۸۰۳۵۸ کو ۴ سے
(۴) ۱۲۷۹۲ کو ۵ سے	(۵) ۲۳۰۵۷ کو ۶ سے	(۶) ۹۸۴۰۰ کو ۷ سے
(۷) ۳۴۵۶۷ کو ۸ سے	(۸) ۱۹۸۷۰ کو ۹ سے	(۹) ۳۴۵۶۷ کو ۱۰ سے
(۱۰) ۵۸۰۰۴۶ کو ۱۱ سے	(۱۱) ۸۰۷۰۴۰ کو ۱۲ سے	(۱۲) ۱۳۵۶۸۹ کو ۱۲ سے

(۱۳) ۴۵۰۷۸۲ کو ۱۴ سے　　(۱۴) ۷۴۳۰۸۰ کو ۱۵ سے

(۱۵) ۹۳۵۸۶۲ کو ۱۶ سے　　(۱۶) ۳۸۹۰۴۵۷ کو ۱۷ سے

(۱۷) ۸۲۰۷۳۰۵ کو ۱۸ سے　　(۱۸) ۱۲۳۴۵۶۷۸ کو ۱۹ سے

(۱۹) ۳۴۵۶۷۸۹ و ۸۰۷۰۴۰۳۰ و ۹۸۷۶۵۴۳۲۱ میں سے ہر ایک کو ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶ وغیرہ وغیرہ ۱۹ و ۲۰ پر جداگانہ تقسیم کرو۔

(۲۰) مشق ۱۳ کے سوالات ایک سے ۳۰ تک بذریعۂ قاعدہ تقسیم مختصر حل کرو۔

ابتدائی طریقوں پر مفید اصول

ایک سے کسی عدد تک کا مجموعہ معلوم کرنے کا طریقہ

قاعدہ۔ آخری عدد کو اُس سے آیندہ اعلیٰ عدد سے ضرب دو اور حاصل ضرب کو ۲ پر تقسیم کرو۔

مثال ۱۔ ۱ + ۲ + ۳ + ۴ + وغیرہ وغیرہ + ۱۵ کا حاصل جمع دریافت کرو۔

اس مثال کا آخری عدد ۱۵ ہے اور آیندہ عدد اعلیٰ ۱۶ ہے لہذا ۱۵ و ۱۶ کے حاصل ضرب ۲۴۰ کو ۲ پر تقسیم کرو تو ۱۲۰ جواب مطلوب حاصل ہوگا۔

عمل ۱۵×۱۶÷۲ = ۲۴۰÷۲ = ۱۲۰

مثال ۲۔ ۲۱ + ۲۲ + ۲۳ وغیرہ وغیرہ + ۳۵ کا حاصل جمع دریافت کرو۔

اس مثال میں ۲۱ لغایۃ ۳۵ کا مجموعہ معلوم کرنا ہے لہذا اوّل ۱ لغایۃ ۳۵ کا مجموعہ حسب قاعدۂ بالا معلوم کرو نیز ۱ لغایۃ ۲۰ کا اور پہلے مجموعہ میں سے دوسرے مجموعہ کو تفریق کرو حاصل تفریق جواب مطلوب ہوگا۔

اگر دو عددوں کا حاصل جمع و فرق معلوم ہو تو اُن اعداد کے معلوم کرنے کا طریقہ یہ ہے۔

قاعدہ۔ اگر بڑا عدد معلوم کرنا ہو تو حاصل جمع اور حاصل تفریق کو جمع کرکے مجموعہ کو

۲ پر تقسیم کرو اور اگر چھوٹا عدد معلوم کرنا ہی تو مجموعہ میں سے فرق کو تفریق کرو حاصل تفریق کو ۲ پر تقسیم کرو خارج قسمت جواب مطلوب ہوگا۔

مثال ۱ دو عددوں کا حاصل جمع ۴۰ ہی اور اُن کا فرق ۱۶ بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہی۔

عمل ۴۰+۱۶ = ۵۶ ۵۶ ÷ ۲ = ۲۸ جواب

مثال ۲ دو عددوں کا حاصل جمع ۵۹ اور اُن کا فرق ۱۱ ہی تو بتاؤ کہ چھوٹا عدد کیا ہی۔

عمل ۵۹ − ۱۱ = ۴۸ ۴۸ ÷ ۲ = ۲۴ جواب

مشق ۱۵

قیمت دریافت کرو

(۱) ۱+۲+۳+ وغیرہ وغیرہ +۲۰ (۲) ۱+۲+۳+ وغیرہ وغیرہ +۳۰

(۳) ۱+۲+۳+ وغیرہ وغیرہ +۴۵ (۴) ۱+۲+۳+ وغیرہ وغیرہ +۷۵

(۵) ۱+۲+۳+ وغیرہ وغیرہ +۱۰۰ (۶) ۷+۸+۹+ وغیرہ وغیرہ +۵۰

(۷) ۴۰+۴۱+۴۲+ وغیرہ وغیرہ +۹۰ (۸) ۱۰۰+۱۰۱+۱۰۲+ وغیرہ وغیرہ +۲۰۰

(۹) دو عددوں کا حاصل جمع ۳۷۶ اور اُن کا فرق ۱۱۴ ہی تو بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہی۔

(۱۰) دو عددوں کا حاصل جمع ۸۹۲۵۱ ہی اور اُن کا فرق ۳۸۵ ہے تو بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہی۔

(۱۱) دو عددوں کا مجموعہ ۸۳۹۵۷ ہی اور فرق ۷۴۸۲۱ ہی تو بتاؤ کہ چھوٹا عدد کیا ہی۔

(۱۲) اگر دو عددوں کا حاصل جمع ۷۹۳۵۸ اور فرق ۳۴۵۶ ہے تو بتاؤ کہ چھوٹا عدد کیا ہی۔

(۱۳) دو عددوں کا مجموعہ ۸۱۵۶۷ اور فرق ۷۲۹ ہی تو بتاؤ کہ وہ اعداد کیا ہیں۔

(۱۴) وہ دو اعداد بتاؤ کہ جن کا مجموعہ ۱۰۰۰۰ اور فرق ۸۸۸ ہی۔

ضرب بذریعہ اجزاء ضربی

مثال ۱ ۳۲۹ کو ۳۵ سے ضرب دو۔ اس مثال میں ۳۵ = ۷ × ۵

عمل

```
  ۳۲۹
    ۷
-----
 ۲۳۰۳
    ۵
-----
۱۱۵۱۵
```

مثال ۲ ۱۷۲۵ کو ۲۱۷ و ۷۲۱ سے دو سطروں میں ضرب دو۔

(الف)

```
   ۱۷۲۵
    ۲۱۷
-------
  ۱۲۰۷۵
 ۳۶۲۲۵
-------
 ۳۷۴۳۲۵ جواب
```

(ب)

```
   ۱۷۲۵
    ۷۲۱
-------
  ۱۲۰۷۵
   ۳۶۲۲۵
-------
۱۲۴۳۷۲۵ جواب
```

اس مثال میں ۷ و ۲۱ سے ضرب دیا گیا ہے مگر حاصل ضرب ۲۱ کا اوّل کے حاصل ضرب کو ۳ کے ضرب دینے سے دریافت کرلیا گیا ہے۔

ضرب کرنے کے مختصر قواعد

(الف) اگر کسی عدد کو ۵ سے ضرب دینا ہو تو عدد مذکور میں صفر بڑھاؤ اور بعد کو ۲ سے تقسیم کرو مثلاً ۱۷۲ × ۵ = ۱۷۲۰ ÷ ۲ = ۸۶۰ جواب

۱۷۲ کو ۱۵ سے ضرب دو

(۱) حاصل ضرب ۱۰ کا = ۱۷۲۰

(۲) " " ۵ کا = ۸۶۰

∴ " " ۱۵ کا = ۲۵۸۰ (۱) و (۲) کے جمع کرنے سے

(ب) اگر کسی عدد کو ۲۵ سے ضرب دینا ہو تو عدد مذکور میں دو صفر بڑھاؤ اور نتیجہ کو ۴ پر تقسیم کرو۔

مثلاً ۳۸ × ۲۵ = ۳۸۰۰ ÷ ۴ = ۹۵۰ جواب

مثال ۱ ۳۸ کو ۳۵ سے ضرب دو۔

(۱) حاصل ضرب ۲۵ کا = ۹۵۰۰ ÷ ۴ = ۲۳۷۵

(۲) " " ۱۰ کا = ۳۸۰

" " ۳۵ کا = ۱۳۳۰ (۱) و (۲) کے جمع کرنے سے

مثال ۲ ۳۸ کو ۷۵ سے ضرب دو

(۱) حاصل ضرب ۱۰۰ کا = ۳۸۰۰

(۲) " " ۲۵ کا = ۹۵۰

حاصل ضرب ۷۵ کا = ۲۸۵۰ (۱) میں سے (۲) کو تفریق کرنے سے

(س) اگر کسی عدد کو ۱۲۵ سے ضرب دینا ہو تو عدد مذکور میں ۳ صفر بڑھاؤ اور پھر اُسے ۸ پر تقسیم کر دو۔

مثلاً ۸۹ × ۱۲۵ = ۸۹۰۰۰ ÷ ۸ = ۱۱۱۲۵ جواب

(د) اگر کسی عدد کو ۹ و ۹۹ و ۹۹۹ و ۹۹۹۹ وغیرہ وغیرہ سے ضرب دینا ہو تو عدد مذکور میں اُتنے ہی صفر بڑھاؤ جتنے کہ مضروب فیہ میں ۹ کے ہندسے ہوں اور پھر اُس میں سے عدد مذکور گھٹاؤ مثلاً ۳۴۵ × ۹۹ = ۳۴۵۰۰ - ۳۴۵ = ۳۴۱۵۵ جواب

(ی) اگر کسی عدد کو ایسے عدد سے ضرب دینا ہو جو ۱۰ و ۱۰۰ و ۱۰۰۰ و ۱۰۰۰۰ وغیرہ سے تقریباً کچھ تفاوت رکھتا ہو تو قاعدہ مذکورہ بالا استعمال کرنا چاہیے۔

مثال ۳۴۵ کو ۹۹۸ سے ضرب دو۔

۳۴۵ × ۱۰۰۰ = ۳۴۵۰۰۰

۳۴۵ × ۲ = ۶۹۰

۳۴۴۳۱۰ تفریق جواب

مشق ۱۶

اعداد ذیل کو ایسے اجزاء ضربی کے ذریعہ سے ضرب دو جو ۲۰ سے زیادہ نہ ہوں۔

(۱) ۷۰۲۸ کو ۹۴ سے　　(۲) ۸۰۲۵ کو ۴۲ سے　　(۳) ۹۳۴۵ کو ۷۲ سے

(۴) ۹۲۱۱ کو ۱۴۴ سے　　(۵) ۸۷۲ کو ۲۸۰ سے　　(۶) ۷۴۲ کو ۱۲۸ سے

اعداد ذیل کا حاصل ضرب دو سطروں میں ضرب یکر معلوم کرو

(۷) ۷۹۲۵ × ۳۲۸　　(۸) ۸۲۵ × ۷۲۹　　(۹) ۳۸۴۲ × ۳۲۱

(۱۰) ۳۹۲ × ۳۶۶　　(۱۱) ۵۲۶ × ۸۴۸　　(۱۲) ۷۳۴ × ۴۸۱۲

(۱۳) ۲۳۵۶ و ۲۵۵ ۱۲۵ کا حاصل ضرب ۳ سطروں میں ضرب یکر معلوم کرو۔

(۱۴) ۸۲۷۳ کو ۱۴۷۴۹۷ سے تین سطروں میں ضرب دو۔

ذیل کے اعداد کا حاصل ضرب معلوم کرو

(۱۵) ۷۲۵ × ۵　　(۱۶) ۳۲۹ × ۵　　(۱۷) ۸۱۲ × ۵

(۱۸) ۸۴ × ۲۵　　(۱۹) ۷۲۹ × ۲۵　　(۲۰) ۹۲ × ۳۵

(۲۱) ۹۸ × ۱۲۵　　(۲۲) ۱۲۵ × ۱۲۵　　(۲۳) ۲۰۷ × ۱۲۵

(۲۴) ۱۱۲ × ۹۹　　(۲۵) ۲۸۲ × ۹۹۹　　(۲۶) ۲۰۴ × ۹۹۹۹

(۲۷) ۴۲۱ × ۹۰۹۸　　(۲۸) ۴۲۶۸ × ۹۸۰　　(۲۹) ۸۲۷ × ۹۹۹۷۰

(۳۰) ۷۳۹ × ۵۰　　(۳۱) ۳۷۱ × ۱۵　　(۳۲) ۸۹۲ × ۳۵

(۳۳) ۷۰۹ × ۷۵　　(۳۴) ۳۰۴ × ۱۵　　(۳۵) ۷۸۹ × ۷۵

تقسیم بذریعہ اجزاء ضربی

مثال ۱ ۱۵۷۹۲ کو ۴۸ پر تقسیم کرو

اس مثال میں ۴۸ = ۸ × ۶

عمل

۸) ۱۵۷۹۲
۶) ۱۹۷۴
۳۲۹ خارج قسمت

مثال ۲ ۴۳۹۴ کو ۴۲ پر تقسیم کرو

(الف) ۴ ۳ ۴ ۹ ۴)
۲ باقی ۳ ۳ ۲ ۶)
۵ " ۸ ۳ خارج قسمت

(ب) ۴ ۳ ۴ ۹ ۴)
۲ باقی ۳ ۳ ۲ ۳)
۲ " ۷ ۷ ۲)
۱ " ۸ ۳ خارج قسمت

باقی = ۵ گنی ۴ اکائیاں + ۲ اکائیاں

= ۲۰ + ۲ = ۲۲ باقی = ۲ + (۲ × ۴) + (۱ × ۴ × ۳) = ۲۲

ہر صورت میں اصلی باقی = باقی پہلی + (باقی دوسری × مقسوم علیہ پہلا) + (باقی تیسری × مقسوم علیہ پہلا × مقسوم علیہ دوسرا) وغیرہ وغیرہ

مختصر قواعد تقسیم

(الف) اگر کسی عدد کو ۱۰ یا ۱۰۰ یا ۱۰۰۰ وغیرہ سے تقسیم کرنا منظور ہو تو عدد کے داہنی طرف سے ایک یا ۲ یا ۳ وغیرہ وغیرہ ہندسے خارج کر دو یہ خارج شدہ ہندسے تقسیم کی باقی ہونگے اور باقی ماندہ ہندسے خارج قسمت ہونگے۔

مثلاً ۴۷ ۳۲ ۵ ÷ ۱۰۰ = ۳۲ ۵ خارج قسمت اور باقی ۴۷

(ب) اگر کسی عدد کو ایسے عدد سے تقسیم کرنا ہو جس کے اخیر میں صفر ہوں تو مقسوم علیہ میں سے صفر اور مقسوم کے داہنی جانب سے اتنے ہندسے جتنے کہ مقسوم علیہ میں صفر ہیں خارج کرو پھر مقسوم کے باقیماندہ ہندسوں کو مقسوم علیہ کے باقیماندہ ہندسوں پر تقسیم کرو اور جو باقی رہے اُس میں داہنی طرف مقسوم کے خارج شدہ ہندسوں کو رکھدو تو پورا باقی حاصل ہو جائیگا مثلاً اگر ۴۵ ۳۷ کو ۷۰۰ پر تقسیم کرنا ہے تو ۳۷ کو ۷ پر تقسیم کرو جسکا خارج قسمت ۵ ہوا اور ۲ باقی رہے جس میں ۴۵ خارج شدہ ہندسے ملا لیے تو کل باقی ۲۴۵ ہوئے۔

(س) اگر کسی عدد کو ۵ یا ۱۵ یا ۳۵ یا ۴۵ سے تقسیم کرنا ہو تو عدد مذکور کو ۲ سے ضرب دو اور حاصل ضرب کو ۱۰ یا ۳۰ یا ۷۰ یا ۹۰ پر (موجب قاعدۂ مذکورۂ بالا) تقسیم کرو اور باقی کو ۲ پر تقسیم کرو تو حاصل باقی معلوم ہو جائیگی مثلاً ۸۷ کو ۵ پر تقسیم کرنا ہے۔ لہذا ۸۷ کو ۲ سے

ضرب دیا تو حاصل ضرب ۱۵۰۶ ہوا اُس کو ۱۰ پر تقسیم کرنے سے ۱۵۰ خارج قسمت اور ۶ باقی حاصل ہوئی ۶ کو ۲ پر تقسیم کیا تو ۳ اصلی باقی حاصل ہوا لہذا اگر ۷۵۳ کو ۵ پر تقسیم کیا جائے تو ۱۵۰ خارج قسمت اور ۳ باقی حاصل ہوئی۔

(د) اگر کسی عدد کو ۲۵ یا ۲۵۰ سے تقسیم کرنا ہو تو عدد مذکور کو ۴ سے ضرب دو اور حاصل ضرب کو ۱۰۰ یا ۱۰۰۰ پر تقسیم کرو اور جو باقی رہے اُسکو اصل باقی حاصل کرنے کی غرض سے ۴ پر تقسیم کرو۔

(ی) اگر کسی عدد کو ۱۲۵ سے تقسیم کرنا ہو تو عدد مذکور کو ۸ سے ضرب دو اور حاصل ضرب کو ۱۰۰۰ پر تقسیم کرو اور جو باقی رہے اُسکو ۸ پر اصلی باقی حاصل کرنے کی غرض سے تقسیم کرو۔

مشق ۱۷

اعداد ذیل کو بموجب قواعد مختصر تقسیم کرو

(۱) ۹۳۶ ÷ ۲۴ (۲) ۷۳۶ ÷ ۳۲ (۳) ۱۸۹۹ ÷ ۴۵

(۴) ۲۸۵۶ ÷ ۴۲ (۵) ۳۳۱۲ ÷ ۱۴۴ (۶) ۸۲۷۴ ÷ ۲۵

(۷) ۳۸۹۲۰ ÷ ۷۲ (۸) ۲۳۴۵۶ ÷ ۶۳ (۹) ۷۴۸۲۹ ÷ ۹۹

(۱۰) ۸۲۰۳۴ ÷ ۱۲۱ (۱۱) ۷۰۴۵۶۸ ÷ ۲۴۰ (۱۲) ۸۲۴۵۰۶ ÷ ۶۴

(۱۳) ۱۲۳۴۵۶ ÷ ۳۴۳ (۱۴) ۹۸۷۶۵۴ ÷ ۴۸۰ (۱۵) ۸۸۸۸۸۸ ÷ ۶۲۵

اعداد ذیل کو تقسیم کرو

(۱۶) ۳۸۹۴ ÷ ۱۰ (۱۷) ۳۴۵۶ ÷ ۱۰۰ (۱۸) ۸۹۳۴۵ ÷ ۱۰۰۰

(۱۹) ۸۲۷۴۶ ÷ ۱۰۰ (۲۰) ۸۹۳۴۶ ÷ ۱۰۰۰ (۲۱) ۱۲۳۴۵۶ ÷ ۱۰۰۰۰

(۲۲) ۳۸۹۲ ÷ ۳۰ (۲۳) ۷۸۹۲ ÷ ۵۰ (۲۴) ۹۸۴۶۷ ÷ ۸۰۰

(۲۵) ۷۳۵۶۸ ÷ ۱۹۰۰ (۲۶) ۷۳۶۸۹۴ ÷ ۱۶۰۰۰ (۲۷) ۹۸۷۶۵۴۳ ÷ ۱۲۶۰۰

(۲۸) ۳۵۴۶۹۳ ÷ ۲۹۰۰ (۲۹) ۷۶۸۹۲۴۶ ÷ ۷۹۰ (۳۰) ۹۲۳۴۵۸۷ ÷ ۳۴۰۰

(۳۱) ۳۷۸ ÷ ۵ (۳۲) ۴۴۸۹ ÷ ۵ (۳۳) ۱۲۷۶ ÷ ۵

(۳۴) ۷۸۴۵ ÷ ۲۵ (۳۵) ۸۲۷۶۹ ÷ ۲۵ (۳۶) ۱۳۷۸۹۲ ÷ ۲۵

(۳۷) ۸۳۷۶۴ ÷ ۱۲۵ (۳۸) ۱۳۷۸۹۱ ÷ ۱۲۵ (۳۹) ۳۷۶۹۲ ÷ ۱۲۵

(۴۰) ۳۷۴ ÷ ۱۵ (۴۱) ۷۸۹ ÷ ۳۵ (۴۲) ۹۲۱ ÷ ۴۵

(۴۳) ۱۲۳۴ ÷ ۷۵ (۴۴) ۱۲۹۴ ÷ ۶۵ (۴۵) ۹۲۴۶ ÷ ۸۵

ایسے سوالات میں جنکا نمونہ مندرجۂ ذیل ہے ضرب اور تفریق کا عمل ساتھ ساتھ ہو سکتا ہے۔

مثال ۳۴۷ کا سات گنا ۳۲۸۳ میں سے تفریق کرو

عمل (زبانی) سات ستے ۴۹ و ۴۹ اور ۴ = ۵۳ حاصل ہوئے ۵

۴ ستے مع حاصل شدہ = ۳۳ و ۳۳ اور ۵ = ۳۸ 〃 ۳

۳ 〃 〃 〃 = ۲۴ و ۲۴ اور ۸ = ۳۲

۳۲۸۳
۳۴۷
۷
۸۵۴

نوٹ۔ قاعدۂ مذکورۂ بالا کا استعمال تقسیم کرنے میں بڑا مفید ہوگا۔

۸۴۲۲ کو ۳۴ پر تقسیم کرو

مذکورۂ بالا مثال کے قاعدہ سے ۳۴ کو ۲ سے ضرب دو اور حاصل ضرب کو ۸۴ میں سے گھٹاؤ اور صرف باقی یعنی ۱۶ کو لکھو اور اسی طرح عمل کرتے جاؤ۔

۳۴) ۸۴۲۲ (۲۴۷
۱۶۲
۲۶۲
۲۴

مشق ۱۸

تفریق کرو

(۱) ۳۲۹ × ۸ کو ۸۲۷۴ میں سے (۲) ۷۳۲ × ۹ کو ۸۲۱۷۰ میں سے

(۳) ۳۷۹۸ × ۶ کو ۸۹۴۷۰ میں سے (۴) ۹۳۷۸ × ۷ کو ۳۶۹۸۱۲ میں سے

(۵) ۷۳۸۴ × ۱۱ کو ۱۰۰۰۰۰ میں سے (۶) ۳۶۹ × ۱۲ کو ۸۹۴۶۸ میں سے

جمع کرو

(۷) ۳۸۹ × ۶ کو ۳۹ میں (۸) ۸۹۴ × ۹ کو ۷۸۶ میں

(۹) ۴۴۵ کے ×۱۲ کو ۸۹۴۰ میں (۱۰) ۳۹۸۷۴ کو ۳۲۹×۱۶ میں

سوالات مندرجۂ ذیل کو حل کرو

(۱۱) ۳۷۹۸ ÷ ۷۶ (۱۲) ۳۸۸۷۵ ÷ ۳۲۹

(۱۳) ۸۲۴۵۶ ÷ ۷۲۹ (۱۴) ۷۶۰۸۲۰ ÷ ۳۷۸

(۱۵) ۳۴۵۶۷۸۹ ÷ ۳۲۴۶ (۱۶) ۳۴۵۰۷۸۹ ÷ ۳۹۸۲

ضرب کی جانچ جس کو ۹ چھٹی جانچ کہتے ہیں۔

طریقہ مندرجۂ ذیل جس کو ۹ چھٹی جانچ کہتے ہیں حاصل ضرب کے تصحیح کی جانچ کرنے میں اکثر استعمال کیا جاتا ہے۔

قاعدہ۔ مضروب کے سب ہندسوں کو جمع کرو اور حاصل جمع کو ۹ سے تقسیم کرنے سے جو باقی رہے اُسے ایک ایسا × ڈھیرا کھینچکر بائیں طرف لکھو اور مضروب فیہ کے بھی سب ہندسوں کو جمع کرو اور حاصل جمع کو ۹ پر تقسیم کرنے سے جو باقی بچے اُسے اُس ڈھیرے میں دائیں جانب لکھو اور پھر ان دونوں کے حاصل ضرب کو ۹ سے تقسیم کرنے سے جو باقی بچے اُسے ڈھیرے کے اوپر لکھو مضروب اور مضروب فیہ کے حاصل ضرب کے سب ہندسوں کو جمع کرو اور ۹ سے تقسیم کرنے پر جو باقی بچے اُسے ڈھیرے کے نیچے لکھو اگر ڈھیرے کے اوپر اور نیچے کا ہندسہ برابر ہو تو سمجھنا چاہیے کہ غلطی نہیں ہوئی۔

مثال ۱۸۶ × ۴۷ = ۸۷۴۲

۱۸۶ کے ہندسوں کا مجموعہ = ۱۵ اور ۱۵ ÷ ۹ سے باقی ۶

۴۷ " " " = ۱۱ اور ۱۱ ÷ ۹ " " ۲

۶×۲ " " " = ۱۲ اور ۱۲ ÷ ۹ " " ۳

۸۷۴۲ " " " = ۲۱ اور ۲۱ ÷ ۹ " " ۳

۳
۶ مضروب — ۲ مضروب فیہ
۳
حاصل ضرب

نوٹ۔ اگر ایسی غلطی ہو جاوےگی جسکا اثر حاصل ضرب کے ہندسوں کی میزان پر نہ پڑے یا وہ بقدر ۹ یا بقدر ۹ کے کسی ضعف کے بڑھ جائے تو قاعدہ مندرجہ بالا مفید نہوگا۔

مشق ۱۹

اعداد ذیل کو ضرب دو اور پڑتال کرو کہ آیا حاصل ضرب صحیح ہے۔

(۱) ۳۷۵۶ کو ۷۳۸ سے　　(۲) ۸۹۴۳ کو ۸۲۶ سے

(۳) ۳۷۸۹ کو ۹۸۹ سے　　(۴) ۳۰۸۰۴ کو ۳۰۸۰ سے

(۵) ۷۸۰۹۳ کو ۸۰۳۴ سے　　(۶) ۷۳۹۸۰ کو ۳۰۰۱ سے

(۷) ۳۹۴۰۰ کو ۳۹۰۰ سے (۸) ۸۰۳۰۷۵ کو ۳۹۰ سے (۹) ۸۲۳۷۹۴ کو ۸۲۳۴ سے

جمع اور تفریق کے جملہ میں عمل کی ترتیب دائیں طرف سے بائیں طرف کو شروع ہوتی ہے۔

مثلاً ۸ − ۵ + ۴ − ۲ سے یہ مراد ہے کہ ۸ میں سے ۵ کو گھٹاؤ اور باقی میں ۴ کو جمع کرو بعدازاں اس آخری مجموعہ میں سے ۲ کو تفریق کرو لیکن اگر اعداد مثبت کے مجموعہ میں سے اعداد منفی کے مجموعہ کو تفریق کریں تب بھی یہی جواب آئیگا اور اس طریقہ میں اکثر سہولت زیادہ رہتی ہے۔

ضرب اور تقسیم کے جملہ میں ترتیب عمل میں دائیں جانب سے بائیں جانب کو شروع ہوتی ہے مثلاً ۲۴ × ۴ ÷ ۲ سے یہ مراد ہے کہ ۲۴ کو ۴ سے ضرب دیا جاوے اور حاصل ضرب کو ۲ پر تقسیم کیا جائے اور ۲۴ ÷ ۴ × ۲ سے یہ مراد ہے کہ ۲۴ کو ۴ پر تقسیم کرو اور خارج قسمت کو ۲ سے ضرب دو اور ۲۴ ÷ ۴ ÷ ۲ سے یہ مراد ہے کہ ۲۴ کو ۴ پر تقسیم کرو اور خارج قسمت کو پھر ۲ پر تقسیم کرو۔

اگر کسی جملہ میں تمام نشانات (یا اُن میں سے کچھ) + و − × و ÷ مستعمل ہوتی ہوں تو اوّل ضرب اور تقسیم کرنا چاہیے بعد کو جمع اور تفریق۔

مثلاً ۷ − ۶ ÷ ۲ + ۵ × ۳ میں تفریق کرنے سے پہلے ۶ کو ۲ پر تقسیم کرنا چاہیے اور جمع کرنے سے پہلے ۵ کو ۳ سے ضرب دینا چاہیے۔

مثال ۱ ۸÷۲×۶÷۲ ÷ ۳ = ۴×۶÷۲÷۳

= ۲۴ ÷ ۲ ÷ ۳

= ۱۲ ÷ ۳

= ۴

مثال ۲ ۷+۲×۶÷۴-۱۲÷۶ = ۷ + ۱۲ ÷ ۴ - ۲

= ۷ + ۳ - ۲

= ۱۰ - ۲

= ۸

مشق ۱۹ (الف)

ذیل کے جملوں کی قیمت دریافت کرو۔

(۱) ۶×۷÷۳ (۲) ۱۶÷۸×۳ (۳) ۲۰÷۵÷۲

(۴) ۱۰÷۵×۳÷۲ (۵) ۶×۵÷۳×۲ (۶) ۸×۶÷۴÷۳

(۷) ۷×۳+۵×۲ (۸) ۱۶÷۲-۳×۲ (۹) ۸÷۲-۶÷۳

(۱۰) ۶×۵-۸÷۴ (۱۱) ۹+۶÷۲-۸ (۱۲) ۹-۶÷۲+۸

(۱۳) ۱۲÷۴÷۳+۷-۲×۴ (۱۴) ۷×۶-۳×۴-۴×۵

(۱۵) ۷×۸×۹-۱۲×۳-۱۸ (۱۶) ۱۸÷۲-۶÷۳+۱۴÷۲

(۱۷) ۱۰۰-۷×۳+۳۶÷۹ (۱۸) ۸۲۸÷۱۸-۱۰۰÷۲۵+۲۳

(۱۹) ۶۳۹÷۹×۳-۷۲۰÷۸÷۱۵-۵۳×۲+۲۲÷۲×۹

(۲۰) ۲۰۴×۳÷۴+۶۳۰÷۷×۲÷۳-۴×۴×۹÷۲-۴۷×۳

مشق ۲۰ (سوالات متفرق)

۳۴۵۲ میں کیا جمع کریں کہ ۶۰۰۰ ہو جاویں۔

(۲) ۳۰۲۱ میں سے کونسا عدد تفریق کریں کہ ۹۹۹ باقی بچیں؟

(۳) دو عددوں کا مجموعہ ۸۹۲۰ ہے اور اُن میں کا چھوٹا عدد ۳۰۹ ہے تو بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔

(۴) دو عددوں کا فرق ۳۷۹ ہے اور اُن میں سے بڑا عدد ۱۰۰۰ ہے تو بتاؤ کہ چھوٹا عدد کیا ہے۔

(۵) دو عددوں کا فرق ۷۹ ہے اور چھوٹا عدد ۷۰۹ ہے تو بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔

(۶) ۵ ہندسوں کے سب سے چھوٹے عدد اور ۴ ہندسوں کے سب سے بڑے عدد میں کیا فرق ہوگا؟

(۷) اگر مقسوم ۳۷۹۲ و خارج قسمت ۱۲ اور باقی صفر ہے تو بتاؤ مقسوم علیہ کیا ہے۔

(۸) کس عدد کو ۳۰۴ سے ضرب دیں کہ حاصل ضرب ۳۳۴۴ ہو؟

(۹) اگر مقسوم علیہ ۳۲۱ اور خارج قسمت ۱۱ اور باقی ۲۶۰ ہے تو بتاؤ مقسوم کیا ہے۔

(۱۰) اگر مقسوم ۳۴۵ و باقی ۵ اور خارج قسمت ۲۰ ہے تو بتاؤ مقسوم علیہ کیا ہے۔

(۱۱) تین ہندسوں کے اُن تمام اعداد کا مجموعہ جن کو ہم ۴، ۰ و ۳ سے بنا سکیں معلوم کرو۔

(۱۲) چار ہندسوں ۳ و ۲ و ۷ و ۸ سے جو عدد بن سکتے ہیں اُن میں سے سب سے بڑے اور سب سے چھوٹے عدد کا فرق بتاؤ۔

(۱۳) دو عددوں کا حاصل ضرب ۷۲۴۳۴۹۱ ہے اور بڑا عدد ۳۴۰۰۷ ہے تو بتاؤ اُن دونوں عددوں کا فرق کیا ہے۔

(۱۴) اعداد ذیل کے دو دو عددوں کے حاصل ضرب کا مجموعہ معلوم کرو ۳۴۹ و ۲۱۷ اور ۶۴۸۔

(۱۵) ۹۲۰۵۵۰ میں سے ۲۳ کتنی مرتبہ تفریق ہو سکتے ہیں بتاؤ اور باقی کیا رہیگا۔

(۱۶) دو عددوں کا حاصل ضرب ۱۷۲۳۴۳۲ ہے اور اُن میں ایک کا نصف ۱۲۳ ہے، تو دوسرا عدد بتاؤ۔

(۱۷) دو عددوں کا حاصل ضرب ۱۲۲۳۹۰۴ ہی اور اُن میں سے ایک کا دوگنا ۱۴۰۸ ہی تو دوسرا عدد بتاؤ۔

(۱۸) کتنی مرتبہ متواتر ۲۰۱ کو ۳۱۶۶ میں جمع کریں کہ مجموعہ ۱۰۰۰۰ ہو جاوے۔

(۱۹) ۷۵ و ۸۳ کے حاصل ضرب میں کیا جمع کریں کہ مجموعہ ۷۵ و ۸۵ کے حاصل ضرب کے برابر ہو جاوے اور یہ بھی بتاؤ کہ ۷۵ و ۸۳ کے حاصل ضرب میں سے کیا تفریق کریں کہ فرق ۸۳ و ۷۴ کے حاصل ضرب کے برابر ہو۔

(۲۰) ۳۶۹۲ و ۲۷۶۹ کے حاصل جمع میں اُنکا حاصل تفریق کے مرتبہ شامل ہی؟

(۲۱) کس عدد کو ۳۷ سے ضرب دیں کہ حاصل ضرب ۱۸۵ و ۳۰۹ کے حاصل ضرب کے برابر ہو؟

(۲۲) ایک تقسیم کے سوال میں مقسوم علیہ اور خارج قسمت باقی سے جو ۷۳ ہی ۵ گُنی اور ۶ گُنی جُداگانہ ہی مقسوم بتاؤ۔

(۲۳) اگر کسی عدد کو ۱۰۵ سے تقسیم کرنے کے لیے بذریعہ عمل مختصر اجزا ضربی ۳ و ۵ و ۷ سے متواتر تقسیم کیا جائے اور مختلف باقی ۲ و ۴ و ۵ بچیں تو پورا باقی کیا ہی۔

(۲۴) اگر کسی عدد کو ۷ و ۸ و ۹ پر متواتر تقسیم کریں تو ۵ و ۳ و ۶ جُداگانہ باقی بچتے ہیں اگر وہی عدد ۷ و ۸ و ۹ کے حاصل ضرب متواتر سے تقسیم کیا جاوے تو باقی کیا بچیگا!

(۲۵) اگر خارج قسمت ۷۰۲ اور باقی ۲۴ اور مقسوم علیہ اُن دونوں کے حاصل جمع سے بقدر ۷ زیادہ ہی تو مقسوم کیا ہی۔

(۲۶) دو عددوں کا حاصل جمع ۲۰۵ ہی اور ایک دوسرے سے بقدر ۷ زیادہ ہی تو بتاؤ کہ وہ اعداد کیا ہیں۔

(۲۷) تمہاری عمر ۱۲ سال کی ہی اور تمہارے بھائی کی عمر ۱۹ سال کی ہی تو بتاؤ کہ تمہارے بھائی کی عمر کیا ہوگی جب تمہاری عمر ۱۶ سال کی ہی۔

(۲۸) اُن تین اعداد کے حاصل جمع معلوم کرو جن میں سے ایک ۳۹۰۸ اور ۷۸۹۰۴ کے مجموعہ کے برابر ہے اور دوسرا پہلے سے بقدر ۱۷۴۰ زیادہ ہے اور تیسرا عدد پہلے اور دوسرے کے فرق سے بقدر ۷۸۰۹ زیادہ ہے۔

(۲۹) دو عددوں میں سے ۹۴۵۶۷ چھوٹا عدد ہے اور دوسرا اس سے بقدر ۳۲۷ زیادہ ہے تو بتاؤ کہ اُن عددوں کا مجموعہ کیا ہے۔

(۳۰) میرے پاس ۳۲۹۰ رُپیے نقد ہیں اور ۵۰۰۰ رُپیے کے پرامیسری نوٹ ہیں اور میں سوہن کا ۳۵۲۵ رُپیے کا قرضدار ہوں اور موہن کا سوہن سے بقدر ۲۵ کم تو بتاؤ میری حیثیت کیا ہے۔

(۳۱) دو عددوں کا مجموعہ ۷۲۹ ہے اور چھوٹا عدد ۵۷ ہے تو بتاؤ اُن کا فرق کیا ہے۔

(۳۲) ۳۲۹ اور ۴۱۲ کے حاصل ضرب میں سے کیا تفریق کریں کہ حاصل تفریق اُنکے مجموعہ کی برابر ہو جاوے؟

(۳۳) ایک شخص نے ۲۶۰ آم ۲ پیسے فی عدد کے حساب سے اور ۵۰ نارنگیاں فی پیسہ ۲ نارنگیوں کے حساب سے فروخت کیں تو بتاؤ اُس نے کُل کتنے پیسے حاصل کیے۔

(۳۴) ۳۷۴۹ کو ۲۱۶۶۳۶ سے تین سطروں میں ضرب دو۔

(۳۵) ۷۳۸۴ اور ۴۲۴۲۸ کو تین سطوریں میں ضرب دو۔

(۳۶) اگر میرے پاس ۳۰۰ رُپیے اور ہوتے تو میں ۵۰ رُپیے کا قرضہ ادا کر دیتا اور ۲۵ رُپیے میرے پاس بچے رہتے تو اسوقت میرے پاس کسقدر رُپیے تھے؟

(۳۷) کرکٹ کی ایک میچ میں زید و عمرو اور بکر نے کل ۴۳۱ رن کیے اور عمرو اور بکر نے باہم ۷۶ رن اور زید و بکر نے باہم ۱۰۰ رن کیے تو بتاؤ ہر ایک نے کتنے رن کیے؟

(۳۸) زید اور عمرو کے پاس باہم ۷۹ رُپیے ہیں اور بکر کے پاس زید اور عمرو کے روپیوں کے مجموعہ سے ۹۴ رُپیے کم ہیں اور عمرو کے پاس بکر سے ۹ رُپیے زیادہ ہیں تو بتاؤ کہ

ہر ایک کے پاس کیا ہے۔

(۳۹) میں نے ۲۵ روپئے کو ایک کُتا اور اُس کی قیمت سے ۵ روپئے کم کو ایک بلّی اور کُتے اور بلّی کی قیمت کے مجموعہ کے دو چند سے ۳۰ روپئے زیادہ کو ایک گھوڑا خریدا تو بتاؤ میں نے کل کسقدر روپیہ صرف کیا۔

(۴۰) ایک آدمی جب تین گاہکوں کے ہاتھ نارنگیاں فروخت کر چکا تو اُس کو معلوم ہوا کہ اُس کے پاس ایک روپئے کی نارنگیاں باقی ہیں اگر وہ ہر ایک گاہک کے ہاتھ ۲ نارنگیاں اور فروخت کرتا تو اُس کے پاس ۳ نارنگیاں باقی رہ جاتیں تو بتاؤ کہ اُس نے فی روپیہ کس حساب سے نارنگیاں فروخت کیں۔

(۴۱) ایک حوض میں ۲ نل لگے ہیں جن میں سے ایک سے فی منٹ ۴۴ سیر پانی حوض میں آتا ہے اور دوسرے سے ۱۴ سیر فی منٹ نکل جاتا ہے تو بتاؤ کہ اگر دونوں نل ۶ منٹ تک کھلے رہیں تو حوض میں کتنا پانی ہوگا اور یہ بھی بتاؤ کہ حوض میں کتنا پانی آتا ہے اگر حوض مذکور ۱۰ منٹ میں بھر جائے بشرطیکہ دونوں نل کھولدیئے جائیں۔

(۴۲) ایک شخص کی ماہانہ آمدنی ۲۵۰ روپئے ہے اور ماہانہ خرچ ۱۷۵ روپئے ہے تو بتاؤ کہ وہ دو سال میں کسقدر روپیہ بچا سکے گا۔ (۱۲ مہینے کا سال ہے)

(۴۳) ایک آدمی کی عمر ۵۹ سال کی ہے اور اُسکا بھائی اُس سے ۷ سال زیادہ بڑا ہے اور اُس کی بہن اُس کے بھائی سے ۱۲ سال چھوٹی ہے تو بتاؤ اُس آدمی کی عمر اُس کی بہن کی پیدائش کے وقت کیا تھی۔

(۴۴) ایک آدمی کی ۳۰ برس کی عمر میں لڑکا پیدا ہوا تو بتاؤ جب اُس کی عمر ۴۰ برس کی ہوگی تو لڑکے کی عمر کیا ہوگی اور اُس آدمی کی عمر اُسوقت کیا ہوگی جبکہ اُس لڑکے کی عمر ۴۶ برس کی ہوگی۔

(۴۵) وہ عدد معلوم کرو جس میں ۶۰ کا ۱۲ گنا جمع کیا جاوے تو حاصل جمع ۸۰۷ ہو

(۴۶) کلکتہ سے گولندو تک ۲۰۵ میل کا فاصلہ ہی ایک گاڑی کلکتہ سے ۷ بجے صبح کے گولندو کی جانب جس کی رفتار فی گھنٹہ ۹ میل ہی روانہ ہوئی تو بتاؤ وہ وہاں کس بجے پہونچے گی۔

(۴۷) اگر کسی عدد میں سے اُس کے ہندسوں کا مجموعہ تفریق کریں تو فرق ۹ پر پُورا پُورا تقسیم ہو جائیگا۔

(۴۸) اگر کوئی عدد اور اُس کے ہندسوں کا مجموعہ ۹ پر تقسیم ہو جاویں تو باقی دونوں میں برابر بچے گا۔

(۴۹) اگر کسی عدد کو ۴ سے ضرب دیا جائے اور حاصل ضرب میں ۱۶ جمع کیے جاویں اور حاصل جمع کو ۲ پر تقسیم کریں اور خارج قسمت میں اصلی عدد تفریق کیا جاوے تو ۸ باقی رہیں گے۔

(۵۰) ۳ اعداد کا حاصل ضرب ۶ سے پُورا پُورا تقسیم ہو سکتا ہی بشرطیکہ اعداد مذکور میں صرف ایک ایک کا فرق ہو۔

سکّے اور تحویل

عملاً اس بات میں آسانی رہتی ہی کہ بڑے مقادیر کے اندازے میں بڑی اکائیاں اور چھوٹے مقادیر کے اندازے میں چھوٹی اکائیاں استعمال کی جائیں۔
مثلاً ہم ایک میز کی قیمت ۲۰ رُپئے اور ایک کتاب کی قیمت ۱۰ آنے اور ایک کھلونے کی قیمت ۳ پیسے بولتے ہیں۔
ہر ایک قسم کے مقادیر کے اندازہ کرنے کی غرض سے جو مختلف اکائیاں استعمال کی جاتی ہیں اُن کی فہرستیں بتدریج آگے لکھی جائینگی جن سے اُنکے نام اور اُن کے باہمی تناسب معلوم ہونگے۔

ہندوستانی سکّے

۲ ادمی = ایک دمڑی ۲ دمڑی = ایک چھدام

۲ چھدام = ایک دھیلا ۲ ادھیلا = ایک پیسہ

۳ پائی = ایک پیسہ ۴ پیسے یا ۱۲ پائی = ایک آنہ

۱۶ آنے = ایک روپیہ ۱۵ رُپئے = ایک پونڈ یا ساورن

مُہر سونے کی بنائی جاتی ہے جس کا وزن ایک روپیہ کے برابر ہوتا ہے بلحاظ سکّہ چاندی اُس کی قیمت مختلف ہوتی ہے۔

تانبے کے سکّے - پائی و دھیلا و پیسہ و ڈبل پیسہ یا ادھنّا

چاندی کے سکّے - دوانّی چوانّی اٹھنّی روپیہ نکل کا سکّہ = اکنّی

سونے کے سکّے - ۵ رُپئے کا سکّہ ۱۰ رُپئے کا سکّہ مُہر یا ۱۵ رُپئے کا سکّہ ڈبل مُہر یا ۳۰ رُپئے کا سکّہ۔

ہندوستان میں سونے یا چاندی کے سکّے اس نسبت سے تیار کیے جاتے ہیں کہ گیارہ حصّے خالص سونا یا چاندی اور ایک حصّہ ملاؤ ہوتا ہے۔

تحویل

جو مقدار کہ ایک ہی اکائی کے ذریعہ سے ظاہر کی جاتی ہے مقدار مفرد کہلاتی ہے اور جو مقدار ایک سے زیادہ اکائی کے ذریعہ سے ظاہر کی جاتی ہے مقدار مرکب کہلاتی ہے۔

مثلاً ۷ رُپئے مقدار مفرد ہے اور ۳ رُپئے ۴ آنے ۳ پائی مقدار مرکب ہے۔

تحویل - اُس ترکیب کو کہتے ہیں جس کے ذریعہ سے (نمبر ۱) مفرد یا مرکب مقدار اکائی ادنیٰ کی اصطلاحات (نمبر ۲) یا مقدار مفرد اکائیاں اعلیٰ کی اصطلاحات میں ظاہر کی جاتی ہیں۔

نمبر ۱۔ تحویل بطرفِ ادنیٰ

مثال ۱ ۳۴ روپے ۷ آنہ ۶ پائی کی پائیاں

چونکہ ایک روپیہ = ۱۶ آنے و ۳۴ روپے = (۳۴×۱۶) آنے = ۵۴۴ آنے

∴ ۳۴ روپے ۷ آنے = ۵۴۴ آنے + ۷ آنے = ۵۵۱ آنے

پھر چونکہ ایک آنہ = ۱۲ پائی و ۵۵۱ آنے = (۵۵۱×۱۲) پائی = ۶۶۱۲ پائی

∴ ۳۴ روپے ۷ آنے ۶ پائی = ۶۶۱۲ پائی + ۶ پائی = ۶۶۱۸ پائی جواب

عملاً ضرب و جمع ساتھ ساتھ کرلیتے ہیں۔ اور طریقۂ عمل مثل ذیل ہوتا ہے۔

روپیہ	آنہ	پائی
۳۴	۷	۶
۱۶		
۵۵۱ آنے		
۱۲		
۶۶۱۸ پائی		

مشق ۲۱

آنے بناؤ

(۱) ۳۹ روپے (۲) ۱۰۴ روپے (۳) ۷۲۰۸ روپے (۴) ۳۶۹۸ روپے

(۵) ۷ روپے ۹ آنے (۶) ۲۳ روپے ۴ آنے (۷) ۳۷ روپے ۱۲ آنے (۸) ۵۱ روپے ۱۴ آنے

پائیاں بناؤ

(۹) ۳۰۹ روپے (۱۰) ۷۴۰ روپے (۱۱) ۳۴۰۲ روپے (۱۲) ۲۰۱ روپے ۹ آنے

(۱۳) ۱۱۲ روپے ۱۰ آنے (۱۴) ۷۰۴ روپے ۱۲ آنے (۱۵) ۲۷ روپے ۳ پائی

(۱۶) ۳۹ روپے ۱۲ آنے ۹ پائی (۱۷) ۶۷ روپے ۱۵ آنے ۱۱ پائی

(۱) پیسے و (۲) پائیاں بناؤ

(۱۸) ۳ روپے ۲ پیسے (۱۹) ۷ روپے ۱۳ آنے ایک پیسہ (۲۰) ۹ روپے ۱۴ آنے ۳ پیسے

بناؤ

(۲۱) ۳۷۰۵ روپئے کی اٹھنیاں　　(۲۲) ۴۰۸ روپئے کی چوانیاں

(۲۳) ۷۸ روپئے ۱۴ آنے کی دوانیاں　　(۲۴) ۳ روپئے ۴ آنے کے ادھنے

(۲۵) ۳۰ روپئے ۷ آنے کے دھیلے　　(۲۶) ۷ روپئے ۸ آنے ۶ پائی کے پیسے

چھدام بناؤ

(۲۷) ۷۲۰ روپئے　　(۲۸) ۲۴۰ روپئے　　(۲۹) ۷۰۹ روپئے

(۳۰) ۳۰۵ روپئے　　(۳۱) ۲۰ روپئے ۵ آنے　　(۳۲) ۲۶ روپئے ۱۲ آنے

(۳۳) ۳۰ روپئے ۱۵ آنے　　(۳۴) ۳۵ روپئے ۱۵ آنے

پائی بناؤ

(۳۵) ۳۵ روپئے　　(۳۶) ۶۷۰ روپئے　　(۳۷) ۷۰۲۰ روپئے

(۳۸) ۴۵ روپئے ۱۱ آنے　　(۳۹) ۵۰ روپئے ۳ آنے　　(۴۰) ۷۶ روپئے ۱۵ آنے

(۴۱) ۳ روپیہ ۱۲ آنہ ۶ پائی　　(۴۲) ۹ روپیہ ۱۰ پائی　　(۴۳) ۷ روپیہ ۱۱ آنہ ۱۱ پائی

دمڑی بناؤ

(۴۴) ۱۰۰۰ آنے　　(۴۵) ۳۰۵ آنے　　(۴۶) ۷ روپئے ۱۲ آنے ۹ پائی

(۴۷) ۳ روپئے ۷ آنہ ۳ پیسے　　(۴۸) ۷ روپئے ۹ آنے　　(۴۹) ۲ روپئے ۱۵ آنے

(الف) چوّنی　　(ب) دوانی　　(س) اکنّی　بناؤ

(۵۰) ۹ روپئے ۴ آنے　　(۵۱) ۱۰ روپئے ۱۲ آنے　　(۵۲) ۱۵ روپئے ۴ آنے

(۵۳) ۲ روپئے ۷ آنے ۶ پائی کی ادھی بناؤ۔

(۵۴) ۳ روپئے ۳ آنے ۹ پائی کی دمڑی بناؤ۔

(۵۵) ۳۰۰ اکنی کے چھدام بناؤ۔

(۵۶) ۵۶ ساورن کے ادھنے بناؤ۔

(۵۷) اگر ایک نارنگی کی قیمت ایک پیسہ ہے تو بتاؤ ایک روپیہ ۹ آنہ کی کتنی نارنگیاں آوینگی۔
(۵۸) ۲ روپیہ ۷ آنہ ۷ پائی کا قرضہ پائیوں میں ادا کرنا ہے تو بتاؤ کتنی پائیوں کی ضرورت ہے
(۵۹) ۷ روپیہ ۱۳ آنہ کی ایسی کتابیں کتنی آوینگی جن میں سے ہر ایک کی قیمت ایک آنہ ہے؟
(۶۰) اگر فی بچہ ۴ آنے صرف ہوتے ہیں تو ۱۳ روپے ۱۲ آنے کتنے بچوں کی پرورش کو کافی ہونگے؟
(۶۱) میں نے ایک روپیہ ۱۳ آنہ کچھ فقیروں میں تقسیم کیے جن میں سے ہر ایک کو ایک پیسہ ملا تو بتاؤ کتنے فقیر تھے۔

پائیاں بناؤ

(۶۲) ۵۲ روپے ۳ آنے
(۶۳) ۱۶۰ روپے ۷ آنے ۹ پائی
(۶۴) ۴۰۵ روپے ۳ آنے ایک پائی
(۶۵) ۲۰ روپے ۱۰ آنے ۸ پائی
(۶۶) ۴۰ روپے ۱۳ آنے ۷ پائی
(۶۷) ۵۷ روپے ۱۵ آنے ۷ پائی
(۶۸) ۵۷ روپے ۱۴ آنے ۱۱ پائی
(۶۹) ۷۴۲ روپے ۵ آنے ۱۰ پائی
(۷۰) ۲۵ روپے ۳ آنے ایک پائی
(۷۱) ۱۵ روپے ۱۱ آنے ۸ پائی
(۷۲) ۵۹ روپے ۳ آنے ۱۱ پائی
(۷۳) ۸۴ روپے ۴ آنے ۲ پائی
(۷۴) ۵۵ روپے ۶ آنے ۱۱ پائی
(۷۵) ۶۹ روپے ۱۴ آنے ۸ پائی
(۷۶) ۱۲۰ روپے ایک آنہ ۸ پائی

نمبر۲۔ تحویل بطرف اعلیٰ

مثال ۱۹۹۵ پائیوں کے روپے آنے پائیاں بناؤ۔

عمل

۱۲) ۱۹۹۵ پائی
۱۶) ۱۶۶ آنہ + باقی پائی ۳
۱۰ روپیہ + آنہ ۶ اس لیے ۱۰ روپے ۶ آنے ۳ پائی جواب

مشق ۲۲

روپیہ آنہ پائی بناؤ

(۱) ۱۰۰۰۰ پائیاں (۲) ۳۰۷۹۳ پائیاں (۳) ۷۷۷۷۷ پائیاں
(۴) ۳۹۴۸ پائیاں (۵) ۷۸۲۳ پائیاں (۶) ۱۱۱۱۱ پائیاں
(۷) ۳۰۳۰۳ پائیاں (۸) ۴۷۴۷۴ پائیاں (۹) ۱۰۰۰۱ پائیاں
(۱۰) ۱۰۰۰ پیسے (۱۱) ۳۷۸۵ پیسے (۱۲) ۳۰۸۲ پیسے
(۱۳) ۷۰۸۲ دھیلے (۱۴) ۸۹۳۶ دھیلے (۱۵) ۳۸۴۰ ادھنے

روپیہ آنہ پائی بناؤ

(۱۶) ۳۷۶ اٹھنی (۱۷) ۷۰۲۳ اکنّی (۱۸) ۸۹۲۰ پیسے
(۱۹) ۱۰۰۰ چھدام (۲۰) ۱۰۰۰۸ دمڑی (۲۱) ۳۳۳۳ چھدام
(۲۲) ۸۰۴۰ دمڑی (۲۳) ۷۹۲۹ دمڑی (۲۴) ۴۴۰۸ چھدام
(۲۵) ۳۷۹ دوانّی (۲۶) ۳۹۴۰ چوانّی (۲۷) ۲۷ ساورن
(۲۸) ۳۹۰ پیسے (۲۹) ۳۹۶ اٹھنّی (۳۰) ۳۰۰ اکنّی

(۳۱) میں نے ۹۶۰ فقیروں کو فی فقیر ایک پیسہ دیا تو کتنے رُپئے مجھے صرف کرنا پڑے؟
(۳۲) پیسے والے ۳۰۰ پوسٹ کارڈ خریدنے کیواسطے کتنے رُپئے کی ضرورت ہے؟
(۳۳) اگر تم ۷۲۰ نارنگیاں فی نارنگی ایک پیسہ کے حساب سے خریدنا چاہتے ہو تو کتنے دام میوہ فروش کو دینے چاہییں؟

رُپئے آنے پائیاں بناؤ

(۳۴) ۵۸۲ پائیاں (۳۵) ۱۵۰۳ پائیاں (۳۶) ۱۹۰۵ پائیاں
(۳۷) ۵۱۸۷ پائیاں (۳۸) ۷۶۴۱۱ پائیاں (۳۹) ۲۳۰۵۵ پائیاں
(۴۰) ۳۸۷۰۰ پائیاں (۴۱) ۲۱۶۲۴ پائیاں (۴۲) ۱۳۵۳۲۴ پائیاں

(۴۳) ۵۹۳۲۸ پائیاں (۴۴) ۱۴۲۰۸۰ پائیاں (۴۵) ۱۴،۱۳۰۵۹ پائیاں
(۴۶) ۱۰۰ ادھنّے (۴۷) ۲۸۲ پیسے (۴۸) ۳۸۹۶ دھیلے

جمع مرکب

نوٹ۔ ایسی رقموں کے جوڑنے کو جن میں ایک سے زیادہ اکائیاں ملی ہوں جمع مرکب کہتے ہیں۔
تمثیلات مندرجۂ ذیل سے طریقہ مقادیر مرکب جمع کرنے کا معلوم ہوگا۔

مثال ۱۴ روپیے ۱۵ آنے ۱۰ پائی و ۵۴ روپیے ۱۴ آنے ۹ پائی و ۱۵۶ روپیے ۱۱ آنے ۲ پائی و ۳۴ روپیے ۱۴ آنے ۱۰ پائی کو جمع کرو۔

اوّل پائیوں کو جمع کیا تو معلوم ہوا کہ کُل پائیاں ۳۱ ہیں جو ۲ آنہ ۷ پائی کی برابر ہیں = لہٰذا ۷ کو پائیوں کی جگہ پر رکھا اور ۲ آنہ حاصل ہوا پھر آنوں کو جمع کیا تو اُن کا مجموعہ مع ۲ آنہ حاصل شدہ کے ۵۶ ہوا جو ۳ روپیہ ۸ آنہ کے برابر ہے لہٰذا ۸ کو آنوں کی جگہ پر رکھا اور حاصل شدہ ۳ کو روپیوں میں جمع کیا۔ اور باقی عمل بھی اسی طرح سے کیا۔

روپیہ	آنہ	پائی	
۱۴	۱۵	۱۰	
۵۴	۱۴	۹	
۱۵۶	۱۱	۲	
۳۴	۱۴	۱۰	
۲۶۱	۸	۷	جواب

مشق ۲۳

(۱)

پیسہ	آنہ
۲	۳
۳	۷
۲	۹
۳	۶

(۲)

پیسہ	آنہ
۳	۸
۱	۱۲
۲	۱۴
۳	۱۰

(۳)

پیسہ	آنہ
۳	۱۲
۱	۷
۲	۱۳
۳	۱۵

(۴)

پیسہ	آنہ
۲	۱۳
۳	۱۰
۰	۹
۱	۸

(۵)

پائی	آنہ
۹	۹
۴	۱۰
	۱۱

(۶)

پائی	آنہ
۱۰	۱۲
۷	۷
۱۱	۱۱
۸	۱۴

(۷)

پائی	آنہ
۹	۷
۷	۱۲
۱۰	۱۴
۴	۱۳

(۸)

پائی	آنہ
۳	۸
۱۱	۹
۷	۱۵
۹	۱۲

جمع مرکب

(۹)

پائی	آنہ	روپیہ
۳	۱۲	۹
۱	۷	۵
۲	۰	۹
۳	۲	۱۰
۰	۷	۸

(۱۰)

پائی	آنہ	روپیہ
۳	۱۳	۱۲
۹	۱۲	۷
۷	۸	۲۰
۳	۱۴	۳۱
۰	۱۲	۱۲

(۱۱)

پائی	آنہ	روپیہ
۳	۱۲	۲۲
۸	۱۳	۳۳
۰	۱۴	۱۴
۲	۹	۲
۱۱	۷	۷

(۱۲)

پیسہ	آنہ	روپیہ
۳	۷	۱۳
۲	۱۳	۱۰۷
۱	۱۲	۳۹
۳	۰	۷
۰	۱۴	۱۹
۱	۸	۱۲
۲	۹	۳۱۷

(۱۳)

پائی	آنہ	روپیہ
۹	۷	۸
۱۱	۱۱	۱۱
۸	۱۴	۱۰۹
۱۰	۰	۳۹
۴	۸	۶۰۴
۴	۱۳	۸۹
۲	۷	۱۲۴

(۱۴)

پائی	آنہ	روپیہ
۴	۱۳	۱۰۰
۸	۷	۲۹
۳	۱۲	۷
۱	۰	۳۰۹
۹	۷	۷۶
۷	۷	۷۰
۱۰	۹	۸۶

(۱۵)

پائی	آنہ	روپیہ
۸	۸	۸
۷	۴	۱۷
۱۱	۱۲	۳۰۹
۱۰	۱۲	۲۲۴
۹	۸	۲۲۹
۳	۴	۲۶
۶	۳	۷
۵	۱۴	۲۹
۸	۷	۱۰۰

(۱۶)

پائی	آنہ	روپیہ
۴	۱۵	۴۹
۸	۱۳	۷
۶	۹	۴۰
۹	۴	۳۹
۱۱	۱۲	۱۲۳
۱۰	۷	۸
۷	۱۳	۸۶
۲	۹	۳۶
۸	۱۰	۶۳

(۱۷)

پائی	آنہ	روپیہ
۸	۹	۹۶
۲	۱۱	۶۴
۱۱	۹	۴۲
۴	۱۳	۷۶
۷	۳	۲۴
۳	۸	۷۲
۱۰	۱۲	۲۶
۸	۰۷	۲۵
۵	۱۰	۴۶

(۱۸)

پائی	آنہ	روپیہ
۷	۹	۷۶
۳	۱۲	۴۹
۸	۱۵	
۹	۰	۴۳
۰	۸	۸۲
۴	۹	۷
۱۰	۱۱	۳۴۳
۱۱	۱۳	۷۶

(۱۹)

پائی	آنہ	روپیہ
۳	۱۲	۷۴
۷	۱۳	۸۳
۶	۱۴	۸۲
۴	۱۵	
۱۰	۱۱	۸۲
۸	۱۰	۴
۹	۰	۹۲
۵	۴	۷

(۲۰)

پائی	آنہ	روپیہ
۱۱	۹	۴۶
۹	۱۱	۶۳
۲	۱۰	۶۸
۶	۱۳	۶۸
۷	۴	۳۹
۰	۶	۴۶
۹	۹	۷
۳	۱۲	۸

(۲۱)

پائی	آنہ	روپیہ
۵	۶	۲۴
۴	۵	۸۶
۰	۱۰	۱۰
۲	۷	۳۶
۹	۹	۹
۱	۲	۸۲

(۲۲)

پائی	آنہ	روپیہ
۸	۷	۸۹
۲	۹	۳۴۵
۶	۳	۷۶
۱۱	۸	۴۲
۳	۶	۱۲۳
۹	۵	۹۹

(۲۳)

پائی	آنہ	روپیہ
۴	۱۴	۱۲
۸	۸	۱۰
۷	۳	۳۴۶
۶	۲	۸۹
۴	۱	۲۳۴
۲	۷	۷۸

(۲۴)

پائی	آنہ	روپیہ
۳	۱۲	۷
۷	۱۱	۱۹
۹	۱۳	۱۰۰
۸	۷	۷۶
۲	۸	۳۰۴

(۲۵)

پائی	آنہ	روپیہ
۱۰	۱۰	۳۹
۹	۲	۷۶
۳	۱۵	۳۰۰
۸	۱	۴۹
۶	۳	۴

(۲۶)

پائی	آنہ	روپیہ
۹	۱۳	۱۰۰
۳	۳	۷۶
۷	۱۴	۴۸۹
۶	۴	۳۹
۸	۹	۴

(۲۷)

پائی	آنہ	روپیہ
۳ ۳/۴	۸	۳۹۲
۹	۹	۷۶
۸ ۱/۴	۷	۹۶
۲	۱۳	۳۰۰
۱ ۱/۲	۱۴	۳۹
۳	۱۲	۰
۴ ۳/۴	۱۰	۹۲

(۲۸)

پائی	آنہ	روپیہ
۱/۲	۱۲	۹
۸ ۳/۴	۴	۷۲
۷ ۱/۴	۱۵	۳۸۴
۲	۶	۸۲
۳ ۱/۲	۱۱	
۴ ۳/۴	۱۳	۹۲
۶ ۳/۴	۶	۴

(۲۹)

پائی	آنہ	روپیہ
۳ ۱/۴	۱۱	۳۴۶
۴ ۳/۴	۱۲	۴۶
۶ ۱/۲	۱۳	۳۹
۷ ۱/۲	۸	۴
۱/۴	۱۲	۹
۴ ۱/۴	۱۴	۱۳
۳/۴	۱۲	۵

(۳۰)

پائی	آنہ	روپیہ
۵ ۱/۲	۴	۳
۱۰ ۱/۴	۱۴	۱۳
۷ ۳/۴	۱۱	۵۲۷
۳ ۱/۲	۱۳	۱۲
۸ ۳/۴	۷	۵
۶ ۱/۲	۹	۸
۳/۴	۱۲	۵
۱۰ ۱/۲	۱۵	۳۰۰

(۳۱)

پائی	آنہ	روپیہ
۱/۲	۱	۳۰۰
۳	۵	۲۹
۲ ۱/۲	۷	۳۱
۵ ۱/۲	۱۳	۴
۷ ۳/۴	۱۵	۵
۹ ۱/۴	۱۱	۶
۱۱ ۳/۴	۱۲	۸۱
۱/۴	۱۱	۳۹۰

(۳۲)

پائی	آنہ	روپیہ
۹	۹	۴۳۲
۲ ۱/۲	۱۲	۷۳
۳/۴	۱۳	۲۰
۹ ۳/۴	۱۴	۷۰
۲	۱۵	۸
۳ ۱/۲	۱۴	۹
۴	۱۳	۱۲
۷ ۱/۴	۱۲	۳۲۹

جمع کرو۔

(۳۳) ۱۳ رُپیئے ۵ آنے ۲ پائی و ۹ رُپیئے ۹ آنے ۹ پائی و ۲ رُپیئے ۷ آنے ۴ پائی و ۱۰ رُپیئے

۹ آنے ۵ پائی۔

(۳۴) ۳ رُپیے ۱۲ آنے ۵ پائی و ۵ رُپیے ۶ پائی و ۱۷ رُپیے ۵ آنے و ۲ رُپیے ایک آنہ ایک پائی

(۳۵) ۹ رُپیے ۵ آنے ۸ پائی و ۶ رُپیے ۱۴ آنے ۱۰ پائی و ۵ رُپیے ۳ آنے ۱۱ پائی و ۱۶ رُپیے ۹ آنے ۹ پائی و ۳ رُپیے ۳ آنے ۳ پائی۔

(۳۶) ۱۷ رُپیے و ۳ رُپیے ۸ آنے ۹ پائی و ۱۳ آنے ۶ پائی و ۵۰ رُپیے ۳ آنے و ۲۹ رُپیے ۷ آنے ۳ پائی۔

(۳۷) ۱۷ رُپیے ۴ آنے ۲ پائی و ۴ رُپیے ۴ پائی و ۳ رُپیے ۶ آنے ۹ پائی و ۱۰ رُپیے ۱۱ آنے ۸ پائی و ۷ رُپیے ۹ آنے و ۲ رُپیے ایک پائی۔

(۳۸) ۹۳ رُپیے ۷ آنے و ۵۴ رُپیے ۸ آنے ۹ پائی و ۳۳ رُپیے ۶ پائی و ۲۷ رُپیے ۵ آنے ۱۱ پائی و ۶۳ رُپیے ۱۱ آنے ۱۰ پائی و ۲۵ رُپیے ۱۴ آنے ۹ پائی۔

(۳۹) ۱۲ رُپیے ۱۰ آنے ۷ پائی و ۱۴ رُپیے ۳ آنے ۵ پائی و ۲۷ رُپیے ۱۵ آنے و ۹ رُپیے ۸ آنے ۳ پائی و ۱۰ رُپیے ۹ پائی و ۶ آنے ۶ پائی۔

(۴۰) ۱۶ رُپیے ۹ آنے ۴ پائی و ۱۴ رُپیے ۳ آنے ۲ پائی و ۶۷ رُپیے ۸ آنے ۱۰ پائی و ۲۴ رُپیے ۵ آنے ۸ پائی و ۱۲ رُپیے ۷ آنے ۹ پائی و ۱۵ رُپیے ۱۰ آنے ۴ پائی۔

(۴۱) ۲۶ رُپیے ۹ آنے ۲ پائی و ۱۳ رُپیے ۱۱ پائی و ۹ رُپیے ۶ آنے ۴ پائی و ۷۶ رُپیے ۷ آنے ۸ پائی و ۴۲ رُپیے ۹ آنے ۲ پائی و ۹۳ رُپیے ۱۵ آنے ۳ پائی۔

(۴۲) ۱۷ رُپیے ۹ آنے ۱۰ پائی و ۱۶ رُپیے ۱۱ آنے ۴ پائی و ۱۸ رُپیے ۵ آنے ۹ پائی و ۲۸ رُپیے ۱۴ آنے ۷ پائی و ۱۲ رُپیے ۳ آنے ۷ پائی و ۴۹ رُپیے ۱۵ آنے ۶ پائی۔

(۴۳) ۲۱ رُپیے ۱۱ آنے ۳ پائی و ۳۷ رُپیے ۵ آنے ۹ پائی و ۴ رُپیے ۶ آنے ۲ پائی و ۷۱ رُپیے ۱۴ آنے ۷ پائی و ۹۳ رُپیے ۸ آنے ۵ پائی و ۷۴ رُپیے ۱۱ آنے ۱۰ پائی

(۴۴) ۱۵ رُپیے ۵ آنے ۳ پیسے و ۲۸ رُپیے ۱۴ آنے ۲ پیسے و ۳ آنے ۳ پیسے و ۹۳ رُپیے

۱۲ آنے و ۱۶ روپئے ۶ آنے ایک پیسہ و ۴۴ روپئے ۲ آنے ۳ پیسے ۔

(۴۵) ۲۴۵ روپئے ۸ آنے ۶ پائی و ۲۷ روپئے ۴ پائی و ۷۰۴ روپئے ۹ آنے ۹ پائی و ۶۲ روپئے ۱۱ آنے ۲ پائی و ۱۳ روپئے ۱۲ آنے ۱۱ پائی و ۹ روپئے ۵ آنے ۸ پائی و ۲۳ روپئے ۴ آنے ۹ پائی

(۴۶) ۶۳ روپئے ۴ پائی و ۷۹ روپئے ۳ آنے ۱۰ پائی و ۱۲ روپئے ۴ آنے ۸ پائی و ۶۶ روپئے ۷ آنے ۶ پائی و ۳۰۴ روپئے ۱۳ آنے ۲ پائی و ۴۲۵ روپئے ۵ پائی و ۴۹ روپئے ۶ آنے ۸ پائی ۔

(۴۷) ۷۸۲ روپئے ۹ آنے ۱۱ پائی و ۳۷۴ روپئے ۹ آنے ۲ پائی و ۴ روپئے ۸ آنے ۱۰ پائی و ۸ روپئے ۱۳ آنے ۵ پائی و ۵۷ روپئے ۹ آنے ۷ پائی و ۴۲ روپئے ۱۲ آنے ۴ پائی و ۵۹ روپئے ۱۰ آنے ۳ پائی ۔

(۴۸) ۸۱ روپئے ۱۵ آنے ۲ پائی و ۴ روپئے ۹ پائی و ۷۳۴ روپئے ۱۲ آنے ۱۱ پائی و ۷۶ روپئے ۲ آنے ۹ پائی و ۳۰۰ روپئے ۵ آنے ۴ پائی و ۵۸۳ روپئے ۷ آنے ۶ پائی و ۱۱ روپئے ۱۴ آنے ۷ پائی ۔

تفریق مرکّب

نوٹ ۔ ایک مرکب رقم کو دوسری مرکب رقم میں سے گھٹانے کو تفریق مرکب کہتے ہیں ۔

ایک مقدار مرکب کو دوسری مقدار مرکب میں تفریق کرنے کا قاعدہ حسب ذیل ہے

مثال ۱۲ روپئے ۳ آنے ۹ پائی میں سے ۷ روپئے ۹ آنے ۶ پائی کو تفریق کرو ۔

اس مثال میں وہ مقدار معلوم کرنا مطلوب ہے جسکو اگر ۷ روپئے ۹ آنے ۶ پائی میں جمع کیا جاوے تو حاصل جمع ۱۲ روپئے ۳ آنے ۹ پائی ہو ۔

	پائی	آنہ	روپیہ
	۹	۳	۱۲
	۶	۹	۷
جواب	۳	۱۰	۴

چونکہ ۶ پائی + ۳ پائی = ۹ پائی لہذا ۳ کو پائی کے درجہ پر رکھا پھر چونکہ ۹ آنہ + ۱۰ آنہ = ۱۹ آنہ جو برابر ہیں ایک روپیہ ۳ آنہ کے لہذا ۱۰ کو آنے کے درجہ پر رکھا اور ایک روپیہ کو جو حاصل ہوا تھا ۷ روپئے مفروق میں جمع کرنے کے لیے علٰحدہ کرلیا اب چونکہ ۷ روپئے + ایک روپیہ حاصل شدہ + ۴ روپئے = ۱۲ روپئے کے

لہذا ۴ کو روپیہ کے درجہ پر رکھا

مشق ۲۴

تفریق کرو

(۱) ۱۳ روپیے ۱۲ آنے ۳ پیسے میں سے ۷ روپیے ۹ آنے ۲ پیسے کو
(۲) ۳۰ روپیے ۹ آنے ۲ پیسے میں سے ۲۸ روپیے ۱۲ آنے ۳ پیسے کو
(۳) ۱۳ روپیے ۴ آنے میں سے ۳ روپیے ۹ آنے ایک پیسہ
(۴) ۱۳ روپیے ۳ آنے ۴ پائی میں سے ۹ روپیے ۷ آنے ۶ پائی
(۵) ۹۷ روپیے ۱۲ آنے ۶ پائی میں سے ۹۳ روپیے ۱۳ آنے ۹ پائی
(۶) ۱۳ روپیے میں سے ۳ روپیے ۷ آنے ۸ پائی
(۷) ۹۲ روپیے میں سے ۱۳ روپیے ۱۲ آنے ۷ پائی
(۸) ۱۵ روپیے ۱۲ آنے میں سے ۱۴ روپیے ۱۴ آنے ۳ پائی
(۹) ۸۰ روپیے ۸ آنے میں سے ۶۹ روپیے ۱۵ آنے ۲ پائی
(۱۰) ۱۵۰ روپیے ۷ پائی میں سے ۱۹ روپیے ۱۲ آنے ۱۱ پائی
(۱۱) ...۱ روپیے ۱۳ آنے ۴ پائی میں سے ۲۶۷ روپیے ۱۵ آنے ۵ پائی
(۱۲) ۱۱۰ روپیے ۹ پائی میں سے ۱۰۹ روپیے ۱۰ آنے ۳ پائی
(۱۳) ۱۳ روپیے ۷ آنے ۴ پائی میں سے ۷ روپیے ۱۰ آنے ۹ پائی
(۱۴) ۷۶ روپیے ۱۱ آنے ۴ ½ پائی میں سے ۱۳ روپیے ۵ آنے ۷ ½ پائی
(۱۵) ۲۶ روپیے ۱۳ آنے ۸ ½ پائی میں سے ۵۴ روپیے ۴ آنے ۱۱ ¾ پائی
(۱۶) ۱۰ روپیے میں سے ۷ روپیے ۷ آنے ۷ ½ پائی
(۱۷) ۱۵ روپیے ۱۳ آنے ½ پائی میں سے ۱۳ روپیے ۱۳ آنے ۸ ¾ پائی
(۱۸) ۹۴ روپیے ۳ پائی میں سے ۷۳ روپیے ۷ آنے ۶ ¼ پائی

(۱۹) ۱۰۴ رُپیے ½ پائی میں سے ۹۶ رُپیے ۴ آنے ۱۰ ¾ پائی
(۲۰) ۱۰۵ رُپیے ۳ آنے ¾ پائی میں سے ۱۰۲ رُپیے ۱۵ آنے ۱۱ ¼ پائی
(۲۱) ۹۸ رُپیے ۶ آنے ۲ ¼ پائی میں سے ۶۷ رُپیے ۱۱ آنے ۴ ¾ پائی
(۲۲) ۹۰۸ رُپیے ایک آنہ ۲ ¼ پائی میں سے ۹۸ رُپیے ۱۴ آنے ۴ ½ پائی
(۲۳) ۷۴۳ رُپیے ۴ ¾ پائی میں سے ۲۷۵ رُپیے ۱۵ آنے ۵ ½ پائی
(۲۴) ۶۱۱ رُپیے ۱۰ آنے ۲ ½ پائی میں سے ۴۹۲ رُپیے ۱۱ آنے ۸ ¾ پائی
(۲۵) ۲۲ رُپیے ۳ آنے ۶ پائی میں سے ۱۸ رُپیے ۱۰ آنے ۹ پائی
(۲۶) ۴۹ رُپیے ۷ آنے میں سے ۱۲ رُپیے ۶ آنے ۹ پائی
(۲۷) ۱۲ رُپیے ۹ آنے ۶ پائی میں سے ۱۱ رُپیے ۱۲ آنے ۹ پائی
(۲۸) ۵۰ رُپیے میں سے ۲۳ رُپیے ۶ آنے ۹ پائی
(۲۹) ۲۵ رُپیے ۱۲ آنے ۸ پائی میں سے ۸ رُپیے ۱۱ آنے ۱۰ پائی
(۳۰) ۱۶۸ رُپیے ۶ پائی میں سے ۵۹ رُپیے ۷ آنے ۱۰ پائی
(۳۱) ۱۱۵ رُپیے ۶ پائی میں سے ۱۱۴ رُپیے ۱۵ آنے ۹ پائی
(۳۲) ۱۰۲ رُپیے ۳ آنے ۴ پائی میں سے ایک روپیہ ۱۳ آنے ۸ پائی
(۳۳) ۱۹۸ رُپیے ۵ آنے ایک پائی میں سے ۱۵۶ رُپیے ۲ آنے ۹ پائی
(۳۴) ۵۳۶ رُپیے ۳ آنے ۴ پائی میں سے ۴۲۸ رُپیے ۴ آنے ۸ پائی
(۳۵) ۵۱۳ رُپیے ۱۵ آنے ۴ پائی میں سے ۳۲۴ رُپیے ۶ آنے ۸ پائی
(۳۶) ۹۸۱ رُپیے ۱۱ آنے ۷ پائی میں سے ۴۵۲ رُپیے ۱۲ آنے ۱۱ پائی
(۳۷) ۲۰۰ رُپیے ۸ پائی میں سے ۱۳۱ رُپیے ۱۰ آنے ۴ پائی
(۳۸) ۹۸۳ رُپیے ایک آنہ میں سے ۶۷۵ رُپیے ۱۱ آنے ۸ پائی
(۳۹) ۹۹۹ رُپیے ۱۰ آنے میں سے ۹۵۷ رُپیے ۱۲ آنے ۲ پائی

(۴۰) ۱۱۸ رُپیے ۹ آنے ۸ پائی میں سے ۲۹ رُپیے ۵ آنے ۱۰ پائی

(۴۱) ۳۴۳۷ رُپیے ۳ آنے ۲ پائی میں سے ۲۷۵۷ رُپیے ۱۱ آنے ۸ پائی

(۴۲) ۹۸۲ رُپیے ۱۰ آنے ایک پائی میں سے ۴۸۹ رُپیے ۳ آنے ۷ پائی

(۴۳) ۳۴۰ رُپیے ۵ آنے ۳ پائی میں سے ۱۸۶ رُپیے ۱۰ آنے ۸ پائی

(۴۴) ۴۰۰ رُپیے ۵ پائی میں سے ۳۰۷ رُپیے ۶ پائی

(۴۵) ۳۰۰ رُپیے ۲ پائی میں سے ۲۱۰ رُپیے ۵ آنے ۱۱ پائی

مشق ۴۴ (الف)

(۱) اگر میں ہر روز ایک آنہ خرچ کروں تو ۳۴۸ دن میں میرا کیا خرچ ہوگا؟

(۲) اگر میں نے ۳۴۶ آم ہر ایک ۷ پائی کے نرخ سے خریدے تو مجکو کل قیمت میں کتنے رُپیے کتنے آنے کتنی پائیاں دینی پڑیں؟

(۳) ایک ہزار آنے اور ایک لاکھ پائی کا مجموعہ نکالو۔

(۴) میں نے ایک دکان سے ایک علم الحساب ایک روپیہ ۶ آنہ ۳ پائی کو اور ایک جغرافیہ ایک روپیہ ۲ آنہ ۶ پائی کو اور ایک تواریخ ایک روپیہ ۷ آنہ ۹ پائی کو خریدیں تو بتاؤ مجکو کل کتنا روپیہ دینا پڑا۔

(۵) اگر ۵۸ رُپیے ۷ آنے ۸ پائی میں سے ۸۹ رُپیے ۲ آنے ۱۰ پائی دیدیئے جائیں تو باقی کتنے رہیں گے؟

(۶) دو تھیلیوں میں ۳۲۰ رُپیے ۲ آنے ۶ پائی ہیں اگر اُن میں سے ایک میں ۱۲۳ رُپیے ۱۰ آنے ۹ پائی ہوں تو دوسری میں کتنے ہونگے؟

(۷) میں نے دوشنبہ کو ۳ رُپیے ۵ آنہ ۶ پائی سہ شنبہ کو ۴ رُپیے ۵ آنہ ۴ پائی چہارشنبہ کو ۵ رُپیے ۶ آنے ۹ پائی پنجشنبہ کو ۹ رُپیے ۱۲ آنہ ۱۱ پائی جمعہ کو ۱۰ رُپیے ۵ آنہ ۴ پائی شنبہ کو ۸ روپیہ ۳ آنہ ۴ پائی یکشنبہ کو ۳ روپیہ ۲ آنہ ایک پائی صرف کیے تو بتاؤ کُل ہفتہ میں میرا کتنا صرف ہوا۔

(۸) ۳۲۴ رُپیے ۱۲ آنے ۶ پائی میں کتنا جمع کرنے سے حاصل جمع ۴۰۰ رُپیے ہوگا؟
(۹) ۲۲۴ رُپیے ۳ آنے ۱۰ پائی میں کتنا تفریق کرنے سے باقی ۸۹ روپیہ ۱۲ آنہ ۲ پائی رہے گا؟
(۱۰) کتنے رُپیے میں سے ۱۰ رُپیے ۳ آنے ۶ پائی تفریق کریں کہ باقی ۱۵ رُپیے ۱۲ آنے ۶ پائی رہ جاویں؟
(۱۱) زید کے پاس ۵ رُپیے ۳ آنے ۴ پائی ہیں اور عمر کے پاس زید سے ایک روپیہ ۲ آنہ ۵ پائی کم ہیں تو بتاؤ عمرو کے پاس کیا ہے۔
(۱۲) زید کے پاس ۲۵ رُپیے ۹ آنے ۸ پائی ہیں اور عمرو کے پاس زید سے ۵ رُپیے ۱۱ آنے ۵ پائی زیادہ ہیں تو بتاؤ عمرو کے پاس کیا ہے۔
(۱۳) زید کے پاس ۳۰ رُپیے ۵ آنے ۴ پائی ہیں اور عمرو کے پاس زید سے ایک روپیہ ۵ آنے ۶ پائی زیادہ ہیں اور بکر کے پاس عمرو سے ۴ رُپیے ۳ آنے ۲ پائی کم ہیں تو بتاؤ کہ بکر کے پاس کیا ہے۔
(۱۴) ایک گائے اور ایک بھینس کی قیمت ۱۰۲ رُپیے ہے اگر گائے کی قیمت ۳۵ رُپیے ۸ آنے ۶ پائی ہو تو بھینس کی قیمت کیا ہے۔
(۱۵) ایک شخص نے ایک مہینہ میں ۳۷۵ رُپیے پیدا کیے اور ۲۸۳ رُپیے ۵ آنے ۳ پائی خرچ کیے اور دوسرے مہینہ میں ۲۳۶ رُپیے پیدا کیے اور ۱۹۲ رُپیے ۴ آنے ۵ پائی خرچ کیے تو اُس کی دو مہینے کی بچت بتاؤ۔
(۱۶) میں نے ایک مکان ۲۲۲ رُپیے میں خریدا اور ۲۴۳ رُپیے ۸ آنہ ۶ پائی اُس کی مرمت میں لگے بعد کو وہ مکان ۶۰۰ رُپیے میں بیچ دیا تو بتاؤ مجھے کیا فائدہ ہوا۔
(۱۷) ایک شخص ۸۵۰ رُپیے کا قرضدار ہے اُس نے ۳۲۵ رُپیے ۳ آنے ۲ پائی و ۳۶ رُپیے ۲ آنے ۳ پائی دو دفعہ میں دیدیئے تو اب اُس کو کتنا دینا رہا؟
(۱۸) ۱۰۰۰ رُپیے میں سے ایک شخص کو ۲۴۷ رُپیے ۱۳ آنہ ۸ پائی اور دوسرے کو

۳۷۵ روپئے ۶ آنے ۱۰ پائی دینے کے بعد کیا باقی رہیگا؟

(۱۹) ایک مرد نے ۲۰ روپئے ۴ آنے ۸ پائی پیدا کیے اُن میں سے ۲ روپئے ۶ آنے ۴ پائی اپنی عورت کو اور ۵ روپئے ۲ آنے ۸ پائی لڑکے کو دیئے تو بتاؤ اُس نے اپنے پاس کیا رکھا۔

(۲۰) ایک گڈریہ ۲ بھیڑ اور ایک بکری لیکر پینٹھ کو گیا اور اُس نے ہر ایک بھیڑ ۳ روپیہ ۸ آنہ ۶ پائی کو اور بکری ۲ روپئے ۷ آنے ۶ پائی کو فروخت کی تو بتاؤ وہ کتنا روپیہ گھر لایا۔

(۲۱) ایک شخص نے سیونگ بنک میں متفرق وقت میں ۳۷ روپئے ۴ آنے و ۱۴ روپئے ۸ آنے و ۱۲ روپئے ۱۲ آنے جمع کیے اور بعد کو ۱۲ روپئے ۱۲ آنے اُن میں سے لے لیے تو بتاؤ کہ اب بنک میں اُسکا کتنا روپیہ باقی رہا۔

(۲۲) ۴ آدمیوں کے پاس ملاکر ... روپئے ہیں ان میں سے ایک کے پاس ۱۵ روپئے ۱۰ آنے ۶ پائی دوسرے کے پاس ۳۴ روپئے ۲ آنے ۹ پائی اور تیسرے کے پاس ۹۹ روپئے ۱۲ آنے ۸ پائی ہیں تو بتاؤ چوتھے کے پاس کتنے روپئے ہیں؟

(۲۳) زید کے پاس ایک روپیہ ۵ آنے ۷ پائی عمرو کے پاس ایک روپیہ ۲ آنے ۱۰ پائی ہیں اگر زید عمرو کو ایک روپیہ ۳ آنے ۴ پائی اور عمرو زید کو ایک روپیہ ایک آنہ ۹ پائی دیدے تو اب کس کے پاس روپیہ زیادہ ہوگا اور کتنا زیادہ؟

(۲۴) ۱۰ روپئے ۱۵ آنے ۳ پائی اور ۶ روپئے ۱۲ آنے ۸ پائی کے مجموعہ میں کیا جمع کریں جو کل ۲۵ روپئے ہو جاویں؟

(۲۵) الف کے پاس ۳۲ روپئے ۶ آنے ۹ پائی ہیں اور ب کے پاس ۳۰ روپئے ہیں اگر الف ۵ روپئے ۳ آنے ۶ پائی ب کو دیدے تو ب کے پاس الف سے کتنا روپیہ زیادہ ہوگا؟

(۲۶) ایک شخص کے پاس ایک ہزار روپئے تھے اُس نے اُن میں سے ایک ہزار پائیاں اپنی عورت کو ایک ہزار آنے اپنے لڑکے کو اور باقی اپنی لڑکی کو دیدیئے تو بتاؤ لڑکی کو کیا ملا

(۲۷) ایک گائے اور بچھیا کی قیمت ۹۵ روپئے ۸ آنے ۲ پائی ہے اگر گائے کی قیمت ۴۸ روپئے

۱۲ آنے، ۲ پائی ہو تو اُس کی قیمت بچھیا کی قیمت سے کتنی زیادہ ہے؟

(۲۸) ایک گاڑی اور ایک گھوڑے کی قیمت ۲۵۰ رُپئے ۸ آنے ۹ پائی ہے اگر گھوڑے کی قیمت ۱۹۲ رُپئے ۱۰ آنے ۳ پائی ہو تو اُس کی قیمت گاڑی کی قیمت سے کتنی کم ہے؟

(۲۹) زید کے پاس ۴۰ رُپئے ۵ آنے ۴ پائی ہیں عمرو کے پاس ۴۸ رُپئے ۹ آنے ۱۰ پائی اور بکر کے پاس ۳۰ رُپئے ۸ آنے ۵ پائی ہیں تو بتاؤ زید کے پاس عمرو اور بکر کے ملے ہوئے رُپئے سے کتنا کم ہے۔

(۳۰) زید کے پاس ۵۰۰ رُپئے ہیں اور عمرو کے پاس ۲۲۸ رُپئے ۲ آنے ۹ پائی ہیں تو بتاؤ عمرو کے پاس اور کتنے ہونے سے زید کی دولت کے برابر ہونگے۔

(۳۱) میں نے دس ہزار آم فی آم ایک پیسہ کے نرخ سے خریدے تو بتاؤ مجھے کتنے رُپئے اور کتنے آنے دینے پڑینگے۔

(۳۲) کسی بزاز نے کپڑے کا ایک تھان ۵ رُپئے، آنے ۹ پائی کو اور دوسرا تھان ۸ روپیہ ۵ آنہ ۲ پائی کو فروخت کیا اور اُسکو ۲ رُپئے ۲ آنے ۲ پائی ملے تو بتاؤ اُس کو اور کتنے ملنے چاہییں۔

(۳۳) ایک شخص نے ۹۸۴ رُپئے ۵ آنے ۲ پائی اور ۷۰۸ رُپئے ۱۰ آنے ۹ پائی قرض کے دینے کے لیے ایک مکان ۲۰۷ رُپئے ۸ آنے کو اور ایک باغ ۲۰۵ رُپئے ۲ آنے کو فروخت کر دیا تو بتاؤ اُس کو اُن قرضوں کے دینے کے بعد کیا بچ رہیگا۔

(۳۴) الف۔ ب۔ س کے پاس ملا کر ۲۳۲ رُپئے ۸ آنے ۹ پائی ہیں اگر الف کے پاس ۲۳۲ رُپئے ۴ آنے ۲ پائی ہوں اور ب کے پاس الف سے ۳۰ رُپئے ۲ آنے ۳ پائی کم ہوں تو بتاؤ س کے پاس کتنے رُپئے ہیں۔

(۳۵) زید کے پاس ۲۲۸ رُپئے ۹ آنے ۱۰ پائی ہیں اگر عمرو کے پاس جتنے رُپئے ہیں اُنسے ۷ روپیہ ۳ آنہ ۸ پائی زیادہ ہوتے تو زید کا سرمایہ دونا ہوتا بتاؤ عمرو کے پاس کتنے رُپئے ہیں۔

(۳۶) ۵۳۲ رُپئے ۱۰ آنے میں سے ۱۷۳ رُپئے ۱۴ آنے ۳½ پائی خرچ کرنیسے کیا بچ رہیگا؟

(۳۷) میں نے ۲۰۰۳ روپیے ۸ آنے ۳ پائی کو ایک کپڑے کا تھان خریدا اُس کو کتنے روپیے کو فروخت کرنے سے مجکو ۱۶ روپیے، آنے ۹ پائی کا فائدہ ہوگا؟

(۳۸) کچھ اسباب ۴۴۳۲ روپیے ۹ آنے کو فروخت کرنے سے مجکو ۲۷ روپیے ۱۵ آنے ۳ پائی کا فائدہ ہوا تو بتاؤ میں نے کتنے کو اسباب خریدا تھا؟

(۳۹) الف کے پاس ۱۲۰ روپیے ۱۱ آنے ۳ پائی ہیں ب کے پاس ۱۰۰ روپیے ہیں اگر الف ب کو ۱۷ روپیے ۵ آنے ۹ پائی دیدے تو ب کے پاس الف سے کتنے روپیے زیادہ ہو جاوینگے؟

(۴۰) ایک تھیلی میں ۹۰۳ روپیے ۸ آنے ۱۰ پائی اور دوسری میں ۷۰۸ روپیے ۲ آنے ۸ پائی ہیں اگر پہلی میں سے ۸۷ روپیے ۵ آنے ۶ پائی نکال کر دوسری میں اور دوسری میں سے ۱۰۰ روپیے ۳ آنے ۳ پائی نکالکر پہلی میں رکھدیے جائیں تو ہر ایک تھیلی میں کتنے روپیے ہو جائینگے؟

(۴۱) میرے پاس ۳ روپیے ۶ آنے ۳ پائی اور ۲ روپیے ۹ آنے ۳ پائی قیمت کی دو کتابیں ہیں اگر میں اُنکے تبادلہ میں ۷ روپیے ۳ آنے ۶ پائی قیمت کی ایک کتاب لے لوں تو دوکاندار مذکور کو مجھے نقد کیا دینا پڑیگا؟

متفرق مشق

(۱) جنگ اوّل پانی پت ۱۵۲۶ء میں ہوئی۔ جنگ دوم اُسکے ۳۰ برس بعد اور جنگ سوم جنگ دوم کے ۲۰۵ برس بعد ہوئی۔ بتاؤ جنگ دوم اور سوم کب ہوئی تھی۔

(۲) ایک شہر کی مردم شماری میں ۱۴۱۵۹۵ ہندو اور ۳۹۸۹۸ مسلمان اور ہندو اور مسلمانوں کے برابر بودھ ہیں۔ بتاؤ اُس شہر کی کل مردم شماری کیا ہے۔

(۳) ایک فوج میں ۶ رسالے ہیں اُن میں ترتیب وار ۸۷۵ و ۹۶۷ و ۸۸۴ و ۹۳۷ و ۹۴۹ و ۹۸۲ سپاہی ہیں۔ پہلے تیسرے اور پانچویں رسالے میں ترتیب وار ۲۴۶ و ۱۴۵ اور ۴۷ سپاہی اور زیادہ کیے گئے بتاؤ اُس فوج میں کل کتنے سپاہی ہیں۔

(۴) ایک دولتمند نے مرنے سے پیشتر اپنے ۵ لڑکوں میں مندرجۂ ذیل طریقہ پر روپیہ تقسیم کرنا چاہا کہ سب سے بڑے لڑکے کو دوسرے لڑکے سے ایک سو روپیہ زیادہ ملیں۔ دوسرے کو تیسرے سے ۲۰ روپیہ زیادہ۔ تیسرے کو چوتھے سے ۳۰ روپیہ زیادہ۔ چوتھے کو پانچویں سے ۴۰ روپیہ زیادہ اور سب سے چھوٹے کو ۲۰ روپیہ ملیں تو بتاؤ اُس کے پاس کُل روپیہ کتنا تھا۔

(۵) سوموار کے روز ۲۲۰۶ مسافر دہلی جانیکے لیے ایسٹ انڈیا ریل پر سوار ہوئے۔ منگل کے روز ۲۰۰۵ مسافر بدھ کے روز ۵۱۷ مسافر۔ جمعرات کو ۱۲۱۵ مسافر۔ جمعہ کو ۱۰۱ مسافر۔ سنیچر کو ۱۵۷۱۰ مسافر اور اتوار کو ۲۷۴۵ مسافر بتاؤ ہفتہ میں کتنے مسافر دہلی گئے۔

(۶) ایک آدمی کے پاس ۹۸۱ روپیہ ہیں اُس نے ۱۰۰ روپیہ ۳ لڑکوں میں سے ہر ایک کو دیئے اور ۱۲۰ روپیہ ۴ لڑکیوں میں سے ہر ایک کو اور باقی روپیے اپنی بیوی کو دیئے بتاؤ کہ بیوی کو کیا ملا۔

(۷) ۵ ہزار میں ۲۲۵ کتنی مرتبہ شامل ہے؟

(۸) ایک کمیٹی میں ۷ ممبر ہیں۔ سب سے بڑے ممبر کی عمر ۵۷ برس دوسرے ممبروں کی عمریں بڑے ممبر کی بہ نسبت ترتیب وار ۴ و ۶ و ۸ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ برس کم ہیں تو کُل ممبران کی عمر کا مجموعہ بتاؤ۔

(۹) ایک خرگوش فی منٹ ۱۱۴۴ گز کی رفتار سے ۷ منٹ چل چکا تھا تب ایک کتّے نے فی منٹ کسی رفتار سے اُسکا پیچھا کیا اگر کُتا اُسکو ۹ منٹ میں پکڑ لے تو خرگوش کو کُل کتنا دوڑنا پڑیگا؟

(۱۰) $\{4\times4 - 3\times4 - 6\times3\} + (15\times712) + 159 - 3160$ کی قیمت بتاؤ۔

(۱۱) دو عددوں کا مجموعہ ۲۴۹۱ ہے اور اُن میں سے ایک عدد ۸۱۴ ہے تو بتاؤ اُن دونوں عددوں کا حاصل ضرب کیا ہے۔

(۱۲) ایک سواری گاڑی میں ۳۲ گاڑیاں لگی ہوئی ہیں۔ ہر ایک گاڑی میں ۱۲ کمرے ہیں اور ہر کمرہ میں ۵ بنچیں ہیں اور ہر ایک بنچ پر ۸ مسافر کے بیٹھنے کو جگہ ہے تباؤ اس سواری گاڑی میں کل کسقدر مسافر ہیں۔

(۱۳) (۴×۵ − ۳×۵) + (۳×۶ + ۲×۶) + (۴×۵ − ۳×۵) − (۳×۶ − ۲×۶)

کی قیمت بتاؤ۔

(۱۴) ۹۴۲۸۱۶۳۷۵ کو ۳۷۱۲۵ سے ضرب کرو اور حاصل ضرب کو ۵۶۲۵ اپر تقسیم کرو

(۱۵) ۱۰۰۰ روپئے ا۔ب۔س کے درمیان اس طرح پر تقسیم کرو کہ ا کو ب سے ۳۶۰ روپئے زیادہ ملیں۔

(۱۶) اگر ایک کروڑ میں سے ۳ لاکھ ۵ مرتبہ لیے جاویں تو کیا باقی رہیگا؟

(۱۷) ۲۵۱۱ روپیوں کو ۴۳ مرد اور ۲۷ عورتوں میں اس طرح تقسیم کرو کہ ہر ایک مرد کو ہر ایک عورت سے ۲ روپئے زیادہ ملیں۔ بتاؤ ہر ایک کو کیا ملا۔

(۱۸) ایک حوض میں ۳ نل لگے ہوئے ہیں پہلے نل سے فی گھنٹہ ۵۶۰ من اور دوسرے نل سے ۵۲۴ من پانی حوض میں آتا ہے اور تیسرے نل سے اُتنے ہی وقت میں ۱۴۰۴ من پانی باہر نکل جاتا ہے۔ اگر تینوں نل ایک ساتھ کھولدیئے جائیں تو بھرا ہوا حوض ۱۳۲ گھنٹے میں خالی ہو جاتا ہے۔ بتاؤ اُس حوض میں کسقدر پانی آتا ہے۔

(۱۹) ایک گھوڑا اور ایک گاڑی کی قیمت ملکر ۱۲۵۰ روپئے ہے اور گھوڑے کی قیمت گاڑی کی قیمت سے چوگنی ہے تو گھوڑے کی قیمت بتاؤ۔

(۲۰) ۱۴۶ روپئے ۵ آنے ۹ پائی + ۴۳ روپئے ۱۴ آنے ۸ پائی + ۷۰ روپئے ۳ آنے ۵ پائی + ۷ روپئے ۱۲ آنے ۱۰ پائی + ۱۲ روپئے ۹ آنے ۳ پائی + ۴۰ روپئے ۱۳ آنے ۸ پائی + ۱۰۳ روپئے ۷ آنہ ۳ پائی + ۷ روپئے ۶ آنے ۶ پائی + ۵ روپئے ۵ پائی + ۱۱ روپئے ۱۵ آنے ۷ پائی + ۳۸ روپئے ۵ آنے ۴ پائی + ۱۷ روپئے ۸ آنے ۹ پائی کو جمع کرو۔

(۲۱) ۷۴ روپیے ۹ آنے ۴ پائی + ۸۰۶ روپیے ۱۲ آنے + ۷۸ روپیے ۱۳ آنے ۴ پائی + ۳۶۴ روپیے ۷ آنے ۴ پائی + ۳۲ روپیے ۲ آنے ۸ پائی + ۱۷ روپیے ۱۴ آنے ۸ پائی + ۶۵ روپیے ۹ آنے ۴ پائی + ۳۶ روپیے ۲ آنے ۸ پائی + ۴۹ روپیے ۵ آنے ۴ پائی + ۲۰۷ روپیے ۴ آنے کو جمع کرو۔

(۲۲) ۳۰ روپیے ۷ آنے ۶ پائی + ۹۰۰ روپیے ۵ آنے + ۵۳۲ روپیے ۱۰ آنے ۷ پائی + ۲۷ روپیے ۱۱ آنے ۵ پائی + ۷۴ روپیے ۱۲ آنے ۹ پائی + ۲۳ روپیے ۹ آنے ۸ پائی + ۱۲۱ روپیے ۱۳ آنے ۱۰ پائی + ۳۴ روپیے ۱۵ آنے ۸ پائی + ۲۰۲ روپیے ۷ آنے ۶ پائی + ۱۶۰ روپیے ۱۰ آنے ۱۰ پائی کو جمع کرو۔

(۲۳) ۴۷ روپیے ۵ آنے ۷ پائی + ۳۲۹ روپیے ۸ آنے ۶ پائی + ۴۱ روپیے ۲ آنے ۹ پائی + ۲۰۴ روپیے ۵ آنے ۱۰ پائی + ۳۷ روپیے ۷ آنے ۴ پائی + ۹ روپیے ۱۵ آنے ۷ پائی + ۳۸ روپیے ۱۴ آنے ۴ پائی + ۲۵ روپیے ۴ آنے ۶ پائی + ۷۸ روپیے ۹ آنے ۱۱ پائی + ۴۳ روپیے ۱۵ آنے ۴ پائی + ۲۷ روپیے ۸ آنے ۹ پائی + ۸ روپیے ۹ آنے ۳ پائی + ۴۷ روپیے ۲ آنے ۵ پائی + ۴ روپیے ۹ آنے ۷ پائی کو جمع کرو۔

(۲۴) ۲۷ روپیے ۸ آنے ۸ پائی + ۳۶ روپیے ۱۰ آنے ۲ پائی + ۸ روپیے ایک آنہ ۲ پائی + ۲۷ روپیے ۸ آنے ۳ پائی + ۲۹ روپیے ۷ آنے ۷ پائی + ۶۷ روپیے ۷ آنے ۹ پائی + ۲۷ روپیے ۹ آنے ۸ پائی + ۲۴ روپیے ۷ پائی + ۲۴ روپیے ۳ آنے ۵ پائی + ۳۸ روپیے ۱۰ آنے ۶ پائی + ۱۷ روپیے ۸ آنے ۶ پائی + ۳۲ روپیے ۱۲ آنے ۳ پائی + ۲۴۰ روپیے ۸ آنے ۶ پائی + ۴۱ روپیے ۸ آنے ۲ پائی کو جمع کرو۔

(۲۵)

پائی	آنہ	روپیہ
۷	۱۴	۴۰۰
۱۰	۱۵	۲۱۶

(۲۶)

پائی	آنہ	روپیہ
۱۰	۱۵	۷۰۷
۱۱	۱۰	۵۷۰

(۲۷)

پائی	آنہ	روپیہ
۷	۴	۳۴۰
۹	۱۳	۲۹۵

(۲۸)

پائی	آنہ	روپیہ
۶	۸	۴۱۷
۰	۱۴	۲۰۰

(۲۹)

پائی	آنہ	روپیہ
۰	۰	۱۰۰۰
۶	۱۳	۹۸۳

(۳۰)

پائی	آنہ	روپیہ
۴	۰	۴۰۰
۹	۱۴	۱۸۵

(۳۱)

پائی	آنہ	روپیہ
۷	۱۳	۷۰۰
۹	۱۴	۴۸۹

(۳۲)

پائی	آنہ	روپیہ
۰	۰	۹۹۹
۹	۹	۹

(۳۳) ۵ رُپیے ۱۴ آنے ۳ پائی + ۶ رُپیے ۷ آنے ۸ پائی - ۳ رُپیے ۲ آنے ۱۱ پائی + ۲۵ رُپیے ۷ آنے ۹ پائی - ۲۳ رُپیے - ۱۰ رُپیے ۱۳ آنے ۱۰ پائی کی قیمت بتاؤ۔

(۳۴) ۷۱۳ رُپیے ایک آنہ ۳ پائی میں سے کتنا گھٹادیں کہ ۶۳۹ رُپیے ۱۲ آنے ۶ پائی باقی بچیں؟

(۳۵) ۳۹۷ رُپیے ۱۵ آنے ۶ پائی میں کیا ملادیں کہ ۵۹۱ رُپیے ۴ آنے ہوجائیں؟

(۳۶) ا کے پاس ۳ تھیلیاں ہیں جن میں ترتیب وار ۳۷۲ رُپیے ۴ آنے ۸ پائی و ۱۷۰۰ رُپیے ۵ آنے ۳ پائی اور ۲۰۱ رُپیے ۱۱ آنے ۷ پائی ہیں۔ اور ب کے پاس دو تھیلیوں میں ترتیب وار ۲۰۰ رُپیے ۵ آنے ۴ پائی و ۵۰۹ رُپیے ۵ آنے ۴ پائی ہیں بتاؤ کس کا روپیہ زیادہ ہے اور کس قدر۔

(۳۷) ۷ ہزار پائی اور ۷۰ رُپیے میں کیا فرق ہے؟

(۳۸) ۱۴ رُپیے ۷ پائی + ۳۷ رُپیے ۹ آنے ۵ پائی + ۵۸ رُپیے + ۹۸ رُپیے ۳ پائی - ایک آنہ ۱۰ پائی کی قیمت بتاؤ۔

(۳۹) ایک آدمی ہر سال ۵۵۵ رُپیے ۱۰ آنے پیدا کرتا ہے اور ۳۴۶ رُپیے ۷ آنے ۹ پائی خرچ کرتا ہے تو اُس کی سالانہ بچت بتاؤ۔

قیمت بتاؤ

(۴۰) ۹۵۸ رُپیے ۱۰ آنے ایک پائی - ۸۹۶ رُپیے ۱۵ آنے ۱۱ پائی۔

(۴۱) ۹۰۰ رُپیے ۰ آنے ۷ پائی - ۸۷۵ رُپیے ۱۵ آنے ۹ پائی

(۴۲) ۷۸۱ رُپیے ۱۴ آنے ۳ پائی - ۵۹۹ رُپیے ۱۵ آنے ۸ پائی

(۴۳) ۲۰ رُپیے ۵ آنے ۱۱ پائی + ۲۸ رُپیے ۱۲ آنے ۵ پائی + ۱۷ رُپیے ۱۱ آنے ۳ پائی + ۹۵ رُپیے ۱۳ آنے ۶ پائی - ۱۳ رُپیے ۰ آنے ۴ پائی + ۱۸ رُپیے ۳ آنے ۷ پائی - ۲۸ رُپیے ۱۲ آنے ۹ پائی - ۱۰ رُپیے ۱۴ آنے ۳ پائی -

(۴۴) ۸۰۰ رُپیے ۸ آنے ۴ پائی - ۸۸۴ رُپیے ۱۵ آنے ۶ پائی

(۴۵) ۱۰۰ رُپیے ایک آنہ ایک پائی - ۱۲ آنے ۹ پائی

(۴۶) ۱۰۳ رُپیے ۱۴ آنے ۵ پائی میں کیا جوڑیں کہ ایک ہزار رُپیے ہو جاویں؟

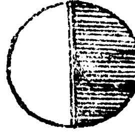
(۴۷) ۳۰۰ رُپیے میں سے کتنے رُپیے نکال لیں کہ ۷۴۲ رُپیے ۱۱ آنے ۹ پائی باقی بچیں؟

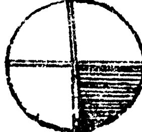
(۴۸) ۱۵ روپیوں میں سے ۱ رُپیہ ۰ آنے ۸ پائی تین مرتبہ گھٹانے سے کیا بچے گا؟

کسر $\frac{1}{4}$ و $\frac{1}{2}$ و $\frac{3}{4}$ کی مثالیں

پورا — نصف — پوا یا چوتھائی — پون یا تین چوتھائی

ایک گول گیند یا نارنگی لو اور اسکے دو برابر برابر کے حصّے کرو۔ ہر ایک حصہ کو $\frac{1}{2}$ یا نصف کہتے ہیں۔ اسی طرح نصف کے دو برابر برابر کے حصّے اور کرو تو ہمیں سے ایک کو $\frac{1}{4}$ و چوتھائی یا پوا کہتے ہیں اور تین ملے ہوئے کو تین چوتھائی و پون یا $\frac{3}{4}$ کہتے ہیں۔

اس کی دوسری مثال اس طرح بھی ہو سکتی ہے۔

پورا	نصف	پوّا یا چوتھائی	پون یا تین چوتھائی
1	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$

ایک سیدھا خط ایک انچ لمبا لو۔ اس کے دو برابر برابر کے حصّے کرو۔ ہر ایک اُس کا نصف ہوگا یا آدھا انچ ہوگا اور وہ $\frac{1}{2}$ انچ لکھا جاویگا۔ اب اس نصف کے دو برابر حصّے کرو۔ ہر ایک حصّہ پورے کا چوتھائی یا پوّا ہوگا اور وہ $\frac{1}{4}$ انچ لکھا جائیگا۔ اوپر کئے ہوئے چار حصّوں میں کے ۳ حصّوں کو پون یا تین چوتھائی کہتے ہیں اور وہ $\frac{3}{4}$ انچ لکھا جاویگا۔

نقشہ کسر

	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰
پوّا	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$	1	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	2	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{2}$
نصف	$\frac{1}{2}$	1	$1\frac{1}{2}$	2	$2\frac{1}{2}$	3	$3\frac{1}{2}$	4	$4\frac{1}{2}$	5
پون	$\frac{3}{4}$	$1\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{4}$	3	$3\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{4}$	6	$6\frac{3}{4}$	$7\frac{1}{2}$

جوابات

مشق ۱

(۱) دس۔ سولہ۔ اڑتالیس۔ ننانوے۔ چہتر۔ تینتالیس۔ پچاس۔ اکتیس۔ باسٹھ۔

(۲) ایک سو۔ ایک سو گیارہ۔ نو سو دو۔ چھ سو بیس۔ تین سو۔ ایک سو تین۔ دو سو چونتیس۔ ایک سو تیس۔

(۳) نو ہزار دو سو سولہ۔ پانچ ہزار چار سو نو۔ پانچ ہزار چار۔ ایک ہزار گیارہ۔ ایک ہزار دو سو دس۔ نو ہزار۔ نو ہزار نو سو ننانوے۔

(۴) بارہ ہزار تین سو پینتالیس۔ بیس ہزار ایک سو تین۔ چالیس ہزار چالیس۔ پچاس ہزار ایک۔ نوے ہزار چھ سو۔ نواسی ہزار تین سو چھیالیس۔

(۵) پانچ لاکھ۔ سات لاکھ آٹھ ہزار نو سو۔ ایک لاکھ دو ہزار تیس۔ تین لاکھ نو ہزار آٹھ سو نو۔ تین لاکھ اناسی ہزار پانچسو چھیاسی۔

(۶) بہتر لاکھ چونتیس ہزار چھ سو اکیاون۔ ستر لاکھ نوے ہزار سات سو نو۔ نوے لاکھ۔ اٹھتر لاکھ چالیس۔ سینتیس لاکھ سڑسٹھ ہزار آٹھ سو اکیانوے۔

(۷) تین کروڑ پچیس لاکھ سرسٹھ ہزار آٹھ سو بانوے۔ تین کروڑ چالیس لاکھ

تراسی ہزار بانوے ۔ نو کروڑ نو ہزار۔ پانچ کروڑ پچپن لاکھ پچپن ۔

(۸) اٹھتر کروڑ ترانوے لاکھ پینتالیس ہزار چھ سو اکیس ۔ اکتالیس کروڑ پچاسی ہزار۔ بائیس کروڑ بیس لاکھ ۔

(۹) سات ارب نوّے لاکھ چھپّن ہزار سات سو ۔ تین ارب پچیس کروڑ بانوے لاکھ ستاسی ہزار آٹھ سو اکیانوے ۔ آٹھ ارب سات کروڑ اٹھاسی ہزار دو سو۔

(۱۰) بتیس ارب پچاس کروڑ چورانوے ہزار ایک ۔ تین کھرب آٹھ ارب پچاس کروڑ ساٹھ لاکھ آٹھ ہزار دو سو تیس ۔ تیرہ کھرب ستاون ارب اٹھانوے کروڑ چونسٹھ لاکھ اٹھائیس ہزار ایک سو تیئیس ۔

مشق ۲

(۱) ۷۰ و ۲ و ۳۰۰ و ۵۰ و ۹ و ۴۰۰۰ و ۲۰۰ و ۳ و ۷۰۰۰ و ۸۰۰ و ۹ و ۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰ و ۳۰۰۰۰۰۰۰ و ۴۰۰۰۰۰ و ۵۰۰۰۰ و ۷۰۰ و ۸۰ و ۹ و ۳۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰ و ۷۰۰۰۰۰۰۰۰۰ و ۹۰۰۰۰۰۰۰۰۰ و ۴۰۰۰۰۰ و ۷۰۰۰ و ۸۰۰ و ۲۰ و ۳ ۔

(۲) اگر بائیں جانب سے شمار کیا جاوے تو صفر عدم موجودگی جُداگانہ ہزار دہائیاں و ایک کروڑ و ایک لاکھ و دس ہزار و سیکڑہ و اکائی ۔ دس ارب و ارب و کروڑ و ہزار دہائیاں ظاہر کرتا ہے۔

(۳) دس ہزار و نو ہزار نو سو ننانوے ۔

مشق ۳

(۱) ۱۳ و ۱۷ و ۱۹ و ۱۲ و ۱۱ (۲) ۲۳ و ۳۴ و ۴۰ و ۲۷

(۳) ۷۷ و ۹۰ و ۸۴ و ۶۳ (۴) ۳۴۲ و ۴۸۶ و ۵۰۴ و ۹۰۰

(۵) ۲۰۳ و ۴۳۰ و ۵۵۵ و ۴۰۰ (۶) ۸۹۲ و ۷۰۴ و ۶۴۰ و ۵۱۲

(۷) ۷۸۳۵ و ۹۰۲۸ و ۶۰۰۹ و ۴۰۰۱ و ۶۰۸۵

(۸) ۵۹۹۲ و ۸۰۷۴ و ۲۰۰۳ و ۴۰۴۰ و ۳۴۰۳

(۹) ۱۲۰۰ و ۸۰۰۰۸ و ۱۸۴۵۴ و ۳۶۰۱۲ و ۹۰۰۰۰

(۱۰) ۲۰۰۷۰ و ۳۰۰۰۸ و ۵۴۴۰۰ و ۱۶۰۰۴

مشق ۴

(۱) ۴۰۵۰۰۰ و ۸۰۰۰۴۰ و ۷۰۲۰۷۴

(۲) ۳۰۰۰۹۰۴ و ۹۰۰۰۴۰۰ و ۱۵۰۰۰۰۵۰ و ۱۰۸۰۰۳۰۰۴ و ۴۰۰۵۰۰۰

(۳) ۵۰۰۰۷۰۰۰۲۸ و ۳۱۵۷۶۴۰۰۹۰۰۳

(۴) ۳۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۵۰ و ۴۰۵۰۰۰۰۱۰۰۲۰۰۰۷ و ۱۰۰۰۰۰۱۰۰۱۰۰۰
و ۶۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۶

(۵) ۵۱۲۲۵۵ ۷۶۲۷۱۳۴۷۳

(۶) ۱۲۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۱۲ و ۷۰۰۰۰۰۰۰۰۷۰۰۷۰۰ و ۳۰۰۰۰۰۳۰۰۳۳۰۳

(۷) ۷۳۰۵۰۰۰۵۰۲۰۰۶۰۲۴ و ۴۷۰۰۰۰۴۷۰۴۷۰۴۷

(۸) ۱۰۰۰۰۰۰ و ۹۹۹۹۹

(۹) تعداد جو ہندسوں میں ظاہر کی گئی ہے ۷۰۷۷ ہے لہٰذا اگر بائیں طرف سے شمار کیا جاوے تو پہلے لڑکے کی غلطی یہ تھی کہ اوّل اُس نے اوّل سات کے دائیں طرف چار صفر فضول لکھے اور دوسرے لڑکے کی غلطی یہ تھی کہ دوسرے سات کے دائیں طرف صفر لکھنا بھول گیا۔

مشق ۵

(۱) ۱۳۲۳ (۲) ۱۱۵۱ (۳) ۷۹۲ (۴) ۲۷۲۷ (۵) ۲۰۰۰

(۶) ۱۴۱۲۹ (۷) ۹۹۹۶ (۸) ۳۶۷۴ (۹) ۵۶۲۰

جوابات

(۱۰) ۴۶۹۶	(۱۱) ۱۴۶۱۷۵	(۱۲) ۵۹۰۳۸
(۱۳) ۲۳۴۶۷۱	(۱۴) ۳۷۹۴۶۲	(۱۵) ۴۵۲۷۱
(۱۶) ۲۲۶۲۵۱۴	(۱۷) ۹۲۰۱۱۴	(۱۸) ۹۸۲۲۵۵
(۱۹) ۷۴۷۴۰۹۵	(۲۰) ۳۹۶۷۹۳۴۱	(۲۱) ۴۲۴۵۰۵۶۴
(۲۲) ۱۴۶۱۰۶	(۲۳) ۱۸۰۰۵۳	(۲۴) ۱۵۸۵۳۴
(۲۵) ۱۲۰۳۳۹۲	(۲۶) ۲۱۵۸۰۴۱	(۲۷) ۲۵۰۸۷۰۵
(۲۸) ۴۶۵۹۱۷۰	(۲۹) ۱۴۷۵۸۷۴	(۳۰) ۱۰۲۴۰۲۱
(۳۱) ۱۶۲۳۷	(۳۲) ۳۸۷۰۱۵۶	(۳۳) ۱۲۴۸۸۹۹۸
(۳۴) ۲۲۵۶۷۶۵	(۳۵) ۱۰۲۹۱۶۰۴	(۳۶) ۲۹۶۸۳۱
(۳۷) ۱۵۴۸۸۵۳	(۳۸) ۱۳۸۹۳۲۸۲	(۳۹) ۶۰۸۳۰۵۲
(۴۰) ۱۷۱۹۴۱۶۲	(۴۱) ۱۸۳۰۵۲۷۳	(۴۲) ۴۸۹۵۰۱۰۲
(۴۳) ۳۵۷۱۰۶۴۰	(۴۴) ۶۶۳۱۹۷۴	(۴۵) ۳۴۰۱۶۷۳
(۴۶) ۱۷۱۵۳۶۴	(۴۷) ۱۶۷۶۳۰۳	(۴۸) ۲۳۷۴۱۶۵
(۴۹) ۸۶۷۲۵۸۴۰	(۵۰) ۸۲۲۱۵۹	(۵۱) ۱۲۷۴۱۵۵۵
(۵۲) ۹۴۵۲۳۱۱۴	(۵۳) ۲۳۵۷۴۶۸۹	(۵۴) ۱۱۵۳۲۹۰۶
(۵۵) ۲۴۴۲۳۳۳	(۵۶) ۱۹۹۴ ۷۹۹۸	(۵۷) ۱۷۶۷۵۵۲۷۹۹
(۵۸) ۱۰۹۹۸۱۸۶	(۵۹) ۱۲۱۳۸۸۳۸	(۶۰) ۱۷۹۶۴۶۹۶
(۶۱) ۲۳۱۹۶۳۳۲	(۶۲) ۱۸۵۰۰۴۱	(۶۳) ۷۱۵۱۹۳۴۰
(۶۴) ۲۶۸۱۰۶۶۹	(۶۵) ۲۶۳۸۵۲۷۵۶	(۶۶) ۲۳۱۴۵۱۴۷
(۶۷) ۴۶۶۳۸۸۲۷	(۶۸) ۱۷۹۲۵۲۹۴	(۶۹) ۲۲۲۲۰۵۹۸۰
(۷۰) ۲۴۸۴۰۸۸۸	(۷۱) ۱۴۲۵۷۳۸۹	(۷۲) ۱۷۶۰۴۳۸۲

(۷۳) ۱۵۵۴۸۱۷۴ (۷۴) ۳۰۸۸۱۰۹۶ (۷۵) ۱۱۷۳۸۹۰۷۹

(۷۶) ۳۶۴۶۳۳۷ (۷۷) ۴۹۶۶۵۱ (۷۸) ۹۲۴۳۹

(۷۹) ۸۰۸۲۸۶۲ (۸۰) ۹۳۱۹۷۹ (۸۱) ۵۳۱۲۸۴

(۸۲) ۵۶۹۴۶۸۵ (۸۳) ۳۱۱۹۸۹ (۸۴) ۹۹۲۵۰۹۸

(۸۵) ۹۸۴۶۱۰۷۶۳ (۸۶) ۷۴۳۰۷ (۸۷) ۱۰۲۴۶۴۵۱

(۸۸) ۷۶۵۱۶۸۵۶۷ (۸۹) ۳۱۲۹۲۲۳۲۱۸ (۹۰) ۴۶۴۵۱۳۳۰

(۹۱) ۳۹۳۶ (۹۲) سنہ ۱۸۹۰ء میں (۹۳) ۳۶۵ (۹۴) ۷۴۱

(۹۵) ۲۰۴۰ (۹۶) ۱۳۸۱۸۷ (۹۷) ۴۲۰۰۴ رپیے

(۹۸) ۷۱۹۳۱۶۵ من (۹۹) ۱۴۶۸ (۱۰۰) ۱۶۳۵۵۴

مشق ۶

(۱) ۴۶۴۱ (۲) ۴۷۰۱۷ (۳) ۳۰۵۳۲

(۴) ۲۷۲۶۳ (۵) ۴۱۹۷۶ (۶) ۲۶۷۹

(۷) ۶۸۹۳۵۷ (۸) ۶۸۷۵۹۰ (۹) ۷۳۵۳۴۷

(۱۰) ۶۴۹۹۲۴۷ (۱۱) ۵۵۴۶ (۱۲) ۸۵۴۱۶

(۱۳) ۷۰۷۴۶۷ (۱۴) ۳۵۶۲ (۱۵) ۱

(۱۶) ۶۸۸۸۸۱ (۱۷) ۳۹۰۷۹۴ (۱۸) ۶۱۰۵۹

(۱۹) ۱۷۷۷۸ (۲۰) ۱۶۷۲۰۸۸ (۲۱) ۲۲۶۸۸۹

(۲۲) ۴۴۹۰۱۶ (۲۳) ۷۹۰۷۲ (۲۴) ۵۰۵۰۵

(۲۵) ۹۰۹۹۵ (۲۶) ۹۰۰۴۴ (۲۷) ۹۹۸۹۴

(۲۸) ۹۳۰۰۶۶ (۲۹) ۲۳۶۹ (۳۰) ۳۳۸۸۳۸

(۳۱) ۶۰۳۹۸۰۵ (۳۲) ۱۲۹۸۷۵ (۳۳) ۱

(۳۴) ۹۱۰۰۱   (۳۵) ۱۲۱۰۲   (۳۶) ۱۴۲۲۵۵۳

(۳۷) ۱۱۱۰۹   (۳۸) ۱۱۳۴۸۷   (۳۹) ۱۸۸۵

(۴۰) ۶۰۷۵۵۰۶   (۴۱) ۲۵۰۵۹۲۸   (۴۲) ۴۶۹۱۲۶

(۴۳) ۴۷۳۶۱۴۴   (۴۴) ۴۴۳۵۵۶   (۴۵) ۳۲۱۹۸

(۴۶) ۸۶۳۱۳۶   (۴۷) ۲۰۵۴۹۴   (۴۸) ۸۹۹۹۹۳

(۴۹) ۸۸۷۳۰۴   (۵۰) ۷۰۹۹۹۹   (۵۱) ۴۰۶۰۴

(۵۲) ۹۹۹۱۱   (۵۳) ۴۱۲۶۳   (۵۴) ۹۰۹۰۶

(۵۵) ۴۶۶۸۸۸   (۵۶) ۸۶۴۱۹۸   (۵۷) ۱۰۰۸۹۰

(۵۸) ۲۳۴۶۶   (۵۹) ۴۷۶۹۳۱   (۶۰) ۲۶۵۲۵۵   (۶۱) ۱۰   (۶۲) ۹۴۰۰

(۶۳) ۹۹۹۹۸۱، ۹۹۹۶۹۵، ۹۹۰۵۲۵، ۹۰۰۵۵۴ و ۹۵۶۵۰۰

(۶۴) ۹۲۹۶۴   (۶۵) ۹۹۹۷۱   (۶۶) ۹۹۹۸۹۹۹

(۶۷) ۹۹۲۱   (۶۸) ۳۸ سال   (۶۹) سنہ ۱۶۴۲ء میں

(۷۰) ۹۲۳   (۷۱) ۱۱۷۶۴۸۱ روپے   (۷۲) ۳۲۵ روپے

(۷۳) ۹۴۶۰ روپے   (۷۴) ۱۴۵۱۴   (۷۵) ۷۷۷۱۰۱

(۷۶) ۶۳۹۰   (۷۷) ۲۰۰۰   (۷۸) ۳۵۲۴۲

(۷۹) ۳۰۰۰۰۶۰۰   (۸۰) ۴۵۰۳۶۰۰

مشق ۷

(۱) ۴۵۸   (۲) ۶۲۷۸۴   (۳) ۲۷۴۰   (۴) ۲۸۸   (۵) ۱۹۸۳۵

(۶) ۹۷۰   (۷) ۹۹۶۰   (۸) ۱۴۰۰۶   (۹) ۹۲۷۸۸   (۱۰) ۹۹۸۰۳

مشق ۸

(۱) ۴۶   (۲) ۹۶   (۳) ۸۴   (۴) ۱۹۵   (۵) ۲۸۲

(۶)۵۲۲ (۷)۷۸۴ (۸)۶۸۴ (۹)۷۶۵ (۱۰)۹۸۷

(۱۱)۲۸۳۵ (۱۲)۷۹۱۱ (۱۳)۱۹۴۷۰ (۱۴)۳۵۴۴۵

(۱۵)۷۳۶۴۸ (۱۶)۳۱۵۸۲۴ (۱۷)۶۲۳۲۴۵ (۱۸)۷۶۹۵۲۷

(۱۹)۶۸۱۵۸ و ۱۰۲۲۳۷ و ۱۳۶۳۱۶ و ۱۷۰۳۹۵ و ۲۰۴۴۷۴ و
۲۳۸۵۵۳ و ۲۷۲۶۳۲ و ۳۰۶۷۱۱

(۲۰)۳۶۲۵

مشق ۹

(۱)۱۰۷۷۰ (۲)۲۸۱۴۰۰ (۳)۱۹۵۲۵۰

(۴)۴۲۱۸۰۰ (۵)۳۵۱۰۰ (۶)۵۷۶۰۳۰۰

(۷)۲۴۰۴۰۰۰۰ (۸)۸۱۰۳۶۰۰۰ (۹)۱۸۳۰۱۸۰۰۰

(۱۰)۶۶۵۶۵۵۰ و ۵۸۳۶۰۰۰ و ۵۱۰۶۵۰۰۰ و ۴۳۷۷۰۰۰۰۰ و ۳۶۴۷۵۰۰۰۰۰

مشق ۱۰

(۱)۲۰۲۵۰ (۲)۸۸۵۹۲ (۳)۵۱۰۶۰

(۴)۱۷۱۵۳۴۰ (۵)۷۹۲۰۸۴۸ (۶)۷۸۴۵۹۸۴

(۷)۵۰۱۲۶۴ (۸)۲۸۷۷۴۲۰ (۹)۴۱۲۶۹۱۵۱

(۱۰)۷۱۲۸۲۳۱۷۵ (۱۱)۵۴۶۹۶۲۳۵۰ (۱۲)۵۹۰۴ ۸۷۴۱۷۹

(۱۳)۶۰۹۵۶۰۴۰۰۰۰ (۱۴)۷۳۸۶۶۰۶۵۶۱۹

(۱۵)۴۲۷۸۸۳۳۷۳۰ (۱۶)۷۷۱۶۴۵۳۳۹۰۵۹۲

(۱۷)۲۲۲۳۷۲۶۲۲۵۰۰۰۰ (۱۸)۳۸۹۳۴۱۷۸ ۲۴۴۷

(۱۹)۲۹۹۳۳۹۲۵۰۰۰۰۰ (۲۰)۸۷۸۴۹۲۰۷۳۶۵۷۹

(۲۱)۲۲۴۷۸۸۲۲۹۲۴۸۰ (۲۲)۲۷۷۰۶۹۵۹۰۰۰

(۲۳) ۶۲۸۳۴۵۱۱۹۰۰ (۲۴) ۵۸۱۱۹۹۲۴۷۹۰۴

(۲۵) ۱۰۶۱۲۲۸۳۵۲۲۵۰۰ (۲۶) ۲۳۴۹۱۶۹۹۱۵۱۲

(۲۷) ۸۳۷۷۹۳۴۹۴۱۸۰۰۰ (۲۸) ۴۷۶۱۹

(۲۹) ۴۵۷۰۸ (۳۰) ۹۳۶۵۲ (۳۱) ۹۹۱۴۸

(۳۲) ۷۳۳۵۰ (۳۳) ۱۴۰۶۲۴ (۳۴) ۲۳۰۶۹۰

(۳۵) ۵۰۵۲۶۰ (۳۶) ۸۲۷۶۴ (۳۷) ۷۱۱۳۶۰

(۳۸) ۲۱۷۰۶۷۱ (۳۹) ۳۱۶۸۷۵ روپے (۴۰) ۱۰۷۲۷۳۵۰

(۴۱) ۲۰۶۹۲ من (۴۲) ۳۳۱۱۴ (۴۳) ۳۷۴۴

(۴۴) ۲۹۳۸۲۴ (۴۵) ۴۸۶۳۵۴ (۴۶) ۲۷۷۶۰۹۶

(۴۷) ۱۹۷۴۹۳۳ (۴۸) ۶۲۰۲۰۲ (۴۹) ۵۱۵۲۱۴۰

(۵۰) ۱۰۲۶۴۸۰ (۵۱) ۹۹۹۷۱۴۸ (۵۲) ۴۶۵۳۰۵۶

(۵۳) ۱۷۵۱۷۹۲۴ (۵۴) ۱۶۸۳۷۵۰۰ (۵۵) ۷۸۲۷۲۸۰

(۵۶) ۴۳۱۰۰۸۰۰ (۵۷) ۲۰۰۴۰۸۸۸ (۵۸) ۴۵۴۹۰۴

(۵۹) ۲۰۱۱۵۰۶۰ (۶۰) ۱۴۵۹۵۲۹۶ (۶۱) ۲۸۲۳ ۴۰۸

(۶۲) ۴۴۸۵۲۸۵۲ (۶۳) ۱۱۲۶۸۳۴۲ (۶۴) ۵۲۸۱۴۸۰۸

(۶۵) ۲۷۵۰۰۶۸۸ (۶۶) ۷۷۱۷۲۷۳۲ (۶۷) ۳۸۰۵۹۰۴۱

(۶۸) ۸۷۷۷۰۲۰۸ (۶۹) ۴۱۵۰۹۹۵۸ (۷۰) ۸۹۰۴۴۷۵۸

(۷۱) ۸۷۷۰۱۲۰۴ (۷۲) ۲۷۸۶۹۷۱۸۸ (۷۳) ۱۹۰۱۵۱۱۱۷

(۷۴) ۴۰۷۱۶۶۶۴۷ (۷۵) ۳۶۱۲۷۷۷۵۶۰ (۷۶) ۸۸۴۵۱۹۰۴۰

(۷۷) ۴۴۷۳۷۱۰۷۰ (۷۸) ۳۳۵۵۹۶۸۰ (۷۹) ۶۶۸۲۳۰۵۱۰

(۸۰) ۱۶۹۷۸۴۷۶ (۸۱) ۳۳۲۳۰۱۹۸ (۸۲) ۷۶۶۶۱۰۰۲

(۸۳) ۹۳۲۰۵۵۶   (۸۴) ۳۲۹۴۱۱۹۲   (۸۵) ۲۲۹۳۹۶۲۳

(۸۶) ۱۹۷۶۴۸۸۸   (۸۷) ۱۵۰۸۷۲۲۴   (۸۸) ۹۱۲۴۶۸۸

(۸۹) ۸۲۶۵۳۱۹۴   (۹۰) ۱۷۳۶۴۱۱۳۲   (۹۱) ۴۲۶۶۲۱۸۰۰

(۹۲) ۷۶۳۷۰۷۶۶   (۹۳) ۴۶۲۹۳۹۵۲   (۹۴) ۱۰۵۷۹۰۴۸۸۹

(۹۵) ۴۸۶۰۱۳۰۵۶۱   (۹۶) ۴۸۶۹۹۹۶۳۳۸۶   (۹۷) ۴۱۳۶۰۳۶۲۵۰۰

(۹۸) ۶۵۷۳۳۲۳۱۷۵۲   (۹۹) ۷۴۶۷۴۸۸۱۹۵۴   (۱۰۰) ۳۵۱۶۹۶۹۳۹

مشق ۱۱

(۱) ۴۳۲   (۲) ۴۷۲۰۶۴۵   (۳) ۱۶۹۰۵۰۰۰   (۴) ۱۹۰۵۷۰۰

(۵) ۱۱۵۳۸۰۰   (۶) ۴۴۲۷۴۳۸۴   (۷) ۱۳۱۴   (۸) ۸۶۴۰۰

(۹) ۳۲۰۰   (۱۰) ۳۹۹۷۳۵   (۱۱) ۹۴۲۵   (۱۲) ۲۲۰۸

مشق ۱۲

(۱) بغرض جوابات پہاڑہ دیکھو   (۲) ۵۷۶   (۳) ۲۵۰۰   (۴) ۴۶۲۴

(۵) ۱۰۰۰۰   (۶) ۱۲۵۴۴   (۷) ۶۱۵۰۴   (۸) ۵۳۱۴۴۱   (۹) ۷۶۳۸۷۶

(۱۰) ۱ و ۸ و ۲۷ و ۶۴ و ۱۲۵ و ۲۱۶ و ۳۴۳ و ۵۱۲ و ۷۲۹ و ۱۰۰۰ و ۱۳۳۱ و ۱۷۲۸ و

۲۱۹۷ و ۲۷۴۴ و ۳۳۷۵ و ۴۰۹۶ و ۴۹۱۳ و ۵۸۳۲ و ۶۸۵۹ و ۸۰۰۰

(۱۱) ۸۰۴۳۵۷   (۱۲) ۱۰۰۰۰۰۰   (۱۳) ۶۷۹۱۵۴۳۹

(۱۴) ۱۷۰۹۵۳۸۷۵   (۱۵) ۲۹۵۰۳۶۲۹   (۱۶) ۶۲۹۱۳

مشق ۱۳

(۱) ۱۸۸   (۲) ۴۶۱۷   (۳) ۳۵۴۲۲ باقی ۱   (۴) ۲۳۳۳ باقی ۱

(۵) ۲۶۷۵   (۶) ۳۰۰۴۲   (۷) ۲۰۵۱۱ باقی ۱   (۸) ۸۲۰۳ باقی ۱

(۹) ۱۱۳۱ باقی ۲   (۱۰) ۲۳۶۹   (۱۱) ۲۰۴۰   (۱۲) ۱۵۵۵۵ باقی ۲

جوابات

(۱۳) ۱۰۵۰۶۷ باقی ۱ (۱۴) ۱۴۵۵۷ باقی ۳ (۱۵) ۱۳۱۵۵ باقی ۴

(۱۶) ۵۱۴۱ باقی ۲ (۱۷) ۶۵۶۹ باقی ۳ (۱۸) ۴۶۳۰ (۱۹) ۴۸۰۹ باقی ۲

(۲۰) ۴۳۱۳ باقی ۵ (۲۱) ۲۰۰۵ باقی ۲ (۲۲) ۸۰۱۳ باقی ۴ (۲۳) ۱۰۰۰۰ باقی ۱

(۲۴) ۸۶۶۶ باقی ۲ (۲۵) ۳۸۹۷ باقی ۲ (۲۶) ۲۴۵۶ (۲۷) ۳۲۰۰

(۲۸) ۷۰۷۰ باقی ۷ (۲۹) ۲۲۴۰ باقی ۲ (۳۰) ۳۰۰۴ باقی ۸ (۳۱) ۱۴۹۸ باقی ۸

(۳۲) ۱۹۴۷ باقی ۴ (۳۳) ۲۰۰۲ باقی ۴ (۳۴) ۱۶۹ باقی ۲۹

(۳۵) ۱۱۴۰۴ باقی ۲۲ (۳۶) ۱۳۵ باقی ۳۰ (۳۷) ۴۰۷ باقی ۸۰

(۳۸) ۵۲۱ باقی ۸۹ (۳۹) ۸۷ باقی ۳۰۰ (۴۰) ۶۹۴ باقی ۲

(۴۱) ۴۸ باقی ۱۰۱ (۴۲) ۴۵ باقی ۲۵۴ (۴۳) ۱۶۰ باقی ۲۸۹

(۴۴) ۵۸ باقی ۳۵۶ (۴۵) ۴۴ باقی ۳۰۷ (۴۶) ۴۵۳ باقی ۲۱۹

(۴۷) ۷۰۶ باقی ۳۵۴ (۴۸) ۱۱۲ باقی ۳۵۴۳ (۴۹) ۲۳۴ باقی ۶۱۴

(۵۰) ۳۲۶۳ باقی ۹۳۱ (۵۱) ۱۰۱۷ باقی ۲۵۵۶ (۵۲) ۳۸۱ باقی ۱۶۶۴

(۵۳) ۲۵۵۹ باقی ۲۳۱۶ (۵۴) ۶۶۵۲ باقی ۵۴۲۳ (۵۵) ۱۱۴۲۸۵ باقی ۳۳۵۱

(۵۶) ۱۲۰۰ باقی ۵۳۹ (۵۷) ۱۵۲۰۰ باقی ۱۰۳۲۱ (۵۸) ۱۵۰۰۵ باقی ۵۴۷۲۰

(۵۹) ۱۳۳۸ باقی ۱۱۰۵۸۰ (۶۰) ۴۳۳۲۹۷ باقی ۳۶۷۰۶ (۶۱) ۲۴۰۱۰۰ باقی ۱۱۷۴۰۰

(۶۲) ۳۴۲۰ باقی ۱۱۴۹۰۳ (۶۳) ۶۳۲۲۶ باقی ۶۷۳۱۳۸۳

(۶۴) ۸۴۲۵۳۶۳۱۱۲ باقی ۷۵ (۶۵) ۹۸۸۶۴۲۶۸۰۳ باقی ۶۷۲

(۶۶) ۵۰۷ (۶۷) ۳۶ (۶۸) ۵۲۸ مرتبہ (۶۹) ۱۳

(۷۰) ۲۲۹ مرتبہ (۷۱) ۳۰۱۱۵ مرتبہ (۷۲) ۷۶۷۴ (۷۳) ۳۷۵ روپیے

(۷۴) ۱۲۵۶ دن (۷۵) ۲۲ (۷۶) ۱۲۴۶۲۵ (۷۷) ۱۲۲۵۹

(۷۸) ۱۵۷۳۸۲ (۷۹) ۷۱۲۴۷ (۸۰) ۱۳۰۴۷۳ (۸۱) ۳۷۷۸۴۱

(۸۲) ۱۹۰۰۹۸ (۸۳) ۴۵۶۶۹ (۸۴) ۳۹۰۸۴ (۸۵) ۶۳۰۹۰۸

(۸۶) ۷۴۰۰۴۸ (۸۷) ۶۸۷۵۴۹۳ (۸۸) ۷۹۱۹۸۳۲ (۸۹) ۵۹۳۶۲۸۴

(۹۰) ۴۱۸۶۷۵ (۹۱) ۳۹۵۶۶۷۵ (۹۲) ۷۴۹۶۸۲۰

(۹۳) ۴۵۷۸۳۹۶۷۵۰ باقی ۳ (۹۴) ۶۲۱۰ باقی ۴۸ (۹۵) ۵۸۶۵۷ باقی ۲۵

(۹۶) ۳۲۲۳۵۱۲۰ باقی ۳۱ (۹۷) ۲۹۹۶۹۱۵۷ باقی ۷۱

(۹۸) ۵۵۳۴۴۴۹ باقی ۱۵ (۹۹) ۳۲۱۳۶۷۵۷ باقی ۳

(۱۰۰) ۳۲۵۶۹۸۰۴۲ باقی ۲۵ (۱۰۱) ۱۰۵۳۵۸۳۳۷۱۹ باقی ۵

(۱۰۲) ۱۷۲۹۵۶۴۳۶ باقی ۷ (۱۰۳) ۸۵۹۵۵۰۶۲۳ باقی ۱۱

(۱۰۴) ۱۱۹۵۱۶۲۹ باقی ۷۹ (۱۰۵) ۳۵۶۹۹۵۶۰۱ باقی ۲۹

مشق ۱۴

(۱) ۱۷۲۸۰ باقی ۱ (۲) ۲۶۳۱۰ (۳) ۲۰۰۸۹ باقی ۲

(۴) ۲۵۵۰ باقی ۲ (۵) ۳۸۴۲ باقی ۵ (۶) ۱۴۰۵۷ باقی ۱

(۷) ۳۴۳۲۰ باقی ۷ (۸) ۲۲۰۷ باقی ۷ (۹) ۳۳۴۵۶ باقی ۷

(۱۰) ۵۲۷۳۱ باقی ۵ (۱۱) ۶۷۲۵۳ باقی ۴ (۱۲) ۱۰۴۳۷ باقی ۸

(۱۳) ۳۲۱۹۸ باقی ۱۰ (۱۴) ۴۹۵۳۸ باقی ۱۰ (۱۵) ۵۸۴۹۱ باقی ۶

(۱۶) ۲۲۸۸۵۰ باقی ۷ (۱۷) ۴۵۵۹۶۱ باقی ۷ (۱۸) ۶۴۹۷۷۲ باقی ۱۰

(۱۹) (الف) ۱۷۲۸۳۹۴ باقی ۱ و ۱۱۵۲۲۶۳ و ۸۶۴۱۹۷ باقی ۱ و ۶۹۱۳۵۷ باقی ۴ و
۵۷۶۱۳۱ باقی ۳ و ۴۹۳۸۲۷ و ۴۲۲۰۹۸ باقی ۵ و ۳۸۴۰۸۷ باقی ۶ و ۳۴۴۵۶۷۸
باقی ۹ و ۳۰۳۱۴۳۲ باقی ۶ و ۲۸۸۰۶۵ باقی ۹ و ۲۶۵۹۰۶ باقی ۱۱ و ۲۳۴۶۹۱۳ باقی ۷
و ۲۰۳۰۴۵۳ باقی ۹ و ۲۱۶۰۴۹ باقی ۵ و ۳۰۴۳۳۰ باقی ۹ و ۱۹۲۰۴۳ باقی ۱۵
و ۱۸۱۹۳۶ باقی ۵ و ۱۷۲۸۳۹ باقی ۹

(ب) ۴۰۳۵۲۰۱۵ و ۲۷۶۹۰۱۳۴۳ باقی ۱ و ۲۰۱۷۶۰۰۷ باقی ۲ و
۱۶۱۴۰۸۰۶ او ۱۳۴۵۰۶۷۱ باقی ۴ و ۱۱۵۲۹۱۴۷ باقی ۱ و ۱۰۰۸۸۰۰۳ باقی ۶
و ۸۹۶۷۱۱۴ باقی ۴ و ۸۰۷۰۴۰۳ و ۷۳۳۶۷۰۳ و ۶۷۲۵۳۳۵ باقی ۱۰ و
۶۲۰۸۰۰۴ باقی ۴ و ۵۷۶۴۵۷۳ باقی ۸ و ۵۳۸۰۲۶۸ باقی ۱۰ او ۴۰۰۱ ۵۰
باقی ۴ او ۴۷۴۲۹۵ باقی ۵ او ۴۴۸۳۵۵۷ باقی ۴ و ۲۲۴۴۷۵۸۰۰ باقی ۱۰ و
۴۰۳۵۲۰۱ باقی ۱۰

(ج) ۴۹۳۸۲۷۱۶۰ باقی او ۳۲۹۲۱۸۱۰۷ و ۲۴۶۹۱۳۵۸۰ باقی ۱ و
۱۹۷۵۳۰۸۶۴ باقی ۱ و ۱۶۴۶۰۹۰۵۳ باقی ۳ و ۱۴۱۰۹۳۴۳۷۴ باقی ۳ و
۱۲۳۴۵۶۷۹ باقی ۱ و ۱۰۹۷۳۹۳۶۹ او ۹۸۷۶۵۴۳۳۲ باقی ۱ و ۸۹۷۸۶۷۵۶ باقی ۵
و ۸۴۳۳۰۴۵۲۶ باقی ۹ و ۷۵۹۷۳۴۰۹ باقی ۴ و ۷۰۰۵۴۶۷۳۷ باقی ۳ و ۶۵۸۴۳۶۲۱
بلقی ۶ و ۶۱۷۲۸۳۹۵ باقی ۱ و ۵۸۰۹۷۳۱۳ و ۴۸۶۹۶۸۴۵ باقی ۹ و ۵۱۹۸۱۸۰۶۹
باقی ۷ و ۳۸۲۷۱۶۹۴ باقی ۱

مشق ۱۵

(۱) ۲۱۰ (۲) ۴۶۵ (۳) ۱۰۳۵ (۴) ۲۸۵۰
(۵) ۵۰۵۰ (۶) ۱۲۵۴ (۷) ۳۳۱۵ (۸) ۱۵۱۵۰
(۹) ۲۴۵ (۱۰) ۴۴۸۱۸ (۱۱) ۴۵۶۸ (۱۲) ۳۷۹۵۱
(۱۳) ۴۶۲۸ و ۳۸۹۶ (۱۴) ۵۴۴۴ اور ۴۵۵۶

مشق ۱۶

(۱) ۱۷۴۷۲ (۲) ۳۳۷۰۵۰ (۳) ۶۷۲۸۴۰ (۴) ۱۳۲۶۲۴
(۵) ۲۴۴۱۶۰ (۶) ۹۴۹۷۶ (۷) ۲۵۹۹۴۰۰ (۸) ۶۰۱۴۲۵
(۹) ۱۲۳۳۲۸۲ (۱۰) ۱۴۳۴۷۲ (۱۱) ۴۴۶۰۴۸ (۱۲) ۳۵۳۲۰۰۸

(۱۳) ۲۹۵۱۰۰۷۸۰ (۱۴) ۱۲۲۴۴۲۶۸۱ (۱۵) ۳۹۲۵

(۱۶) ۱۶۳۵ (۱۷) ۴۰۶۰ (۱۸) ۳۱۰۰ (۱۹) ۱۸۲۲۵

(۲۰) ۲۳۰۰ (۲۱) ۱۲۲۵۰ (۲۲) ۱۵۶۲۵ (۲۳) ۲۵۸۷۵

(۲۴) ۱۱۰۸۸ (۲۵) ۲۸۱۷۱۸ (۲۶) ۲۰۳۹۷۹۶ (۲۷) ۴۲۰۱۵۸

(۲۸) ۴۱۸۲۶۴۰ (۲۹) ۸۲۶۷۵۱۹ (۳۰) ۳۶۹۵۰ (۳۱) ۵۵۶۵

(۳۲) ۳۱۲۲۰ (۳۳) ۵۳۱۶۵ (۳۴) ۴۵۶۰ (۳۵) ۵۹۱۷۵

مشق ۱۷

(۱) ۳۹ (۲) ۲۳ (۳) ۴۰ باقی ۹

(۴) ۶۸ (۵) ۲۳ (۶) ۳۳۰ باقی ۳۴

(۷) ۴۰۵ باقی ۴۰ (۸) ۳۷۲ باقی ۲۰ (۹) ۷۵۵ باقی ۴۸

(۱۰) ۶۷۷ باقی ۱۱۷ (۱۱) ۲۹۳۵ باقی ۱۷۸ (۱۲) ۱۲۸۸۲ باقی ۵۸

(۱۳) ۳۵۹ باقی ۳۱۹ (۱۴) ۲۰۵۷ باقی ۲۹۴ (۱۵) ۱۴۲۲ باقی ۱۳۸

(۱۶) ۳۸۹ باقی ۴ (۱۷) ۴۳ باقی ۵۶ (۱۸) ۹۰۹ باقی ۳۴۵

(۱۹) ۸۲۷ باقی ۴۶ (۲۰) ۸۹ باقی ۳۴۶ (۲۱) ۱۲ باقی ۳۴۵۶

(۲۲) ۱۲۹ باقی ۲۲ (۲۳) ۱۵۷ باقی ۴۲ (۲۴) ۱۲۳ باقی ۶۷

(۲۵) ۳۸ باقی ۱۳۶۸ (۲۶) ۴۶ باقی ۸۹۴ (۲۷) ۷۸۳ باقی ۱۰۷۴۳

(۲۸) ۱۲۲ باقی ۸۹۳ (۲۹) ۹۷۳۳ باقی ۱۷۴۸ (۳۰) ۲۷۱۴ باقی ۱۸۷

(۳۱) ۷۵ باقی ۳ (۳۲) ۹۳۷ باقی ۴ (۳۳) ۲۵۵ باقی ۱

(۳۴) ۳۱۳ باقی ۲۰ (۳۵) ۳۳۱۰ باقی ۱۹ (۳۶) ۵۱۵ باقی ۱۷

(۳۷) ۶۷۰ باقی ۱۴ (۳۸) ۱۱۰۳ باقی ۱۶ (۳۹) ۳۰ باقی ۴۲

(۴۰) ۲۴ باقی ۱۴ (۴۱) ۲۲ باقی ۱۹ (۴۲) ۲۰ باقی ۲۱

(۴۳) ۱۶ باقی ۳۴ (۴۴) ۲۸ باقی ۲۹ (۴۵) ۱۰۸ باقی ۲۶

مشق ۱۸

(۱) ۲۱۹۵ (۲) ۷۵۵۸۲ (۳) ۸۷۱۸۸۲ (۴) ۳۰۴۶۶۶

(۵) ۱۸۷۷۶ (۶) ۸۵۰۴۰ (۷) ۱۵۹۵

(۸) ۸۸۳۲ (۹) ۹۲۰۸۰ (۱۰) ۴۵۱۳۸

(۱۱) ۹۴ باقی ۷۴ (۱۲) ۱۱۸ باقی ۵۳ (۱۳) ۱۱۳ باقی ۷۹

(۱۴) ۲۰۱۲ باقی ۲۸۴ (۱۵) ۱۰۶۴ باقی ۳۰۴۵ (۱۶) ۸۶۶ باقی ۲۳۷۷

مشق ۱۹

(۱) ۲۷۷۱۹۲۸ (۲) ۷۳۸۶۹۱۸ (۳) ۳۷۴۷۳۲۱

(۴) ۹۴۸۷۶۳۲۰ (۵) ۶۲۷۳۹۹۱۶۲ (۶) ۲۲۲۰۱۳۹۸۰

(۷) ۱۵۳۶۶۰۰۰۰ (۸) ۳۱۳۱۹۹۲۵۰ (۹) ۶۷۸۳۱۱۹۷۹۶

مشق ۱۹ (الف)

(۱) ۱۴ (۲) ۶ (۳) ۲ (۴) ۳ (۵) ۲۰

(۶) ۴ (۷) ۳۱ (۸) ۲ (۹) ۲ (۱۰) ۲۸

(۱۱) ۴ (۱۲) ۱۴ (۱۳) ۰ (۱۴) ۱۰ (۱۵) ۴۵۰

(۱۶) ۱۴ (۱۷) ۸۳ (۱۸) ۶۵ (۱۹) ۲۰۰ (۲۰) ۰

مشق ۲۰

(۱)۴۵۴۸ (۲)۲۰۲۲ (۳)۸۶۱۱ (۴)۶۲۱ (۵)۷۸۸

(۶)۹۰۰۱ (۷)۳۱۶ (۸)۱۱ (۹)۳۷۹۱ (۱۰)۱۷

(۱۱)۱۴۷۷ (۱۲)۶۳۵۴ (۱۳)۳۳۷۹۴ (۱۴)۴۵۹۸۰۶

(۱۵)۴۰۰۲۳ مرتبہ اور باقی ۲۱ (۱۶)۵۳۲ (۱۷)۱۷۶

(۱۸)۳۴ (۱۹)۸۳و۱۵۰ (۲۰)۷ مرتبہ (۲۱)۱۵۴۵

(۲۲)۱۵۹۹۴۳ (۲۳)۸۹ (۲۴)۳۶۲ (۲۵)۵۱۴۵۹۰

(۲۶)۹۹ اور ۱۰۶ (۲۷)۲۳ برس (۲۸)۱۷۶۹۱۳ (۲۹)۱۸۹۴۶۱

(۳۰)۷۱۲۶۵ (۳۱)۶۱۵ (۳۲)۱۳۴۸۰۷ (۳۳)۵۴۵ پیسے

(۳۴)۸۱۲۱۶۸۳۶۴ (۳۵)۳۱۳۲۸۸۳۵۲

(۳۶)۴۷۵ روپے (۳۷) زید ۵۸ عمر ۳۴ بکر ۴۲

(۳۸) زید ۴۰ روپے عمرو ۳۹ روپے بکر ۳۰ روپے (۳۹)۱۳۵ روپے (۴۰)۱۸ فی روپیہ

(۴۱)۶۰ سیر و ۱۰۰ سیر (۴۲)۱۸۰۰ روپے (۴۳)۵ برس

(۴۴)۱۰ برس و ۷۰ برس (۴۵)۶۰ (۴۶)۳ بجے بعد دوپہر

مشق ۲۱

(۱)۶۲۴ آنے (۲)۱۶۶۴ آنے (۳)۱۱۵۳۲۸ آنے

(۴)۵۹۱۶۸ آنے (۵)۱۲۱ آنے (۶)۳۷۲ آنے

(۷)۶۰۴ آنے (۸)۸۳۰ آنے (۹)۵۹۳۲۸ پائی

(۱۰)۱۴۲۰۸۰ پائی (۱۱)۶۵۳۱۸۴ پائی (۱۲)۳۸۷۰۰ پائی

(۱۳)۲۱۶۲۴ پائی (۱۴)۱۳۵۳۲۴ پائی (۱۵)۵۱۸۷ پائی

(۱۶) ۷۶۴۱ پائی (۱۷) ۱۳۰۵۵ پائی (۱۸) ۱۹۴ پیسے و ۵۸۲ پائی

(۱۹) ۵۰۱ پیسے و ۱۵۰۳ پائی (۲۰) ۶۳۵ پیسے و ۱۹۰۵ پائی (۲۱) ۷۴۱۰

(۲۲) ۱۶۳۲ (۲۳) ۶۳۱ (۲۴) ۱۰۰ (۲۵) ۳۸۹۶

(۲۶) ۴۸۲ (۲۷) ۱۸۴۳۲۰ چھدام (۲۸) ۶۱۴۴۰ چھدام

(۲۹) ۱۸۱۵۰۴ چھدام (۳۰) ۷۸۰۸۰ چھدام

(۳۱) ۵۲۰۰ 〃 (۳۲) ۶۸۴۸ 〃

(۳۳) ۷۹۲۰ 〃 (۳۴) ۹۲۰۰ 〃

(۳۵) ۶۷۲۰ پائی (۳۶) ۱۲۸۶۴۰ پائی

(۳۷) ۱۳۴۷۸۴۰ پائی (۳۸) ۸۷۷۲ پائی

(۳۹) ۹۷۵۶ پائی (۴۰) ۱۴۷۵۳۹ پائی

(۴۱) ۷۲۶ پائی (۴۲) ۱۷۳۸ پائی

(۴۳) ۱۴۸۷ پائی (۴۴) ۳۲۰۰۰ دمڑی

(۴۵) ۹۷۶۰ دمڑی (۴۶) ۳۹۹۲ 〃

(۴۷) ۱۷۸۴ 〃 (۴۸) ۳۸۷۲ 〃

(۴۹) ۱۵۰۴ 〃 (۵۰) ۳۷ چونّی ۴۷ دوانّی اور ۱۴۸ اکنّی

(۵۱) ۴۳ چونّی ۸۶ دوانّی اور ۱۷۲ اکنّی

(۵۲) ۶۱ 〃 ۱۲۲ 〃 اور ۲۴۴ 〃

(۵۳) ۲۵۲۸ آدمی • (۵۴) ۱۶۵۶ دمڑی

(۵۵) ۴۸۰۰ چھدام (۵۶) ۲۶۸۸ ادھنے

(۵۷) ۱۰۰ نارنگیاں (۵۸) ۴۷۵ پائیاں

(۵۹) ۱۲۵ کتابیں (۶۰) ۵۵ بچّے (۶۱) ۱۱۶ بھکاری

(۶۲) ۱۰۰۲۰ پائی — (۶۳) ۳۰۸۱۳ پائی — (۶۴) ۷۷۷۹۷ پائی
(۶۵) ۳۹۶۸ پائی — (۶۶) ۷۸۴۳ پائی — (۶۷) ۱۱۱۳۱ پائی
(۶۸) ۳۰۳۲۳ پائی — (۶۹) ۴۷۴۹۴ پائی — (۷۰) ۱۰۰۲۱ پائی
(۷۱) ۳۰۲۰ پائی — (۷۲) ۱۱۳۷۵ پائی — (۷۳) ۹۲۶۶ پائی
(۷۴) ۱۰۶۴۳ پائی — (۷۵) ۱۳۴۲۴ پائی — (۷۶) ۲۳۰۶۰ پائی

مشق ۲۲

(۱) ۵۲ رُپے ایک آنہ ۴ پائی — (۲) ۱۶۰ رُپے ۶ آنے ایک پائی
(۳) ۴۰۵ رُپے ایک آنہ ۵ پائی — (۴) ۲۰ رُپے ۹ آنے
(۵) ۴۰ رُپے ۱۱ آنے ۱ پائی — (۶) ۵۷ رُپے ۱۳ آنے ۱۱ پائی
(۷) ۱۵۷ رُپے ۱۳ آنے ۳ پائی — (۸) ۲۴۷ رُپے ۴ آنے ۲ پائی
(۹) ۵۲ رُپے ایک آنہ ۵ پائی — (۱۰) ۱۵ رُپے ۱۰ آنے
(۱۱) ۵۹ رُپے ۲ آنے ۳ پائی — (۱۲) ۴۸ رُپے ۲ آنے ۶ پائی
(۱۳) ۵۵ رُپے ۵ آنے ۳ پائی — (۱۴) ۶۹ رُپے ۱۳ آنے
(۱۵) ۱۲۰ رُپے — (۱۶) ۱۸۸ رُپے
(۱۷) ۴۳۸ رُپے ۱۵ آنے — (۱۸) ۱۳۹ رُپے ۶ آنے
(۱۹) ۳ رُپے ۱۴ آنے ۶ پائی — (۲۰) ۱۹ رُپے ۸ آنے ۹ پائی
(۲۱) ۱۳ رُپے ۳/۴ پائی — (۲۲) ۱۵ رُپے ۱ آنے ۳ پائی
(۲۳) ۱۵ رُپے ۷ آنے ۳/۸ پائی — (۲۴) ۱۷ رُپے ۳ آنے ۶ پائی
(۲۵) ۴۷ رُپے ۶ آنے — (۲۶) ۹۸۵ رُپے
(۲۷) ۴۰۵ رُپے — (۲۸) ۶ رُپے ایک آنہ ۶ پائی

(۲۹) ۱۹۸ رُپیے (۳۰) ۸ رُپیے ۱۲ آنے (۳۱) ۱۵ رُپیے
(۳۲) ۴ رُپیے ۱۱ آنے (۳۳) ۱۱ رُپیے ۴ آنے (۳۴) ۳ رُپیے ۲ پائی
(۳۵) ۷ رُپیے ۱۳ آنے ۳ پائی (۳۶) ۹ رُپیے ۱۴ آنے ۹ پائی
(۳۷) ۲۷ رُپیے ۳ پائی (۳۸) ۳۹ رُپیے ۱۲ آنے ۹ پائی
(۳۹) ۱۲۰ رُپیے ایک آنہ ۳ پائی (۴۰) ۲۰۱ رُپیے ۹ آنے
(۴۱) ۱۱۲ رُپیے ۱۰ آنے (۴۲) ۴۰۷ رُپیے ۱۳ آنے
(۴۳) ۳۰۹ رُپیے (۴۴) ۴۰۷ رُپیے
(۴۵) ۴۰۲۳ رُپیے (۴۶) ۳ رُپیے ۲ آنے
(۴۷) ۷ رُپیے ۸ آنے ۲ پائی (۴۸) ۳۰ رُپیے ۷ آنے

مشق ۲۳

(۱) ایک رُپیہ ۱۱ آنے ۲ پیسے (۲) ۲ رُپیے ۱۴ آنے ایک پیسہ
(۳) ۳ رُپیے ایک آنہ ایک پیسہ (۴) ۲ رُپیے ۹ آنے ۲ پیسے
(۵) ۲ رُپیے ۹ آنے (۶) ۲ رُپیے ۱۵ آنے
(۷) ۲ رُپیے ۳ پائی (۸) ۲ رُپیے ۱۳ آنے ۲ پائی
(۹) ۴۲ رُپیے ۱۲ آنے ۹ پائی (۱۰) ۸۵ رُپیے ۱۲ آنے ۱۰ پائی
(۱۱) ۸۲ رُپیے ۹ آنے (۱۲) ۱۸۰ رُپیے ۲ آنے
(۱۳) ۸۸۸ رُپیے (۱۴) ۲۸۰ رُپیے ۱۱ آنے ۴ پائی
(۱۵) ۹۷۳ رُپیے ۱۴ آنے ۷ پائی (۱۶) ۴۰۶ رُپیے ایک آنہ ۵ پائی
(۱۷) ۴۷۶ رُپیے ۲ آنے ۱۰ پائی (۱۸) ۱۸۹ رُپیے ایک آنہ ۴ پائی
(۱۹) ۴۲۹ رُپیے ۳ آنے ۴ پائی (۲۰) ۹۴۳ رُپیے ۱۳ آنے ۱۱ پائی

(۲۱) ۲۴۹ رُپے ۸ آنے ۹ پائی
(۲۲) ۷۷۶ رُپے ۹ آنے ۳ پائی
(۲۳) ۷۷۱ رُپے ۵ آنے ۷ پائی
(۲۴) ۵۰۹ رُپے ۵ آنے ۵ پائی
(۲۵) ۴۷۰ رُپے ۱ آنے
(۲۶) ۷۱۰ رُپے ۳ آنے ۹ پائی
(۲۷) ۹۹۹ رُپے ۱۱ آنے ۸ ۱/۴ پائی
(۲۸) ۶۴۷ رُپے ۵ آنے ۱/۲ ۹ پائی
(۲۹) ۴۶۷ رُپے ۴ آنے ۳ ۱/۲ پائی
(۳۰) ۸۷۸ رُپے ۹ آنے ۱/۲ ۵ پائی
(۳۱) ۸۵۰ رُپے ۱۴ آنے ۴ ۱/۲ پائی
(۳۲) ۴۴۹ رُپے ۹ آنے ۳/۴ ۲ پائی
(۳۳) ۴۰ رُپے
(۳۴) ۱۲۸ رُپے ۳ آنے
(۳۵) ۴۱ رُپے ۵ آنے ۵ پائی
(۳۶) ۱۵۶ رُپے ۶ پائی
(۳۷) ۱۴۰ رُپے
(۳۸) ۲۵۳ رُپے ۹ پائی
(۳۹) ۷۵ رُپے ۶ آنے ۶ پائی
(۴۰) ۱۶۹ رُپے ۷ آنے ایک پائی
(۴۱) ۱۸۱ رُپے ۶ پائی
(۴۲) ۲۴۱ رُپے ۲ آنے ۷ پائی
(۴۳) ۱۶۸ رُپے ۱۰ آنے
(۴۴) ۱۴۵ رُپے ۷ آنے
(۴۵) ۲۴۷ رُپے ۵ آنے ایک پائی
(۴۶) ۹۶۴ رُپے ۴ آنے ۷ پائی
(۴۷) ۹۷۰ رُپے ۹ آنے ۶ پائی
(۴۸) ۹۶۴ رُپے ۱۱ آنے

مشق ۲۴

(۱) ۶ رُپے ۳ آنے ایک پیسہ
(۲) ایک روپیہ ۱۲ آنے ۳ پیسے
(۳) ۹ رُپے ۱۰ آنے ۳ پیسے
(۴) ۳ رُپے ۱۱ آنے ۹ پائی
(۵) ۳۹ رُپے ۱۴ آنے ۹ پائی
(۶) ۹ رُپے ۸ آنے ۴ پائی
(۷) ۱۵ رُپے ۳ آنے ۵ پائی
(۸) ۱۳ آنے ۹ پائی
(۹) ۱۰ رُپے ۸ آنے ۱۰ پائی
(۱۰) ۵۸ رُپے ۳ آنے ۸ پائی

(۱۱) ۲۷۳ روپے ۳ آنے ۱۱ پائی

(۱۲) ۶ آنے ۶ پائی

(۱۳) ۵ روپے ۱۲ آنے ۷ پائی

(۱۴) ۱۳ روپے ایک آنہ ۳/۴ ۸ پائی

(۱۵) ۲۰ روپے ۱۴ آنے ۳/۴ ۸ پائی

(۱۶) ۲ روپے ۸ آنے ۱/۲ ۴ پائی

(۱۷) ایک روپیہ ۱۵ آنے ۳/۴ ۳ پائی

(۱۸) ۱۱ روپے ۸ آنے ۳/۴ ۸ پائی

(۱۹) ۷ روپے ۱۱ آنے ۳/۴ ۱ پائی

(۲۰) ۲ روپے ۳ آنے ۱/۲ ۱ پائی

(۲۱) ۳۰ روپے ۱۰ آنے ۱/۲ ۹ پائی

(۲۲) ۸۰۹ روپے ۲ آنے ۳/۴ ۹ پائی

(۲۳) ۴۶۷ روپے ۱/۲ ۱۱ پائی

(۲۴) ۱۱۸ روپے ۱۴ آنے ۳/۴ ۵ پائی

(۲۵) ۳ روپے ۸ آنے ۹ پائی

(۲۶) ۵۷ روپے ۳ پائی

(۲۷) ۱۲ آنے ۹ پائی

(۲۸) ۱۷ روپے ۹ آنے ۳ پائی

(۲۹) ۱۷ روپے ۱۰ پائی

(۳۰) ۱۰۸ روپے ۸ آنے ۸ پائی

(۳۱) ۹ پائی

(۳۲) ۱۰۰ روپے ۵ آنے ۸ پائی

(۳۳) ۴۲ روپے ۳ آنے ۴ پائی

(۳۴) ۱۰۷ روپے ۱۴ آنے ۸ پائی

(۳۵) ۱۸۸ روپے ۱۴ آنے ۸ پائی

(۳۶) ۵۲۸ روپے ۱۴ آنے ۸ پائی

(۳۷) ۶۸ روپے ۶ آنے ۴ پائی

(۳۸) ۳۰۷ روپے ۵ آنے ۴ پائی

(۳۹) ۴۱ روپے ۱۳ آنے ۱۰ پائی

(۴۰) ۸۹ روپے ۳ آنے ۱۰ پائی

(۴۱) ۴۶۷ روپے ۷ آنے ۶ پائی

(۴۲) ۹۳ روپے ۶ آنے ۶ پائی

(۴۳) ۱۵۳ روپے ۱۰ آنہ ۶ پائی

(۴۴) ۹۲۱ روپے ۱۵ آنے ۱۱ پائی

(۴۵) ۸۹ روپے ۴ پائی

مشق ۴۴ (الف)

(۱) ۲۴ روپے

(۲) ۱۳ روپے ۴ آنے ۴ پائی

(۳) ۵۸۳ رُپے ۵ آنے ۴ پائی
(۴) ۴ رُپے ۶ پائی
(۵) ۶۸ رُپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
(۶) ۱۹۶ رُپے ۷ آنے ۹ پائی
(۷) ۴۴ رُپے ۹ آنے ۳ پائی
(۸) ۷۵ رُپے ۳ آنے ۶ پائی
(۹) ۱۳۴ رُپے [illegible] آنے ۸ پائی
(۱۰) ۲۶ رُپے
(۱۱) ۴ رُپے ۱۱ پائی
(۱۲) ۳۱ رُپے ۵ آنے ایک پائی
(۱۳) ۲۷ رُپے ۷ آنے ۸ پائی
(۱۴) ۶۶ رُپے ۷ آنے ۶ پائی
(۱۵) ۱۰۸ رُپے ۶ آنے ۴ پائی
(۱۶) ۱۳۴ رُپے ۷ آنے ۶ پائی
(۱۷) ۴۸۸ رُپے ۱۰ آنے ۷ پائی
(۱۸) ۳۷۶ رُپے ۱۱ آنے ۶ پائی
(۱۹) ۱۲ رُپے ۱۱ آنے ۸ پائی
(۲۰) ۹ رُپے ۸ آنے ۶ پائی
(۲۱) ۴۲ رُپے ۱۲ آنے
(۲۲) ۸۵۰ رُپے ۴ آنے ایک پائی
(۲۳) عمرو کے پاس ۵ پائی زیادہ
(۲۴) ۲ رُپے ۴ آنے ایک پائی
(۲۵) ۸ رُپے ۳ پائی
(۲۶) ۹۳۲ رُپے ۴ آنے ۸ پائی
(۲۷) ۳۸ رُپے ۱۰ پائی
(۲۸) ۱۴۰ رُپے ۴ آنے ۳ پائی
(۲۹) ۱۰ رُپے ۱۲ آنے ۱۱ پائی
(۳۰) ۲۷۱ رُپے ۹ آنے ۳ پائی
(۳۱) ۱۵۶ رُپے ۴ آنے
(۳۲) ۶ رُپے ۱۰ آنے ۹ پائی
(۳۳) ۱۱۶ رُپے ۳ آنے ۹ پائی
(۳۴) ۲۰۳ رُپے ۲ آنے
(۳۵) ۶۵۰ رُپے
(۳۶) ۴۹۴ رُپے ۱۱ آنے ۸½ پائی
(۳۷) ۲۳۰ رُپے
(۳۸) ۲۵۱ رُپے ۹ آنے ۹ پائی
(۳۹) ۱۴ رُپے ۳ پائی

(۴۰) ۴۱۳ رُپئے ۷ پائی و ۳۸۴ رُپئے ۱۰ آنے ۱۱ پائی
(۴۱) ایک روپیہ ۴ آنے

متفرق مشق

(۱) سنہ ۱۵۵۶ء و سنہ ۱۷۶۱ء
(۲) ۱۶۲۹۸۶ آبادی
(۳) ۶۰۹۶ سپاہی
(۴) ۴۹۰ رُپئے
(۵) ۲۴۷۶۱
(۶) ۲۰۱ رُپئے
(۷) ۸ مرتبہ
(۸) ۴۷۴ برس
(۹) ۵۶۱۶ گز
(۱۰) ۱۲۶۸۷
(۱۱) ۶۳۷۰۳۲
(۱۲) ۱۵۳۶۰ مسافر
(۱۳) ۶۴
(۱۴) ۲۲۴۰۱۳۱۷۰۷
(۱۵) ۶۸۰ رُپئے ا و ۳۲۰ رُپئے ب
(۱۶) ۸۵ لاکھ
(۱۷) ہر ایک مرد کو ۵ رُپئے۔ ہر ایک عورت کو ۳ رُپئے
(۱۸) ۲۸۹۰۸ من
(۱۹) ۱۱۰۰۰ رُپئے
(۲۰) ۴۹۷ رُپئے ۱۱ آنے ۵ پائی
(۲۱) ۶۴۰ رُپئے ۸ پائی
(۲۲) ۹۸۳ رُپئے ۸ آنے ۹ پائی
(۲۳) ۸۷۲ رُپئے ۴ آنے ۸ پائی
(۲۴) ۸۲۳ رُپئے ۱۰ آنے ۲ پائی
(۲۵) ۱۸۳ رُپئے ۱۴ آنے ۹ پائی
(۲۶) ۱۳۷ رُپئے ۴ آنے ۱۱ پائی
(۲۷) ۴۴ رُپئے ۶ آنے ۱۰ پائی
(۲۸) ۲۱۹ " ۱۰ " ۶ "
(۲۹) ۱۶ " ۲ " ۶ "
(۳۰) ۲۱۴ " ایک آنہ ۷ "
(۳۱) ۲۱۰ " ۱۲ " ۱۰ "

(۳۲) ۹۸۹ رُپیے ۶ آنے ۳ پائی (۳۳) ۱۲ آنے ۱۱ پائی

(۳۴) ۷۳ رُپیے ۴ آنے ۹ پائی (۳۵) ۱۹۳ رُپیے ۴ آنے ۶ پائی

(۳۶) ا کے پاس ۳۴ رُپیے ۰ آنے ۱۰ پائی زیادہ ہیں۔

(۳۷) ۳۳ رُپیے ۸ آنے ۸ پائی (۳۸) ۲۲۵ رُپیے ۸ آنے ۵ پائی

(۳۹) ۲۰۹ رُپیے ۲ آنے ۳ پائی (۴۰) ۶۱ رُپیے ۰ آنے ۲ پائی

(۴۱) ۲۴ رُپیے ۰ آنے ۱۰ پائی (۴۲) ۱۸۱ رُپیے ۱۴ آنے ۷ پائی

(۴۳) ۵۶ رُپیے ۱۰ آنے ۶ پائی (۴۴) ۳۱۱ رُپیے ۸ آنے ۱۰ پائی

(۴۵) ۹۹ رُپیے ۳ آنے ۴ پائی (۴۶) ۸۹۶ رُپیے ایک آنہ ۷ پائی

(۴۷) ۵۲ رُپیے ۴ آنے ۳ پائی (۴۸) ۱۹ رُپیے

تمام شد

اطلاع

نیچے لکھی ہوئی کتابیں مولفہ بابو جادو چندر چکروتی ایم-اے- پروفیسر محمدن کالج علیگڈہ ہمارے یہاں موجود ہیں

نمبر	نام کتاب	روپیہ	آنہ	پائی
۱	انگلش ارتھمیٹک	۱	۱۲	۰
۲	کی تو انگلش ارتھمیٹک	۲	۰	۰
۳	اردو ارتھمیٹک برائے مبتدیان ...	۰	۲	۰
۴	ہندی ارتھمیٹک نئے ودیارتھیوں کے لئے ...	۰	۲	۰
۵	علم الحساب (اردو ارتھمیٹک) مکمل و مجلد	۱	۴	۰
۶	" حصہ اول (دفعہ اول کے لئے) ...	۰	۲	۶
۷	" حصہ دوم (دفعہ دوم کے لئے) ...	۰	۲	۰
۸	" حصہ سوم (دفعہ سوم کے لئے) ...	۰	۳	۰
۹	" حصہ چہارم (دفعہ چہارم کے لئے) ...	۰	۴	۰
۱۰	" حصہ پنجم (اوار مڈل کے لئے) ...	۰	۳	۰
۱۱	" حصہ ششم (مڈل کے لئے) ...	۰	۵	۰
۱۲	انک گنت (ہندی ارتھمیٹک) مکمل و مجلد	۱	۴	۰
۱۳	" پہلا بھاگ (پہلی دفعہ کے لئے) ...	۰	۲	۶
۱۴	" دوسرا بھاگ (دوسری دفعہ کے لئے) ...	۰	۲	۰
۱۵	" تیسرا بھاگ (تیسری دفعہ کے لئے) ...	۰	۳	۰
۱۶	" چوتھا بھاگ (چوتھی دفعہ کے لئے) ...	۰	۴	۰
۱۷	" پانچواں بھاگ (اوار مڈل کے لئے) ...	۰	۳	۰
۱۸	" چھٹا بھاگ (مڈل کے لئے) ...	۰	۵	۰
۱۹	حل علم الحساب مکمل	۰	۱۰	۰
۲۰	حل انک گنت مکمل	۰	۱۰	۰
۲۱	مراٹھی ارتھمیٹک	۱	۴	۰
۲۲	بال گنت	۰	۲	۰
۲۳	حساب مبتدی	۰	۲	۰

پی-سی-دواریش شرینی اینڈ کمپنی علیگڈہ

جادو چندر چکرورتی ایم-اے

علم الحساب حصہ ۱

۱۷ روپیہ ... [illegible] المحمد ... صاحب

۱۱۱-۵

کتب خانہ جامعۂ عثمانیہ

۱- اراکین مجلس اعلیٰ، مجلس علماء، مجلس انتظامی ... یکجائی [illegible] ... اپنے پاس رکھ سکیں گے۔

۲- اساتذۂ جامعۂ عثمانیہ و کلیہ جات ... اور اراکین دار الترجمہ دس کتابیں ایک وقت میں ... اپنے پاس رکھ سکیں گے۔

۳- طلبائے جامعہ ... دو کتابیں ... ایم۔ اے، ایل ایل بی ... اپنے پاس رکھ سکیں گے۔

۴- مدت مقررہ ... ایک آنہ یومیہ فی کتاب جرمانہ لیا جائے گا۔

۵- ... کتاب ... گم ہو جائے ... کا لانا لازم ہے۔

۶- ... حاضر ہوگی۔

۷- کتابوں پر کسی قسم کا نشان ... [illegible]